અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

X

વિ.

મુખ્ય સચિવ, આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ વિભાગ, દિલ્હી ના એન.સી.ટી.

ની સરકાર અને અન્ય એક

(સિવિલ અપીલ નં. ૫૮૦૨/૨૦૨૨)

સપ્ટેમ્બર ૨૯, ૨૦૨૨

[ડૉ. ધનંજય વાય. ચંદ્રચૂડ, એ. એસ. બોપન્ના અને જે. બી. પારડીવાલા,

ન્યાયમૂર્તિઓ]

મેડિકલ ટર્મિનેશન ઓફ પ્રેગ્નન્સી એક્ટ ૧૯૭૧ *(મેડિકલ ટર્મિનેશન ઓફ પ્રેગ્નન્સી (અમેન્ડમેન્ટ), ૨૦૨૧ દ્વારા સુધારાયેલ)* – ધારા ૩*(૨)(બી)* –

મેડિકલ ટર્મિનેશન ઓફ પ્રેગ્નન્સી રુલ્સ, ૨૦૦૩ (મેડિકલ ટર્મિનેશન ઓફ પ્રેગ્નન્સી (અમેન્ડમેન્ટ) રુલ્સ, ૨૦૨૧ દ્વારા સુધારાયેલ) – નિયમ ૩બી – ભારતનું બંધારણ – અનુચ્છેદ ૧૪, ૨૧ – એમ.ટી.પી. નિયમોના નિયમ ૩બીનું અર્થઘટન – અવિવાહિત અથવા એકલ સ્ત્રીઓ નિયમ ૩બીના કાર્યક્ષેત્રમાં આવે છે – હેતુ અને ઉદ્દેશ – પ્રજનન સ્વાયત્તતાનો અધિકાર – ગૌરવનો અધિકાર – અપીલકર્તાએ વડી અદાલત સમક્ષ રિટ અરજી દાખલ કરી અને રજૂ કર્યું કે અપીલકર્તા પરસ્પર સંમતિના સંબંધમાં હતી અને ગર્ભવતી બની હતી – તેના સહભાગીએ તેની સાથે લગ્ન કરવાનો ઈનકાર કર્યો હતો અને જીવનનિર્વાહના સાધનના અભાવે, તે અવિવાહિત માતા તરીકે બાળકનું લાલન–પાલન કરવામાં અસમર્થ રહેશે – અપીલકર્તાએ રિટ અરજી બાકી રહેલી હોય તે દરમ્યાન પોતાની ગર્ભાવસ્થાનું સમાપન કરવા માટે આંતરિક રાહત મંજૂર કરવા ફોજદારી વિવિધ અરજીક્રિમિનલ મિસેલેનિયસ એપ્લિકેશન પણ દાખલ કરી – વડી અદાલતેહાઈકોર્ટે માગેલી રાહત મંજૂર કરવાની ના પાડી અને નિરીક્ષણ કર્યું કે એમ.ટી.પી. અધિનિયમની ધારા ૩(૨)(બી) લાગુ પડતી નથી અને અપીલકર્તા અવિવાહિત સ્ત્રી હોવાને કારણે, તે એમ.ટી.પી. નિયમોના નિયમ ૩બીની કોઈપણ ઉપકલમ હેઠળ આવતી નથી – વડી અદાલતના હુકમ વિરુદ્ધ સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ અપીલ દાખલ કરવામાં આવી અને સર્વોચ્ચ અદાલતે અંતરિમ હુકમ દ્વારા વડી અદાલતના હુકમમાં ફેરફાર કરી અપીલકર્તાને પોતાની ગર્ભાવસ્થાનું સમાપન કરવાની મંજૂરી આપી – કારણ કે આ મામલામાંઆ કેસમાં કાનૂનની મહત્વપૂર્ણ જોગવાઈનો પ્રશ્ન સંકળાયેલો હતો, વડી અદાલત સમક્ષની

કરવામાં આવી – સંકળાયેલ પ્રશ્ન એમ.ટી.પી. નિયમોના નિયમ ૩બીના અર્થઘટનનો છે – નિર્ધારિત થયું: એમ.ટી.પી. સુધારા અધિનિયમની ધારા ૩માં "કોઈપણ સ્ત્રી અથવા તેનો સહભાગી" એવા શબ્દો વપરાયેલા છે; સુધારા પહેલાં અસ્તિત્વમાં રહેલા "વિવાહિત સ્ત્રી અથવા તેનો પતિ" એવા શબ્દો દૂર કરીને વિધાનમંડળે ધારા ૩નો વ્યાપ સ્પષ્ટ કરવાનો ઈરાદો રાખ્યો હતો – વધુમાં નિર્ધારિત થયું કે "જાતીય હુમલો" અથવા "બળાત્કાર" શબ્દોના અર્થ

નિયમ ૩બી(એ) માં પતિ દ્વારા પોતાની પત્ની પર કરવામાં આવેલ જાતીય હુમલો અથવા બળાત્કાર (વૈવાહિક બળાત્કાર) નો સમાવેશ થાય છે, પરંતુ માત્ર એમ.ટી.પી. અધિનિયમના હેતુઓ માટે જ – અવિવાહિત સ્ત્રીઓને, જો તેઓ પોતાની ભૌતિક પરિસ્થિતિઓમાં ફેરફારનો સામનો કરતી હોય, તો વિવાહિત સ્ત્રીઓ સમકક્ષ, વીસથી ચોવીસ અઠવાડિયાં વચ્ચે સુરક્ષિત અને કાયદેસર ગર્ભપાત મેળવવાનો અધિકાર છે – વિવાહિત અને અવિવાહિત સ્ત્રીઓ વચ્ચેનો ભેદ સંસદ દ્વારા સિદ્ધ કરવાના આશયવાળા મૂળભૂત હેતુ અને ઉદ્દેશ સાથે કોઈ સંબંધ ધરાવતો નથી – ઉદ્દેશને ધ્યાનમાં લેતાં, અવિવાહિત અથવા એકલી સ્ત્રીઓ (જેઓ પોતાની ભૌતિક પરિસ્થિતિઓમાં ફેરફારનો સામનો કરે છે) ને નિયમ ૩બીના કાર્યક્ષેત્રમાંથી બહાર રાખવા માટે કોઈ તર્કસંગત આધાર નથી.

ગર્ભસમાપ્તિ અધિનિયમ, ૧૯૭૧ (ગર્ભસમાપ્તિ (સુધારા) અધિનિયમ, ૨૦૨૧ દ્વારા સુધારાયેલ) – હેતુ અને ઉદ્દેશ્ય – ચર્ચા કરવામાં આવી.

ગર્ભસમાપ્તિના વૈદ્યકીય નિયમો,૨૦૦૩ (ગર્ભસમાપ્તિના વૈદ્યકીય (સુધારા) નિયમો, ૨૦૨૧ દ્વારા સુધારેલ) – નિયમ ૩બી – નો હેતુલક્ષી અર્થઘટન.

અપીલનો નિકાલ કરતાં, અદાલતે

નિર્ણીત:૧. એમ.ટી.પી. અધિનિયમના અમલીકરણ છતાં, સુરક્ષિત અને કાયદેસર ગર્ભપાત સુધી પૂર્ણ પહોંચને અટકાવતા અનેક અવરોધો હજી યથાવત્ છે, જેના કારણે સ્ત્રીઓને ગુપ્ત અને અસુરક્ષિત ગર્ભપાતનો આશરો લેવો પડે છે. આ અવરોધોમાં અપૂરતી માળખાકીય સુવિધાઓ, જાગૃતિનો અભાવ, સામાજિક કલંક અને ગુપ્તતાપૂર્વકની સારવાર સુનિશ્ચિત કરવામાં નિષ્ફળતા સમાવેશ પામે છે. કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં, અવિવાહિત સ્ત્રીઓને લગ્ન બહાર સ્ત્રીઓની યૌન સ્વાયત્તતા વિશેના લિંગ આધારિત રૂઢિપ્રયોગોને કારણે વિશિષ્ટ અવરોધોનો સામનો કરવો પડે છે. આવા અવરોધો ગંભીર અડચણરૂપ છે અને એકલ સ્ત્રીઓને સુરક્ષિત અને કાયદેસર ગર્ભપાત મેળવવા માટે આગળ આવવાથી નિરોત્સાહિત કરે છે. આવા અવરોધોના કારણે ગર્ભપાત સંબંધિત સેવાઓ મેળવવામાં વિલંબ થઈ શકે છે અથવા એવી સેવાઓનો સંપૂર્ણ ઈનકાર પણ થઈ શકે છે, પરિણામે સ્ત્રીઓના પ્રજનન સ્વાયત્તતાના અધિકારનું ખંડન થાય છે. [ફકરો ૧૮][૭૦૯–બી–સી]૨. એમ.ટી.પી. અધિનિયમ હેઠળ સદ્ભાવનાપૂર્વક કરવામાં આવેલા આર.એમ.પી.ના કૃત્યોને કલમ ૮ હેઠળ રક્ષણ આપવામાં આવ્યું હોવા છતાં, દંડનીય બનાવવાની ભીતિ તેમની પર

નિરુત્સાહક અસર પેદા કરે છે. દંડાત્મક જોગવાઈઓ હેઠળ કાર્યવાહીનો સામનો કરવો પડશે તેવી આર.એમ.પી.ને થતી ભીતિના કારણે ઘણીવાર અનાવશ્યક વિલંબ થાય છે. સ્ત્રીના કુટુંબની સંમતિ, દસ્તાવેજી પુરાવા અથવા ન્યાયિક અધિકૃતિ જેવી કાનૂનબાહ્ય શરતોનું પાલન કરાવવા આર.એમ.પી. આગ્રહ રાખે છે, એવી પ્રચલિત પરંતુ ખેદજનક પ્રથા છે. જો સ્ત્રી આ વધારાની આવશ્યકતાઓનું પાલન ન કરે, તો આર.એમ.પી. ઘણીવાર કાયદેસર ગર્ભપાત કરવા માટે પોતાની સેવાઓ આપવા ઈનકાર કરે છે. આ કાનૂનબાહ્ય આવશ્યકતાઓને કાયદામાં કોઈ આધાર નથી. ઉપર નોંધ્યા મુજબ, માત્ર સ્ત્રીની સંમતિ (અથવા તે અપરિણીતવયસ્ક હોય અથવા માનસિક રીતે અસ્વસ્થ હોય તો તેના સંરક્ષકની સંમતિ) જ મહત્વપૂર્ણ છે. કાયદા અનુસાર ગર્ભસમાપ્તિ ઈચ્છતી સ્ત્રીઓ પર આર.એમ.પી.એ કોઈપણ કાનૂનબાહ્ય શરતો લાદવાથી નિવૃત્ત રહેવું જોઈએ. તેમને માત્ર એટલું જ સુનિશ્ચિત કરવાનું છે કે એમ.ટી.પી. અધિનિયમની જોગવાઈઓનું (તે સાથેના નિયમો અને વિનિયમો સહિત) પાલન થયું હોય. [ફકરા ૨૨, ૨૩][૭૧૦–જી;૭૧૧–એ–સી]

૩. ગર્ભાવસ્થાનું તબીબી સમાપન પૂરું પાડવા બાબતે આર.એમ.પી.નો નિર્ણય, અવિવાહિત સ્ત્રીઓ અને લગ્નપૂર્વ યૌન સંબંધોને ઘેરતા સામાજિક કલંક, સ્ત્રીઓએ માતૃત્વનો ભાર સ્વીકારવો જોઈએ એવા લિંગ આધારિત રૂઢિપ્રયોગો, તેમજ સમાજમાં સ્ત્રીઓની ભૂમિકાથી પણ પ્રભાવિત થાય છે. લગ્નપૂર્વ યૌન સંબંધોમાં જોડાવા બદલ સ્ત્રીઓને જે સામાજિક કલંકનો સામનો

કરવો પડે છે, તે તેમને પ્રજનન સ્વાસ્થ્યના તેમના અધિકારને વિવિધ રીતે હકીકતમાં અમલમાં મૂકતા અટકાવે છે. યૌન સ્વાસ્થ્ય શિક્ષણના અભાવે તેમને પોતાના શરીર વિશે પૂરતી અથવા કોઈ માહિતી ઉપલબ્ધ રહેતી નથી, ગર્ભનિરોધક સાધનો સુધી તેમની પહોંચ મર્યાદિત રહે છે, અને પોતાના પ્રજનન સ્વાસ્થ્ય સંબંધે આરોગ્યસેવા પ્રદાતાઓનો સંપર્ક કરી તેમની સલાહ લેવી પણ તેઓ માટે ઘણી વાર શક્ય બનતી નથી. પરિણામે, અવિવાહિત અને એકલી સ્ત્રીઓ અધિક અવરોધોનો સામનો કરે છે. [પરા ૨૬, ૨૮][૭૧૨–સી–ડી; ૭૧૩– એ–બી]

૪. ઉદ્‌ભવતો પ્રશ્ન એ છે કે શું નિયમ ૩બીના વ્યાપમાં અવિવાહિત સ્ત્રીઓ, એકલ સ્ત્રીઓ, અથવા સહભાગી વિના રહેલી સ્ત્રીઓનો સમાવેશ થાય છે. આનો જવાબ નિયમ ૩બીને હેતુલક્ષી અર્થઘટન આપવાથી નિષ્કર્ષિત કરી શકાય છે. કાયદાઓના અર્થઘટનનો મુખ્ય સિદ્ધાંત એ છે કે વિધાનમંડળનો આશય અને અધિનિયમનો સાચો કાનૂની અર્થ ઓળખવો. વિધાનમંડળનો આશય, અધિનિયમમાં વપરાયેલા શબ્દોના અર્થને ધ્યાનમાં લઈને, અધિનિયમના હેતુ અથવા ઉદ્દેશ્ય, જે દોષને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે, અને તે દોષ માટે અધિનિયમ દ્વારા અમલમાં મુકવા માટે રચાયેલ અનુરૂપ ઉપાયને સમજવાની દૃષ્ટિએ નક્કી કરવામાં આવે છે.[પરા ૩૦, ૩૧][૭૧૩– ઈ–એફ]

૫. જ્યારે કાનૂનની ઘણી બધી લાભકારી બાબતો લગ્નની સંસ્થામાં મૂળ ધરાવતી હતી (અને ખરેખર આજે પણ ધરાવે છે), ત્યારે આધુનિક સમયમાં કાનૂન આ માન્યતાને છોડતું જાય છે કે વ્યક્તિઓના હકો માટે (એકલા અથવા પરસ્પર સંબંધમાં) લગ્ન પૂર્વશરત છે. કોઈ અધિનિયમની જોગવાઈઓનું તેના વિષય અને હેતુને આગળ વધારવા માટે અર્થઘટન કરતી વખતે બદલાતા સામાજિક મૂલ્યો ધ્યાનમાં રાખવા જરૂરી છે. નવતેજ સિંહ જોહર મામલામાં, આ અદાલતે આપણા બંધારણના રૂપાંતરકારી સ્વરૂપ પર ભાર મૂક્યો હતો. રૂપાંતરકારી બંધારણીયતા એ સુનિશ્ચિત કરીને સામાજિક પરિવર્તનને પ્રોત્સાહિત કરે છે અને જન્માવે છે કે દરેક વ્યક્તિ બંધારણ હેઠળ ખાતરી આપેલ જીવન અને સ્વાતંત્ર્યોનો ઉપભોગ કરવા સક્ષમ બને. આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે રૂપાંતરકારી બંધારણીયતા ન્યાયતંત્ર પર આ ફરજ મૂકે છે કે "બંધારણની સર્વોચ્ચતા સુનિશ્ચિત કરે અને જાળવી રાખે, અને સાથે સાથે ઘોષિત હેતુને અનુરૂપ રીતે બંધારણ તેમજ કાનૂનની અન્ય જોગવાઈઓનું અર્થઘટન અને અમલ કરીને સમાજમાં પરિવર્તનની ભાવના સતત અને અવિરત રીતે પ્રવેશિત થાય તે પણ સુનિશ્ચિત કરે." [પરા ૩૮, ૪૦][૭૧૮–ડી–ઈ; ૭૧૯–સી–ડી]

૬. એમ.ટી.પી. સુધારા અધિનિયમ ૨૦૨૧ દ્વારા ગર્ભનિરોધક ઉપાય નિષ્ફળ જવાથી સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા થવાની કાનૂની અનુમાનની સુવિધા તમામ સ્ત્રીઓને, અને માત્ર વિવાહિત સ્ત્રીઓને નહીં, તેવી રીતે પણ વિસ્તૃત કરવામાં આવી હતી. અસુધારિત એમ.ટી.પી. અધિનિયમમાં,

સ્પષ્ટીકરણ ૨ મુજબ, બાળકોની સંખ્યા મર્યાદિત રાખવાના હેતુથી કોઈ "વિવાહિત સ્ત્રી અથવા તેના પતિ" દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાયેલા કોઈપણ સાધન અથવા પદ્ધતિના નિષ્ફળ જવાથી થયેલી ગર્ભાવસ્થાથી ઉત્પન્ન થયેલી માનસિક વેદના, સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા થતી હોવાનું અનુમાનિત કરી શકાય એવું જોગવાયું હતું. એમ.ટી.પી. સુધારા અધિનિયમ ૨૦૨૧ પછી, સ્પષ્ટીકરણ ૧ મુજબ, "કોઈપણ સ્ત્રી અથવા તેના જીવનસાથી" દ્વારા અથવા તો બાળકોની સંખ્યા મર્યાદિત રાખવા માટે અથવા ગર્ભધારણ ટાળવા માટે ઉપયોગમાં લેવાયેલા ગર્ભનિરોધક સાધનના નિષ્ફળ જવાથી ઉત્પન્ન થયેલી ગર્ભાવસ્થા (વીસ અઠવાડિયા સુધી)થી થયેલી માનસિક વેદના, સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા થતી હોવાનું અનુમાનિત કરી શકાય છે. એમ.ટી.પી. અધિનિયમની સમગ્ર યોજનામાંથી "વિવાહિત સ્ત્રી અથવા તેના પતિ" શબ્દોને દૂર કરીને, વિધાનમંડળનો હેતુ કલમ ૩ નો વ્યાપ સ્પષ્ટ કરવાનો અને લગ્ન સંસ્થાની બહાર સર્જાતી ગર્ભાવસ્થાઓને કાયદાના રક્ષણાત્મક છત્ર હેઠળ લાવવાનો હતો. [પરા ૫૩][૭૨૪-સી-ઈ]

૭. ૧૯૭૧નો અસંશોધિત એમ.ટી.પી. અધિનિયમ મુખ્યત્વે "પરિણીત સ્ત્રીઓ" સંબંધિત હતો, જે તેના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનના પરિછેદ ૧ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે, જેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે ગર્ભપાત કરાવવા ઈચ્છતી મોટાભાગની સ્ત્રીઓ પરિણીત હતી, અને તેથી "તેમની ગર્ભાવસ્થા છુપાવવા માટે કોઈ વિશેષ આવશ્યકતા હેઠળ નહોતી." મહત્વપૂર્ણ રીતે, ૨૦૨૧ના હેતુઓ

અને કારણોના નિવેદનમાં પરિણીત અને અવિવાહિત સ્ત્રીઓ વચ્ચે કોઈ ભેદ કરવામાં આવ્યો નથી. તેના બદલે, તમામ સ્ત્રીઓને સુરક્ષિત અને કાયદેસર ગર્ભપાતના લાભનો અધિકાર છે.[પરિછેદ પ૬][૭૨૫–ડી]

૮ ."માનસિક આરોગ્ય" અભિવ્યક્તિનો અર્થવિસ્તાર વ્યાપક છે અને તેનો અર્થ માત્ર માનસિક ક્ષતિ અથવા માનસિક રોગના અભાવ કરતાં ઘણો વધુ થાય છે. વિશ્વ આરોગ્ય સંસ્થા માનસિક આરોગ્યને એવી "માનસિક સુસ્થિતિ" તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે કે જે લોકોને જીવનના તાણ–દબાણનો સામનો કરવા, પોતાની ક્ષમતાઓનું સાક્ષાત્કાર કરવા, યોગ્ય રીતે શીખવા અને યોગ્ય રીતે કામ કરવા, તેમજ પોતાના સમાજમાં યોગદાન આપવા સક્ષમ બનાવે છે." વ્યક્તિના માનસિક આરોગ્યની સ્થિતિનું નિર્ધારણ તેની પોતાની અંદર અને તેના પર્યાવરણ તથા સામાજિક પરિસ્થિતિમાં આવેલા તેના અનુભવોમાં નિશ્ચિત હોય છે. "માનસિક આરોગ્ય" શબ્દસમૂહ અંગેની અમારી સમજ માત્ર તબીબી પરિભાષા અથવા તબીબી ભાષામાં સીમિત રહી શકતી નથી, પરંતુ તેને સામાન્ય પ્રચલિત ભાષામાં સમજવો જોઈએ. એમ.ટી.પી. અધિનિયમ પોતે જ સ્ત્રીના આરોગ્યને થયેલી ઈજાની વ્યાખ્યા કરતી વખતે તેના આસપાસના પર્યાવરણને ધ્યાનમાં લેવાની આવશ્યકતાને માન્યતા આપે છે. કલમ ૩(૩) મુજબ, "તેના શારીરિક અથવા માનસિક આરોગ્યને થયેલી ગંભીર ઈજા" નો અર્થઘટન કરતી વખતે, ગર્ભવતી સ્ત્રીના વાસ્તવિક અથવા વાજબી રીતે આગોતરા અનુમાન કરી

શકાય તેવા પર્યાવરણને ધ્યાનમાં લેવામાં આવી શકે છે. [ફકરો ૬૪][૭૨૯–બી–ડી]

૯. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૫ના અપવાદ ૨ હોવા છતાં, નિયમ ૩બી(એ) માં આવેલા "જાતીય હુમલો" અથવા "બળાત્કાર" શબ્દોના અર્થમાં પતિ દ્વારા પોતાની પત્ની પર કરાયેલ જાતીય હુમલો અથવા બળાત્કારનો સમાવેશ થાય છે. તેથી, બળાત્કારનો અર્થ વૈવાહિક બળાત્કારને સમાવે છે તેમ સમજવો જોઈએ, પરંતુ માત્ર ગર્ભસમાપ્તિ વૈદ્યકીય અધિનિયમ અને તેના હેઠળ બનાવાયેલા કોઈપણ નિયમો અને વિનિયમોના હેતુઓ માટે જ. અન્ય કોઈપણ અર્થઘટનનો પરિણામ એવો આવશે કે સ્ત્રીને એવા ભાગીદાર સાથે સંતાનને જન્મ આપવા અને ઉછેરવા માટે મજબૂર થવું પડશે, જે તેના પર માનસિક અને શારીરિક હાનિ પહોંચાડે છે. [ફકરો ૭૫][૭૩૩–એ–બી]

૧૦. નિયમ ૩બી(એ) નો લાભ મેળવવા માટે, સ્ત્રીએ લૈંગિક આક્રમણ, બળાત્કાર અથવા રક્તસંબંધમાં વ્યભિચાર થયાની હકીકત સાબિત કરવા માટે આવશ્યકરૂપે ઔપચારિક કાનૂની કાર્યવાહીનો આશ્રય લેવાની જરૂર નથી. કલમ ૩(૨) ના સ્પષ્ટીકરણ ૨ કે નિયમ ૩બી(એ) પૈકી કોઈપણમાં એવી આવશ્યકતા નિર્ધારિત કરવામાં આવેલી નથી કે ગર્ભવતી સ્ત્રી ગર્ભપાત મેળવી શકે તે પહેલાં ભા.દં.સં. અથવા તે સમયે અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈ ફોજદારી કાયદા હેઠળ ગુનેગારને દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ. વધુમાં, ગર્ભનો સમાપન કરાવવા માટે ગર્ભવતી સ્ત્રીને અધિનિયમ હેઠળનો ઉપચાર ઉપલબ્ધ

થાય તે પહેલાં પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધાવવો ફરજિયાત છે અથવા બળાત્કારનો આક્ષેપ કાયદાની અદાલતમાં અથવા અન્ય કોઈ મંચ સમક્ષ સાબિત કરવો આવશ્યક છે, એવી કોઈ જ આવશ્યકતા નથી. આવી આવશ્યકતા એમ.ટી.પી. અધિનિયમના હેતુ અને ઉદ્દેશને વિરુદ્ધ જશે. હકીકતમાં, સ્પષ્ટીકરણ ૨ "જે સ્થળે ગર્ભવતી સ્ત્રી એવો આક્ષેપ કરે છે કે કોઈપણ ગર્ભ બળાત્કારના કારણે થયો છે" ત્યાં માનસિક આઘાત અંગેની કાનૂની ધારણા કાર્યાન્વિત કરે છે. [પરા ૭૬][૭૩૩–સી–ડી]

૧૧. જો નિયમ ૩બી(સી) નું એવું અર્થઘટન કરવામાં આવે કે તેના લાભો માત્ર વિવાહિત સ્ત્રીઓ સુધી જ વિસ્તરે, તો તે આ રૂઢિપ્રમાણ માન્યતા અને સામાજિક રીતે ધારિત કલ્પનાને જળવાઈ રાખશે કે માત્ર વિવાહિત સ્ત્રીઓ જ યૌન સંબંધમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, અને પરિણામે કાયદાકીય લાભો પણ માત્ર તેમને જ મળવા યોગ્ય છે. વિવાહિત અને અવિવાહિત સ્ત્રીઓ વચ્ચેનો આ કૃત્રિમ ભેદ સંવિધાનસંગત રીતે ટકી શકે તેમ નથી. કાયદાકીય લાભો અવિવાહિત તેમજ વિવાહિત બન્ને સ્ત્રીઓને સમાન રીતે વિસ્તરે છે. સ્ત્રીની ભૌતિક પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર થઈ શકે છે, આ તથ્યની માન્યતા નિયમ ૩બી(સી), નિયમ ૩બી(જી) અને નિયમ ૩બી(એફ) ને પ્રેરિત કરે છે. તેમ છતાં, નિયમ ૩બી સ્ત્રીની ભૌતિક પરિસ્થિતિમાં થઈ શકતા તમામ સંભવિત ફેરફારોની ગણતરી કરતું નથી. તે ઉપનિયમો (સી), (એફ) અને (જી) માં માત્ર સ્ત્રીની ભૌતિક પરિસ્થિતિમાં થઈ શકતા કેટલાક સંભવિત ફેરફારોને જ નિર્દિષ્ટ કરે છે. એમ.ટી.પી. અધિનિયમના

હેતુ અને ઉદ્દેશ્ય, તેની સમગ્રી યોજનાથી, અને નિયમ ૩બી માં નિર્દિષ્ટ સ્ત્રીઓની શ્રેણીઓ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વિધાનમંડળનો એવો આશય નહોતો કે કલમ ૩(૨)(બી) અને નિયમ ૩બી નો લાભ માત્ર એવી સ્ત્રીઓ સુધી જ મર્યાદિત રાખવો જેઓ નિયમ ૩બી માં ગણાવેલ મર્યાદિત પરિસ્થિતિઓમાં પોતાના જીવનની પરિસ્થિતિઓમાં ભૌતિક ફેરફારનો સામનો કરી શકે. તેના બદલે, નિયમ ૩બી દ્વારા અપાયેલ લાભનો અર્થ એવો સમજી લેવો જોઈએ કે તે એવી તમામ સ્ત્રીઓ સુધી વિસ્તરે છે જેઓની ભૌતિક પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર થાય છે.[પરા ૯૨, ૯૩][૭૩૮–સી–એફ]

૧૨. પ્રજનન અધિકારોનો વ્યાપ માત્ર સ્ત્રીઓને સંતાન હોવાનો કે ન હોવાનો અધિકાર સુધી મર્યાદિત નથી. તેમાં તે સ્વાતંત્ર્યો અને હકોના સમૂહનો પણ સમાવેશ થાય છે, જે સ્ત્રીને તેના યૌન અને પ્રજનન આરોગ્ય સંબંધિત તમામ બાબતો અંગે સ્વતંત્રપણે નિર્ણય લેવા સક્ષમ બનાવે છે. પ્રજનન અધિકારોમાં ગર્ભનિરોધક ઉપાયો અને યૌન આરોગ્ય અંગે શિક્ષણ અને માહિતી પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર, ગર્ભનિરોધકના ઉપયોગ અંગે અને કયા પ્રકારના ગર્ભનિરોધક ઉપાયો વાપરવાના તે અંગે નિર્ણય કરવાનો અધિકાર, સંતાન હોવું કે નહીં અને ક્યારે હોવું તે પસંદ કરવાનો અધિકાર, સંતાનોની સંખ્યા પસંદ કરવાનો અધિકાર, સુરક્ષિત અને કાયદેસર ગર્ભપાતની સુલભતા મેળવવાનો અધિકાર, તેમજ પ્રજનન આરોગ્યસેવા મેળવવાનો અધિકારનો સમાવેશ થાય છે. સ્ત્રીઓને બળજબરી અથવા હિંસાથી મુક્ત રહીને આ અધિકારો અંગેના

નિર્ણયો લેવા માટે સ્વાયત્તતા પણ હોવી આવશ્યક છે. [પરા ૯૬][૭૩૯–બી–ડી]

૧૩. જો અનિચ્છિત ગર્ભાવસ્થા ધરાવતી મહિલાઓને તેમની ગર્ભાવસ્થાને પૂર્ણ અવધિ સુધી વહન કરવા માટે બળજબરી કરવામાં આવે, તો રાજ્ય તેમની જિંદગી તાત્કાલિક તથા દીર્ઘકાળીન રીતે કયા માર્ગે આગળ વધશે તે નક્કી કરવાની હકથી તેમને વંચિત કરી દેશે. મહિલાઓને માત્ર તેમના શરીર ઉપરની નહીં પરંતુ તેમના જીવન ઉપરની સ્વાયત્તતાથી પણ વંચિત કરવું તેમની ગૌરવભાવના પર આઘાત સમાન બનશે. પોતાને માટે પસંદગી કરવાની હક – ભલે તે પોતાના જીવનનો માર્ગ પસંદ કરવાની જેટલી મહત્વપૂર્ણ હોય કે પોતાના દૈનિક કાર્યો જેટલી સામાન્ય હોય – ગૌરવના અધિકારનો એક ભાગ બને છે. મહિલાઓને અનિચ્છિત ગર્ભાવસ્થા ચાલુ રાખવા માટે બળજબરી કરવામાં આવે તો આ જ અધિકાર પર પ્રહાર થશે. [પરા ૧૧૦][૭૪૪–જી–એચ; ૭૪૫–એ]

૧૪. નિયમ ૩બી સાથે વાંચવામાં આવેલ એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) નો હેતુ સ્ત્રીઓની ભૌતિક પરિસ્થિતિઓમાં થયેલા ફેરફારને કારણે અનિચ્છનીય બનેલા ગર્ભ અંગે વીસથી ચોવીસ અઠવાડિયા વચ્ચે ગર્ભસમાપન માટે જોગવાઈ કરવાનો છે. આ હેતુને ધ્યાનમાં લેતા, અવિવાહિત અથવા એકલ સ્ત્રીઓ (જેઓની ભૌતિક પરિસ્થિતિઓમાં ફેરફાર થયો હોય) ને નિયમ ૩બી ના કાર્યક્ષેત્રમાંથી બહાર રાખવાનો કોઈ યુક્તિપૂર્ણ આધાર નથી. નિયમ ૩બી નું સંકુચિત અર્થઘટન, જેને માત્ર વિવાહિત સ્ત્રીઓ સુધી મર્યાદિત

રાખવામાં આવે, તે જોગવાઈને અવિવાહિત સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ભેદભાવપૂર્ણ બનાવી દેશે અને સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ નો ભંગ કરનાર ઠરશે. અનુચ્છેદ ૧૪ રાજ્યને કોઈપણ વ્યક્તિને કાયદા સમક્ષ સમાનતા અથવા કાયદાઓનું સમાન રક્ષણ નકારવાથી વિરત રહેવાનું ફરજિયાત બનાવે છે. અવિવાહિત અથવા એકલ ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને (જેઓનો ગર્ભકાળ વીસથી ચોવીસ અઠવાડિયા વચ્ચેનો હોય) ગર્ભસમાપનનો લાભ મેળવતા રોકી દેવું, જ્યારે એ જ અવધિ દરમિયાન વિવાહિત સ્ત્રીઓને તે મેળવવાની મંજૂરી આપવામાં આવે, ત્યારે તે અનુચ્છેદ ૧૪ ને માર્ગદર્શિત કરતી ભાવનાના વિરુદ્ધ જશે. "અનુમત્યમાન્ય જાતીય સંબંધ" શું ગણાય તે અંગેના સંકુચિત પિતૃસત્તાક સિદ્ધાંતોના આધારે, જે દ્વેષપૂર્ણ વર્ગીકરણો સર્જે છે અને વ્યક્તિગત પરિસ્થિતિઓના આધાર પર સમુહોને બહાર રાખે છે, કાયદાએ કોઈ અધિનિયમના લાભાર્થીઓ નક્કી કરવા જોઈએ નહીં. અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ પ્રજનન સ્વાયત્તતા, ગૌરવ અને ગોપનીયતાના અધિકારો અવિવાહિત સ્ત્રીને પણ, વિવાહિત સ્ત્રી સમકક્ષ ધોરણે, બાળકને જન્મ આપવો કે ન આપવો તે બાબતે પસંદગીનો અધિકાર આપે છે. [પરા ૧૨૧][૭૪૯-ઈ-જી; ૭૫૦-એ]

૧૫. રાજ્યએ ખાતરી કરવી આવશ્યક છે કે પ્રજનન તથા સલામત યૌન આચરણ સંબંધિત માહિતી વસ્તીના તમામ વર્ગો સુધી પ્રસારિત કરવામાં આવે. વધુમાં, રાજ્યએ એ પણ સુનિશ્ચિત કરવું આવશ્યક છે કે અનિચ્છનીય ગર્ભધારણથી બચવા અને કુટુંબ આયોજન કરવા માટે સમાજના તમામ વર્ગોને

ગર્ભનિરોધક સાધનો ઉપલબ્ધ થઈ શકે. દરેક જિલ્લામાં તબીબી સુવિધાઓ અને આર.એમ.પી. ઉપલબ્ધ હોવા જોઈએ અને તે સૌ માટે પરવડે તેવી હોવી જોઈએ. સરકારએ ખાતરી કરવી આવશ્યક છે કે આર.એમ.પી. બધા દર્દીઓ સાથે સમાનતા અને સંવેદનશીલતાથી વર્તે. કોઈ વ્યક્તિની જાતિના આધારે અથવા અન્ય સામાજિક કે આર્થિક પરિબળોના કારણે સારવાર નકારી શકાય નહીં. માત્ર ત્યારે જ, જ્યારે આ ભલામણો હકીકતમાં રૂપાંતરિત થાય, ત્યારે અમે કહી શકીએ કે શારીરિક સ્વાયત્તતાનો અધિકાર અને ગૌરવનો અધિકાર વાસ્તવમાં સાકાર થવા સક્ષમ છે. [ફકરો ૧૩૪][૭૫૩–ઈ–એફ]

એસ. ખુશ્બૂ વિ. કન્નિયમ્મલ, (૨૦૧૦) ૫ એસસીસી ૬૦૦ : [૨૦૧૦] ૫ એસસીઆર ૩૨૨; શ્રેયા સિંહલ વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૫) ૫ એસસીસી ૧; નવતેજ સિંહ જોહર વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા (૨૦૧૮) ૧૦ એસસીસી ૧ : [૨૦૧૮] ૭ એસસીઆર ૩૭૯; એક્સવાયઝેડ વિ. સ્ટેટ ઑફ મહારાષ્ટ્ર, ૨૦૧૮ એસસીસી ઑનલાઈન બોમ ૧૩૭૫૧;

પ્રભાવતી દત્તાત્રય જાધવ વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, ૨૦૨૧ એસીસી ઑનલાઈન બોમ ૯૩૩૯; એબીસી વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, (૨૦૧૮) ૪ મહ એલજે ૩૭૪, ૨૦૧૮ એસીસી ઑનલાઈન બોમ ૧૪૪; એ વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, ૨૦૨૨ એસીસી ઑનલાઈન બોમ ૧૩૬૧; ડી. રાજેશ્વરી વિ. તમિલ નાડુ રાજ્ય, ૧૯૯૬ ક્રિ એલજે ૩૭૯૫; એક્સ વિ. દિલ્હીનું એનસિટી સરકાર, ૨૦૧૩ એસીસી ઑનલાઈન ડેલ ૪૯૨૯; પૂજા કુમારી વિ. પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય,

૨૦૧૯ એસીસી ઑનલાઇન કલ ૧૨૭૭; વેલુનાચ્ચિયાર વિ. તમિલ નાડુ સરકાર, ૨૦૨૧ એસીસી ઑનલાઇન મૅડ ૫૦૪૭; એમ. કલા વિ.

પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર, ૨૦૧૫ એસીસી ઓનલાઇન મદ ૭૭૬૭;

ઝેડ વિ. બિહાર રાજ્ય, *(૨૦૧૮)* ૧૧ એસસીસી ૫૭૨ *: [૨૦૧૭] ૮* એસસીઆર ૨૧૨*;* સુરેન્દ્ર ચૌહાણ વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય *(૨૦૦૦)* ૪ એસસીસી ૧૧૦ *: [૨૦૦૦]* ૨ એસસીઆર ૫૧૫*;* હિમાચલ પ્રદેશ રાજ્ય વિ*.* કૈલાશ ચંદ મહાજન*, (૧૯૯૨)* ૨ સપ્લ્*.* એસસીસી ૩૫૧ *: [૧૯૯૨]* ૧ એસસીઆર ૯૧૭*;* ભારત સંઘ વિ*.* એલ્ફિન્સ્ટોન સ્પિનિંગ એન્ડ વીવિંગ કો*.* લિ*., (૨૦૦૧)* ૪ એસસીસી ૧૩૯ *: [૨૦૦૧]* ૧ એસસીઆર ૨૨૧*;* કનાઇલાલ સુર વિ*.*

પરમનિધિ સાધુ ખાન એ.આઈ.આર. ૧૯૫૭ એસ.સી. ૯૦૭ :

[૧૯૫૮]

એસ.સી.આર. ૩૬૦; કાંતા ગોયલ વિ. બી. પી પાઠક, [૧૯૭૭] ૩ એસ.સી.આર. ૪૧૨; કેદારનાથ જ્યુટ મેન્યુફેક્ચરિંગ કો. વિ. કમર્શિયલ ટેક્સ ઓફિસર, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૬ એસ.સી. ૧૨ : [૧૯૬૫] એસ.સી.આર. ૬૨૬; યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. તુલસીરામ પટેલ, (૧૯૮૬) ૩ એસ.સી.સી. ૩૯૮; એમ.એલ. કામરા વિ. ચેરમેન–કમ–મેનેજિંગ ડિરેક્ટર, ન્યૂ ઇન્ડિયા એશ્યોરન્સ કો. લિ., (૧૯૯૨) ૧ એસ.સી.આર. ૨૨૦; સેન્ટ જોન્સ ટીચર્સ

ટ્રેનિંગ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ વિ. રિજનલ ડિરેક્ટર નેશનલ કાઉન્સિલ ઓફ ટીચર એજ્યુકેશન, (૨૦૦૩) ૩ એસ.સી.સી. ૩૨૧ : [૨૦૦૩] ૧ એસ.સી.આર. ૯૭૫; યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. સંકલચંદ હિમતલાલ શેઠ, (૧૯૭૭) ૪ એસ.સી.સી. ૧૯૩ : [૧૯૭૮] ૧ એસ.સી.આર. ૪૨૩; રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા વિ. પિયરલેસ જનરલ ફાઇનાન્સ એન્ડ ઇન્વેસ્ટમેન્ટ કો. લિ., (૧૯૮૭) ૧ એસ.સી.સી. ૪૨૪ : [૧૯૮૭] ૨ એસ.સી.આર. ૧; હેડનનો કેસ (૧૫૮૪) ૩ કો રિપ ૭એ; બંગાલ ઇમ્યુનિટી કો. વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર (૧૯૫૫) ૨ એસ.સી.આર. ૬૦૩; કેહર સિંહ વિ. સ્ટેટ (દિલ્હી એડમિન.), (૧૯૮૮) ૩ એસ.સી.સી. ૬૦૯ : [૧૯૮૮] ૨ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૪; કેરળા ફિશરમેનસ વેલ્ફેર ફંડ બોર્ડ વિ. ફેન્સી ફૂડ, (૧૯૯૫) ૪ એસ.સી.સી. ૩૪૧ : [૧૯૯૫] ૩ એસ.સી.આર. ૭૮૫; ભારત સિંહ વિ. મેનેજમેન્ટ ઓફ ન્યૂ દિલ્હી ટ્યુબરક્યુલોસિસ સેન્ટર, ન્યૂ દિલ્હી, (૧૯૮૬) ૨ એસ.સી.સી. ૬૧૪ : [૧૯૮૬] ૨ એસ.સી.આર. ૧૬૯; બોમ્બે આનંદ ભવન રેસ્ટોરન્ટ વિ. ઈ.એસ.આઈ. કોર્પન., (૨૦૦૯) ૯ એસ.સી.સી. ૬૧ : [૨૦૦૯] ૧૩ એસ.સી.આર. ૧૧૩૯; યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. પ્રભાકરણ વિજયા કુમાર (૨૦૦૮) ૯ એસ.સી.સી. ૫૨૭ : [૨૦૦૮] ૭ એસ.સી.આર. ૬૭૩; એસ. ગોપાલ રેડ્ડી વિ. સ્ટેટ ઓફ એ.પી., (૧૯૯૬) ૪ એસ.સી.સી. ૫૯૬ : [૧૯૯૬] ૩ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૪૩૯; કે.એચ. નઝર વિ. મેથ્યુ કે જેકબ, (૨૦૨૦) ૧૪ એસ.સી.સી. ૧૨૬ : [૨૦૧૯] ૧૪ એસ.સી.આર. ૯૨૮; ધરણી શુગર્સ એન્ડ કેમિકલ્સ લિ. વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૯) ૫

એસ.સી.સી. ૪૮૦ : [૨૦૧૯] ૬ એસ.સી.આર. ૩૦૭; બાદશાહ વિ. ઉર્મિલા બાદશાહ ગોડસે, (૨૦૧૪) ૧ એસ.સી.સી. ૧૮૮ : [૨૦૧૩] ૧૦ એસ.સી.આર. ૨૫૯; નવતેજ સિંહ જોહર વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૮) ૧૦ એસ.સી.સી. ૧ : [૨૦૧૮] ૭ એસ.સી.આર. ૩૭૯; એસ. ખુશ્બૂ વિ. કન્નિઅમ્મલ (૨૦૧૦) ૫ એસ.સી.સી. ૬૦૦ : [૨૦૧૦] ૫ એસ.સી.આર. ૩૨૨; દીપિકા સિંહ વિ. સેન્ટ્રલ એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ટ્રિબ્યુનલ, ૨૦૨૨ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન એસ.સી. ૧૦૮૮; ચિરંજીત લાલ ચૌધરી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, [૧૯૫૦] એસ.સી.આર. ૮૬૯; એ. થંગલ કુંજુ મુસલિયાર વિ. એમ. વેંકટાચલમ પોટ્ટી, [૧૯૫૦] એસ.સી.આર. ૮૬૯; સ્ટેટ ઓફ હિમાચલ પ્રદેશ વિ. કૈલાશ ચંદ મહાજન, (૧૯૯૨) ૨ સપ્પ. એસ.સી.સી. ૩૫૧ : [૧૯૯૨] ૧ એસ.સી.આર. ૯૧૭; નેશનલ ઇન્શ્યોરન્સ કો. લિ. વિ. સ્વરન સિંહ (૨૦૦૪) ૩ એસ.સી.સી. ૨૯૭ : [૨૦૦૪] ૧ એસ.સી.આર. ૧૮૦; બાલાસિનોર નાગરિક કો-ઓપરેટિવ બેંક લિ. વિ. બાબાભાઈ શંકરલાલ પંડ્યા, (૧૯૮૭) ૧ એસ.સી.સી. ૬૦૬ : ૧૯૮૭ (૧) જે.ટી. ૪૬૨; મદનલાલ ફકીરચંદ વિ. શ્રી ચાંગદેવ શુગર મિલ્સ લિ., [૧૯૬૨] ૩ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૯૭૩; એક્સ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૭) ૩ એસ.સી.સી. ૪૫૮ : [૨૦૧૭] ૧ એસ.સી.આર. ૬૮૭; મમતા વર્મા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૮) ૧૪ એસ.સી.સી. ૨૮૯; મીરા સંતોષ પાલ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૭) ૩ એસ.સી.સી. ૪૬૨ : [૨૦૧૭] ૧ એસ.સી.આર. ૨૬૧; સરમિષ્ઠા ચક્રબોર્ત્તી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા,

(૨૦૧૮) ૧૩ એસ.સી.સી. ૩૩૯; એ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૮) ૧૪ એસ.સી.સી. ૭૫; તપસ્યા ઉમેશ પિસાલ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૮) ૧૨ એસ.સી.સી. ૫૭; એક્સ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, (૨૦૨૦) ૧૯ એસ.સી.સી. ૮૦૬; ઝેડ વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર, (૨૦૧૮) ૧૧ એસ.સી.સી. ૫૭૨ : [૨૦૧૭] ૮ એસ.સી.આર. ૨૧૨; વડી અદાલત ઓન ઇટ્સ ઓન મોશન વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર ૨૦૧૬ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન બોમ ૮૪૨૬; એક્સવાયઝેડ વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર, ચુકાદો તારીખ ૬ ઓક્ટોબર ૨૦૨૧ માં ડબલ્યુ.પી.(એલ) ૨૧૯૭૭ ઓફ ૨૦૨૧ (બોમ્બે વડી અદાલત); એક્સ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, ૨૦૧૭ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન બોમ ૯૩૩૪; સિદ્ધિ વિશ્વનાથ શેલાર વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર, ૨૦૨૦ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન બોમ ૧૧૬૭૨; સિદ્રા મહેબૂબ શેખ વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર, ૨૦૨૧ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન બોમ ૧૮૩૯; કે એસ પુટ્ટસ્વામી વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૭) ૧૦ એસ.સી.સી. ૧ : [૨૦૧૭] ૧૦ એસ.સી.આર. ૫૬૯; સુચિતા શ્રીવાસ્તવ વિ. ચંડીગઢ એડમિનિસ્ટ્રેશન (૨૦૦૯) ૯ એસ.સી.સી. ૧ : [૨૦૦૯] ૧૩ એસ.સી.આર. ૯૮૯; કોમન કોઝ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૮) ૫ એસ.સી.સી. ૧ : [૨૦૧૮] ૬ એસ.સી.આર. ૧; કેશવાનંદ ભારતી વિ. સ્ટેટ ઓફ કેરળા (૧૯૭૩) ૪ એસ.સી.સી. ૨૨૫ : [૧૯૭૩] સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧; ફ્રાન્સિસ કોરાલી મુલિન વિ. એડમિનિસ્ટ્રેટર, યુનિયન ટેરિટરી ઓફ દિલ્હી, (૧૯૮૧) ૧ એસ.સી.સી. ૬૦૮ : [૧૯૮૧] ૨ એસ.સી.આર. ૫૧૬; ઈન્ડિપેન્ડન્ટ થોટ વિ.

યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૭) ૧૦ એસ.સી.સી. ૮૦૦ : [૨૦૧૭] ૧૩ એસ.સી.આર. ૮૨૧; સી.આઈ.ટી. વિ. એસ. તેજા સિંહ, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૯ એસ.સી. ૩૫૨ : [૧૯૫૯] સપ્લ. એસ.સી.આર. ૩૯૪; એમ. પેન્ટૈયા વિ. વીરમલ્લપ્પા મુદ્દલ, [૧૯૬૧] ૨ એસ.સી.આર. ૨૯૫; તિન્સુખિયા ઇલેક્ટ્રિક સપ્લાય કો. લિ. વિ. સ્ટેટ ઓફ આસામ, (૧૯૮૯) ૩ એસ.સી.સી. ૭૦૯ : [૧૯૮૯] ૨ એસ.સી.આર. ૫૪૪; કે.પી. વર્ગીઝ વિ. આઈ.ટી.ઓ., (૧૯૮૧) ૪ એસ.સી.સી. ૧૭૩ : [૧૯૮૨] ૧ એસ.સી.આર. ૬૨૯; એમ.એલ. કામરા વિ. ચેરમેન–કમ–મેનેજિંગ ડિરેક્ટર, ન્યૂ ઇન્ડિયા એશ્યોરન્સ કો. લિ., [૧૯૯૨] ૧ એસ.સી.આર. ૨૨૦; એક્સપ્રેસ ન્યૂઝપેપર્સ લિ. વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [૧૯૫૯] એસ.સી.આર. ૧૨ : એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ એસ.સી. ૫૭૮; ગીતા હરિહરણ વિ. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૯૯) ૨ એસ.સી.સી. ૨૨૮ : [૧૯૯૯] ૧ એસ.સી.આર. ૬૬૯;

પીપલ્સ યુનિયન ઑફ સિવિલ લિબર્ટીઝ વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા, (૧૯૯૭) ૩ એસ.સી.સી. ૪૩૩ : [૧૯૯૭] ૧ એસ.સી.આર. ૯૨૩; દેવિકા બિસ્વાસ વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૬) ૧૦ એસ.સી.સી. ૭૨૬; પશ્ચિમ બંગ ખેડ મજૂર સમિતિ વિ. સ્ટેટ ઑફ વેસ્ટ બંગાલ (૧૯૯૬) ૪ એસ.સી.સી. ૩૭ : [૧૯૯૬] ૨ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૩૩૧ – ઉલ્લેખિત.

<u>પ્રકરણ કાનૂન સંદર્ભ</u>

[૨૦૧૦] ૫ એસ.સી.આર. ૩૨૨ નો ઉલ્લેખ પેરા ૨૦ માં કરવામાં આવ્યો[૨૦૧૮] ૭ એસ.સી.આર. ૩૭૯ નો ઉલ્લેખ પેરા ૨૧ માં કરવામાં આવ્યો[૨૦૧૭] ૮ એસ.સી.આર. ૨૧૨ નો ઉલ્લેખ પેરા ૨૫ માં કરવામાં આવ્યો[૨૦૦૦] ૨ એસ.સી.આર. ૫૧૫ નો ઉલ્લેખ પેરા ૨૭ માં કરવામાં આવ્યો[૧૯૯૨] ૧ એસ.સી.આર. ૯૧૭ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૧ માં કરવામાં આવ્યો[૨૦૦૧] ૧ એસ.સી.આર. ૨૨૧ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૧ માં કરવામાં આવ્યો[૧૯૫૮] એસ.સી.આર. ૩૬૦ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૧ માં કરવામાં આવ્યો[૧૯૭૭] ૩ એસ.સી.આર. ૪૧૨ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૧ માં કરવામાં આવ્યો[૧૯૬૫] એસ.સી.આર. ૬૨૬ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૨ માં કરવામાં આવ્યો[૧૯૯૨] ૧ એસ.સી.આર. ૨૨૦ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૨ માં કરવામાં આવ્યો[૨૦૦૩] ૧ એસ.સી.આર. ૯૭૫ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૨ માં કરવામાં આવ્યો[૧૯૭૮] ૧ એસ.સી.આર. ૪૨૩ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૩ માં કરવામાં આવ્યો[૧૯૮૭] ૨ એસ.સી.આર. ૧ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૩ માં કરવામાં આવ્યો[૧૯૫૫] ૨ એસ.સી.આર. ૬૦૩ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૫ માં કરવામાં આવ્યો[૧૯૮૮] ૨ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૪ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૫ માં કરવામાં આવ્યો[૧૯૯૫] ૩ એસ.સી.આર. ૭૮૫ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૬ માં કરવામાં આવ્યો[૧૯૮૬] ૨ એસ.સી.આર. ૧૬૯ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૬ માં કરવામાં આવ્યો[૨૦૦૯] ૧૩ એસ.સી.આર. ૧૧૩૯ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૬ માં કરવામાં આવ્યો[૨૦૦૮] ૭ એસ.સી.આર. ૬૭૩ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૬ માં કરવામાં આવ્યો[૧૯૯૬] ૩ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૪૩૯ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૭ માં કરવામાં

આવ્યો[૨૦૧૯] ૧૪ એસ.સી.આર. ૯૨૮ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૭ માં કરવામાં આવ્યો[૨૦૧૯] ૬ એસ.સી.આર. ૩૦૭ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૮ માં કરવામાં આવ્યો[૨૦૧૩] ૧૦ એસ.સી.આર. ૨૫૯ નો ઉલ્લેખ પેરા ૩૯ માં કરવામાં આવ્યો

[૨૦૧૮] ૭ એસ.સી.આર. ૩૭૯ નો પરિચ્છેદ ૪૦ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૨૦૧૦] ૫ એસ.સી.આર. ૩૨૨ નો પરિચ્છેદ ૪૧ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

[૧૯૫૦] એસ.સી.આર. ૮૬૯ નો પેરા ૪૯ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૯૨] ૧ એસ.સી.આર. ૯૧૭ નો ઉલ્લેખ પરિચ્છેદ ૪૯ માં કરવામાં આવ્યો

[૨૦૦૪] ૧ એસ.સી.આર. ૧૮૦ નો પરિચ્છેદ ૪૯ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૬૨] ૩ સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૯૭૩ નો પરિચ્છેદ ૬૦ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

[૨૦૧૭] ૧ એસ.સી.આર. ૬૮૭ નો પેરા ૬૨ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૨૦૧૭] ૧ એસ.સી.આર. ૨૬૧ નો પરિચ્છેદ ૬૨ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

૨૦૧૭] ૮ એસ.સી.આર. ૨૧૨ નો પરિચ્છેદ ૬૩ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૨૦૧૭] ૧૦ એસ.સી.આર. ૫૬૯ નો પરા ૧૦૦ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૨૦૦૯] ૧૩ એસ.સી.આર. ૯૮૯ નો પેરા ૧૦૧ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

[૨૦૧૮] ૬ એસ.સી.આર. ૧નો પરિચ્છેદ ૧૦૪માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૭૩] સપ્લી. એસ.સી.આર. ૧ નો પરિછેદ ૧૧૧ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૮૧] ૨ એસ.સી.આર. ૫૧૬ નો ઉલ્લેખ ફકરો ૧૧૨ માં કરવામાં આવ્યો છે

[૨૦૧૭] ૧૩ એસ.સી.આર. ૮૨૧ નો પરિચ્છેદ ૧૧૫ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

[૧૯૫૯] સપ્લી. એસ.સી.આર. ૩૯૪ નો પરિછેદ ૧૧૭ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૬૧] ૨ એસ.સી.આર. ૨૯૫ નો પરિચ્છેદ ૧૧૭ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૮૯] ૨ એસ.સી.આર. ૫૪૪ નો ઉલ્લેખ પરિચ્છેદ ૧૧૭ માં કરવામાં આવ્યો

[૧૯૮૨] ૧ એસ.સી.આર. ૬૨૯ નો પેરા ૧૧૭ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૯૨] ૧ એસ.સી.આર. ૨૨૦ નો પરા ૧૧૭ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૫૯] એસ.સી.આર. ૧૨ નો પરિચ્છેદ ૧૧૯ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

[૧૯૯૯] ૧ એસ.સી.આર. ૬૬૯ નો પેરા ૧૨૦ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૯૭] ૧ એસ.સી.આર. ૯૨૩ ફકરા ૧૨૩ માં ઉલ્લેખિત

[૧૯૯૬] ૨ સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૩૩૧ નો પરિછેદ ૧૩૩ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

દિવાની અપીલ અધિકારક્ષેત્ર: દિવાની અપીલ નં. ૫૮૦૨ નો ૨૦૨૨.

નવી દિલ્હી ખાતે દિલ્હી વડી અદાલતના ડબલ્યુ.પી. માં ૨૦૨૨ ની સી. એમ. અરજી નં. ૩૦૭૦૮ માં તા. ૧૫.૦૭.૨૦૨૨ ના ચૂકાદા અને હુકમમાંથી

(સી) નં. ૧૦૬૦૨ નો ૨૦૨૨.

ડૉ. અમિત મિશ્રા, રાહુલ શર્મા, અધીવક્તાઓ અપીલકર્તા તરફથી.

સુશ્રી ઐશ્વર્યા ભાટી, એ.એસ.જી., સુશ્રી અમેયાવિક્રમા થાનવી, સુશ્રી મનીષા ચાવા, સુશ્રી શિવાની, સુશ્રી શિવિકા મહેરા, અમન શર્મા, મનવેન્દ્ર સિંહ, સુશ્રી ચિત્રાંગદા રાષ્ટ્રવારા, નિતિન પાવુલુરી, અભિજીત સિંહ, સુશ્રી શગુન ઠાકુર, સુશ્રી પૂર્ણિમા સિંહ, ગુરમીત સિંહ મક્કર, સુશ્રી આકાંક્ષા કૌલ, સુશ્રી પ્રીતિ રાણી, સુશ્રી રૂચિ કોહલી, કેતન પૌલ, આદિત ખોરાણા, વકીલો, સામાવાળા તરફથી.

અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હતોઆપવામાં આવ્યો હતો

ડૉ ધનંજય વાય ચંદ્રચૂડ, ન્યાયાધીશ.

વિષયસૂચિ

અ. પૃષ્ઠભૂમિ

.... ૪

બી. રજૂઆતો

.... ૭

સી. ગર્ભાવસ્થાના ચિકિત્સાકીય સમાપન અધિનિયમ ૧૯૭૧ અને તેના હેઠળ ઘડાયેલા નિયમો ૯

ડી. સુરક્ષિત અને કાયદેસર ગર્ભપાત સુધી પહોંચ મેળવવામાં અવરોધો .... ૧૬ ૧. આર.એમ.પી.ઓનો ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા કાર્યવાહી થવાનો ભય...................................... ૧૬ ૨. અવિવાહિત સ્ત્રીઓની આસપાસ રહેલો સામાજિક કલંક....... ૨૦

ઈ. વિશ્લેષણ

.... ૨૨ ૧. હેતુલક્ષી અર્થઘટનનો નિયમ ....૨૨ ૨. લગ્ન સંસ્થાની સીમાઓને અતિક્રમીને એક

અધિકારોનો

સ્ત્રોત..૨૭

ક. કુટુંબીય સંબંધોના આધુનિક અથવા અસાધારણ સ્વરૂપો ... ૨૯

બ. વિવાહિત અને અવિવાહિતની સમાન સ્થિતિ અથવા

એકલી મહિલાઓ

.... ૩૦ ૩.

એમ.ટી.પી. અધિનિયમનો હેતુ અને ઉદ્ધેશ્ય.............. ૩૨ ૪. અર્થઘટનમાં

સહાયક તરીકે એમ.ટી.પી. અધિનિયમ:

"માનસિક આરોગ્યને ઈજા" નો અર્થ સમજૂતી ૩૯

વિ. નિયમ ૩બીનું

અર્થઘટન... ૪૩

એફ. એમ.ટી.પી. અધિનિયમ અને એમ.ટી.પી. નિયમોની વ્યાખ્યાને

સજીવન બનાવતાં બંધારણીય મૂલ્યો ....

૫૫ ૧. પ્રજનન સ્વાયત્તતાનો અધિકાર .... ૫૫ ૨. ગૌરવનો

અધિકાર ૬૨

જી. નિયમ ૩બીનું ઉદ્ધેશ્યલક્ષી અર્થઘટન આગળ વધારે છે

સંવિધાનિક હુકમ ૬૬

એચ. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા હેઠળ ભારતની બાધ્યતાઓ ....

૬૯

૧. રાજ્યની સકારાત્મક ફરજોને પુનરોચ્ચાર કરતાં ૭૨

અ. પૃષ્ઠભૂમિ

૧. અપીલ કરવા માટે મંજૂરી આપવામાં આવે છે.

૨. આ અપીલ દિલ્હી વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠના તા. ૧૫ જુલાઈ ૨૦૨૨ ના ચુકાદામાંથી ઉદ્ભવી છે. અપીલકર્તાએ તા. ૧૫ જુલાઈ ૨૦૨૨ ના રોજ ચોવીસ અઠવાડિયા પૂર્ણ થાય તે પહેલાં પોતાની ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત કરવાની પરવાનગી મેળવવા માટે વડી અદાલતના રિટ અધિકારક્ષેત્રનો આશરો લીધો હતો. અન્ય અનુસંગિક રાહતો પણ માંગવામાં આવી હતી. સંદર્ભની સુવિધા માટે, વડી અદાલત સમક્ષ માંગવામાં આવેલી રાહતો નીચે ઉતારવામાં આવે છે:

"એ. અરજીકર્તાને તેની ચાલુ ગર્ભાવસ્થાનો સમાપન ૧૫.૦૭.૨૦૨૨ પહેલાં કોઈપણ મંજૂર ખાનગી અથવા સરકારી કેન્દ્ર અથવા હોસ્પિટલમાં નોંધાયેલા તબીબી વ્યવસાયીઓ દ્વારા કરાવવાની પરવાનગી આપવામાં આવે, કારણ કે તે પછી તેનો રાહતનો દાવો નિષ્પ્રભાવી બની જશે, કેમ કે તે સમય સુધી ગર્ભાવસ્થા આશરે ૨૪ અઠવાડિયાની થઈ જશે;

બી. સામાવાળાને અરજદાર વિરુદ્ધ અથવા સરકાર એન.સી.ટી. ઓફ દિલ્હી દ્વારા નોંધાયેલ કોઈપણ મંજૂર ખાનગી કેન્દ્ર અથવા હોસ્પિટલમાં અરજદારનો ગર્ભસમાપન કરનાર કોઈપણ નોંધાયેલા તબીબી વ્યવસાયી વિરુદ્ધ કોઈપણ બળજબરીપૂર્વકની કાર્યવાહી અથવા ફોજદારી કાર્યવાહી હાથ ધરવાથી રોકવા;

સી. સામાવાળાને હુકમ આપવામાં આવે કે ગર્ભનો સમાપન કરવા માટે એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કલમ ૩ ની ઉપકલમ (૨) ના ખંડ (બી) હેઠળ, ગર્ભાવસ્થા સમાપન તબીબી નિયમો, ૨૦૦૩ ના નિયમ ૩બી (તા. ૨૧.૧૦.૨૦૨૧ ના સુધારા મુજબ) ના વ્યાપમાં અવિવાહિત સ્ત્રીને પણ ચોવીસ અઠવાડિયા સુધીની અવધિ માટે સમાવેશ કરવામાં આવે;

ડી. કાર્યવાહી દરમિયાન તાત્કાલિક સ્થગિતીની વચગાળાની રાહતનો તાત્કાલિક હુકમ કરવો"

૩. અપીલકર્તા ભારતીય નાગરિક છે અને મણિપુરની કાયમી રહેવાસી છે. હાલ તે નવી દિલ્હીમાં રહે છે. અપીલકર્તાએ દલીલ કરી હતી કે તે પાંચ ભાઈ–બહેનોમાં સૌથી મોટી છે અને તેના માતા–પિતા ખેડૂત છે. દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવી ત્યારે,૧ અપીલકર્તાને ગર્ભાવસ્થાના બાવીસ અઠવાડિયાને અનુરૂપ એકલ ગર્ભાશયસ્થ ગર્ભ હતો. અપીલકર્તા આશરે પચ્ચીસ વર્ષની અવિવાહિત સ્ત્રી છે અને તે પરસ્પર સંમતિથી બનેલા સંબંધના પરિણામે ગર્ભવતી થઈ હતી. અપીલકર્તા પોતાની ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત કરવા

ઇચ્છતી હતી કારણ કે “અંતિમ તબક્કામાં તેના સહભાગીએ તેના સાથે લગ્ન કરવા ઇનકાર કર્યો હતો.” તેણીએ જણાવ્યું હતું કે તે ગર્ભાવસ્થાને પૂર્ણ અવધિ સુધી લઈ જવા ઇચ્છતી નહોતી, કારણ કે અવિવાહિત એકલ માતા–પિતા, ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ, સંબંધિત “સામાજિક કલંક અને સતામણી” વિષે તે ચિંતિત હતી. વધુમાં, અપીલકર્તાએ રજૂઆત કરી હતી કે જીવનનિર્વાહના સાધનના અભાવે, તે “અવિવાહિત માતા તરીકે બાળકને ઉછેરવા અને તેનું લાલન–પાલન કરવા માટે” માનસિક રીતે તૈયાર નહોતી. અપીલકર્તાએ જણાવ્યું હતું કે આ અનિચ્છિત ગર્ભાવસ્થાનું ચાલુ રહેવું તેના માનસિક આરોગ્યને ગંભીર અને વિશાળ નુકસાન પહોંચાડવાના જોખમ સાથે સંકળાયેલું રહેશે.

૪. અપીલકર્તાએ મેડિકલ ટર્મિનેશન ઑફ પ્રેગ્નન્સી અધિનિયમ ૧૯૭૧ની કલમ ૩(૨)(બી) અને મેડિકલ ટર્મિનેશન ઑફ પ્રેગ્નન્સી નિયમો ૨૦૦૩ના નિયમ ૩બી(સી) (૧૨ ઓક્ટોબર ૨૦૨૧ના રોજ થયેલા સુધારા મુજબ) અંતર્ગત પોતાની ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત કરવાની પરવાનગી માંગી હતી. અપીલકર્તાએ રિટ અરજીની બાકી કાર્યવાહી દરમિયાન પોતાની ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત કરવા માટે વચગાળાની રાહત મંજૂર કરવા ફોજદારી વિવિધ અરજીક્રિમિનલ મિસેલેનિયસ એપ્લિકેશન ૪ દાખલ કરી હતી.

૫. તેના ૧૫ જુલાઈ ૨૦૨૨ના હુકમ દ્વારા, વડી અદાલતેહાઈકોર્ટે રિટ અરજીએમાં કરવામાં આવેલી અરજ સી સુધી મર્યાદિત નોટિસ જારી કરી, અને ફોજદારી વિવિધ અરજીક્રિમિનલ મિસેલેનિયસ એપ્લિકેશન નામંજૂર કરી,

રક રીતે ઈનકાર કર્યો. હાઈકોર્ટે નોંધ્યું કે એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કલમ ૩(૨) (બી) હાલના કેસના હકીકતો પર લાગુ પડતી નથી, કારણ કે અપીલકર્તા, એક અવિવાહિત સ્ત્રી હોવાને કારણે, જેણીની ગર્ભાવસ્થા પરસ્પર સંમતિથી થયેલા સંબંધમાંથી ઊભી થઈ હતી, તે એમ.ટી.પી. નિયમોના નિયમ ૩બીની કોઈપણ ઉપકલમના વ્યાપમાં આવતી નહોતી. હાઈકોર્ટે ઠરાવ્યું કે:

"૮. અરજદાર, જે અવિવાહિત સ્ત્રી છે અને જેની ગર્ભાવસ્થા પરસ્પર સંમતિના સંબંધમાંથી ઉદ્દ્ભવી છે, તે મેડિકલ ટર્મિનેશન ઓફ ૧ ડબ્લ્યુપી(સી) ૧૦૬૦૨/૨૦૨૨ ની કોઈપણ કલમ હેઠળ સ્પષ્ટપણે આવરી લેવામાં આવતી નથી

૨ "એમટીપી અધિનિયમ"

૩ "એમટીપી નિયમો"

૪ સી.એમ. અરજી ૩૦૭૦૮/૨૦૨૨

ગર્ભાવસ્થા નિયમો, ૨૦૦૩. તેથી, અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) આ કેસના હકીકતો પર લાગુ પડતી નથી.

૯. અરજદાર તરફથી વિદ્વાન વકીલે રજૂ કર્યું છે કે મેડિકલ ટર્મિનેશન ઑફ પ્રેગ્નન્સી રૂલ્સ, ૨૦૦૩ નો નિયમ ૩બી, ભારતના બંધારણ, ૧૯૫૦ ના અનુચ્છેદ ૧૪ નો ભંગ કરે છે, કારણ કે તે અવિવાહિત સ્ત્રીને બહાર રાખે છે.

એવો નિયમ માન્ય છે કે નહીં તે બાબતનો નિર્ણય ત્યારે જ થઈ શકે જ્યારે ઉક્ત નિયમને સત્તાવિહિન ઠરાવવામાં આવે; જે હેતુસર રિટ અરજીમાં નોટિસ જારી કરવી આવશ્યક છે અને આ અદાલતે તેમ કર્યું છે.

૧૦. આજની તારીખે, મેડિકલ ટર્મિનેશન ઑફ પ્રેગ્નન્સી નિયમો, ૨૦૦૩ નો નિયમ ૩બી અમલમાં છે, અને આ અદાલત, ભારતના બંધારણ, ૧૯૫૦ ના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે, અધિનિયમની હદથી આગળ જઈ શકતી નથી. અત્યારે વચગાળાની રાહત મંજૂર કરવી એટલે રિટ અરજીને જ મંજૂર કરવા બરાબર ગણાશે."

૬. વડી અદાલતના હુકમથી હાલના અપીલ ઉદ્‌ભવી. વિશેષ અનુમતિથી અપીલ કરવા માટેની અર◌ી ◌ૂ૨૧ જુલાઈ ૨૦૨૨ ના રોજ નોટિસ જારી કરવામાં આવી હતીઆપવામાં આવેલ. આ અદાલતે, ૨૧ જુલાઈ ૨૦૨૨ના તેના હુકમ દ્વારા, વડી અદાલતના હુકમમાં ફેરફાર કરીને અપીલકર્તાને તેની ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત કરવાની અનુમતિ આપી હતી. આ અદાલતે નીચે મુજબનો અંતરિમ હુકમ પસાર કર્યો હતો:

"૨૨. ઉપરોક્ત પૃષ્ઠભૂમિમાં, અમે નીચે મુજબનો અંતરિમ હુકમ પસાર કરીએ છીએ:

(૧) અમે દિલ્હી સ્થિત ઓલ ઇન્ડિયા ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ મેડિકલ સાયન્સિસના ડિરેક્ટરને વિનંતી કરીએ છીએ કે તેઓ આ હુકમના પૂર્વભાગમાં

ઉદ્ધૃત અધિનિયમની કલમ ૩(૨ડિ) ની જોગવાઈઓ અનુસાર, ૨૨ જુલાઈ ૨૦૨૨ દરમિયાન એક તબીબી મંડળની રચના કરે; અને(૨) જો તબીબી મંડળ એવો નિષ્કર્ષ આપે કે ગર્ભસ્થ શિશુનો ગર્ભપાત અરજદારના જીવનને જોખમમાં મૂક્યા વિના કરી શકાય છે, તો ઓલ ઈન્ડિયા ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ મેડિકલ સાયન્સિસ ખાતેના તબીબોની એક ટીમ, વડી અદાલત સમક્ષ કરવામાં આવેલી અને સ્પેશ્યલ લિવ પિટિશનમાં તેમજ આ અદાલત સમક્ષ અરજદાર તરફથી હાજર રહેલા વકીલ દ્વારા કરાયેલી રજૂઆતો દરમિયાન પુનરોચ્ચારિત કરાયેલી વિનંતિના અનુસંધાને ગર્ભપાત કરશે. તે પહેલાં અરજદારની ઇચ્છા ફરીથી જાણી લેવામાં આવશે અને ઓળખની યોગ્ય ચકાસણી પછી તેની લેખિત સંમતિ મેળવવામાં આવશે."

૭. અરજદાર તથા સામાવાળા તરફથી હાજર વકીલે જણાવ્યું કે ઓલ ઈન્ડિયા ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ મેડિકલ સાયન્સિસમાં મેડિકલ બોર્ડની રચના કરવામાં આવી હતી.૫ બોર્ડે નોંધ્યું કે અરજદારે પોતાની ગર્ભાવસ્થાનો સમાપન કરવા માટે સંમતિ આપી હતી અને તેની જીવનને જોખમ વિના આ પ્રક્રિયા હાથ ધરી શકાય તેવી હતી. એ.આઈ.આઈ.એમ.એસ. દ્વારા રજૂ કરાયેલ અહેવાલ દર્શાવે છે કે ગર્ભાવસ્થાનો સમાપન સુરક્ષિત રીતે કરવામાં આવ્યો હતો.

૮. કારણ કે આ કેસમાં કાયદાનો મહત્ત્વનો પ્રશ્ન સામેલ છે, તેથી આ અદાલતે તેને વધુ વિચારણા માટે હાથ ધર્યો છે. દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષની રિટ અરજી આ અદાલતમાં હસ્તાંતરિત થયેલી ગણાશે. આ અપીલમાં નિર્ધારણ

માટે ઊભો થતો મહત્ત્વનો મુદ્દો એમ.ટી.પી. નિયમોના નિયમ ૩બીના અર્થઘટન પર આધારિત છે.

બી. રજૂઆતો

૯. ડૉ. અમિત મિશ્રા, અપીલકર્તા તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે નીચે મુજબની રજૂઆતો કરી:

અ. અપીલકર્તા એક અવિવાહિત સ્ત્રી હતી, જેના સાથીએ તેના સાથે લગ્ન કરવાની ના પાડી હતી. તે ગર્ભાવસ્થા ચાલુ રાખવા અને લગ્ન બહાર બાળકને જન્મ આપવા ઇચ્છતી નહોતી, કારણ કે તે માટે તેની પાસે આર્થિક સાધનો ઉપલબ્ધ નહોતાં. તે રોજગારિત નહોતી અને તેના માતા–પિતા ખેડૂત હતા;

બિ. તે પોતે એકલી જ બાળકનું પાલનપોષણ કરવા માટે માનસિક રીતે પણ તૈયાર નહોતી. જો તેને આવું કરવા માટે બાધ્ય કરવામાં આવે, તો તેનાથી તેના શારીરિક અને માનસિક આરોગ્યને ગંભીર હાનિ થશે. અવિવાહિત માતાઓને લગતા સામાજિક કલંકનો સામનો કરવા માટે અપીલકર્તા તૈયાર નહોતી; અને

ગ. એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) અને એમ.ટી.પી. નિયમોની નિયમ ૩બી મનસ્વી અને ભેદભાવપૂર્ણ છે, કારણ કે તે પોતાના કાર્યક્ષેત્રમાંથી અવિવાહિત સ્ત્રીઓને બહાર રાખે છે. તે વૈવાહિક દરજ્જાના આધાર પર સ્ત્રીઓ સામે ભેદભાવ કરે છે, જે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન છે.

૧૦. સુશ્રી ઐશ્વર્યા ભાટી, વિદ્ધાન સિનિયર એડવોકેટ તથા અતિરિક્ત સોલિસિટર જનરલે એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કલમ ૩(૨) અને એમ.ટી.પી. નિયમોની નિયમ ૩બી(સી) ની વ્યાખ્યા બાબતે આ અદાલતને કુશળતાપૂર્વક સહાય કરી છે. તેમણે આ દલીલના સમર્થનમાં નીચે મુજબની રજૂઆતો કરી કે નિયમ ૩બી(સી) અવિવાહિત અથવા એકલ સ્ત્રીઓ, જેઓ દીર્ઘકાલીન સંબંધોમાં છે, સુધી વિસ્તરે છે:

અ. વિધાનના અર્થઘટનને, તે જે હેતુ સિદ્ધ કરવા માંગે છે તે હેતુ ઉપરાંત, કાયદાના લખાણ અને તેના પરિસ્થિતિજન્ય સંદર્ભ દ્ધારા માર્ગદર્શન મળવું જોઈએ.૫ "એઆઈઆઈએમએસ"

કોઈ વિધિના હેતુઓ અને કારણોનું નિવેદન પણ તેની વ્યાખ્યાને માર્ગદર્શન આપવું જોઈએ;

બ. આધુનિક કાયદાઓને તેમની અમલવારીના સમયથી સમાજમાં થયેલા વિકાસને ધ્યાનમાં રાખીને વાંચવા જોઈએ. હિતકારી કાયદાઓનું શાબ્દિક અર્થઘટન ટાળવું જોઈએ અને તેમને હેતુલક્ષી અર્થઘટન આપવું જોઈએ;

સી. ઉપવિધાન તે જે અધિનિયમ હેઠળ બનાવવામાં આવ્યું હોય તેને અમલમાં લાવતું હોવું જોઈએ. જો બે અર્થઘટનો શક્ય હોય, તો કાયદાકીય યોજનાને અનુરૂપ હોય તેવું અર્થઘટન સ્વીકારવું જોઈએ;

ડિ. નિયમ ૩બી(સી) માં આવેલ "વૈવાહિક સ્થિતિમાં ફેરફાર" શબ્દપ્રયોગનો અર્થ "સંબંધની સ્થિતિમાં ફેરફાર" એવો કરવામાં આવવો જોઈએ, જેથી અવિવાહિત અથવા એકલી સ્ત્રીઓ તેમજ જે સ્ત્રીઓનો છૂટાછેડો થયો નથી પરંતુ જેઓ અલગ રહે છે અથવા જેઓનો પરિત્યાગ કરવામાં આવ્યો છે, તેમનો પણ સમાવેશ થાય;

ઈ. "લિવ-ઈન સંબંધો" વૈવાહિક સંબંધોના સમકક્ષ છે, કારણ કે બંને પ્રકારના સંબંધોમાં સ્ત્રી ભરણપોષણ મેળવવા હકદાર છે. વધુમાં, આવા સંબંધમાંથી જન્મેલા બાળકોને વારસાગત હક પ્રાપ્ત થાય છે. એમ.ટી.પી. અધિનિયમ સહિતના વિવિધ રાષ્ટ્રીય કાયદાઓ પરણિત સ્ત્રીઓ અને અપરણિત અથવા એકલ સ્ત્રીઓ વચ્ચે કોઈ ભેદ કરતા નથી; અને

એફ. મહિલાઓને શારીરિક અખંડિતતા અને સ્વાયત્તતાનો, તેમજ પ્રજનન અધિકારોનો અધિકાર છે. તેઓ નિર્ણયાત્મક સ્વાયત્તતાનો ઉપયોગ કરવા હકદાર છે.

સી. મેડિકલ ટર્મિનેશન ઓફ પ્રેગ્નન્સી ૧૯૭૧ તથા તેના હેઠળ ઘડાયેલા નિયમો

૧૧. કાયદા તથા તેના અમલીકરણ અંગેની ચર્ચા આરંભ કરતાં પહેલાં, આ બાબતનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે કે આ ચુકાદામાં અમે "સ્ત્રી" શબ્દનો ઉપયોગ એવા વ્યક્તિઓને પણ સમાવેશ કરતા અર્થમાં કરીએ છીએ, જે સિસ-

જેન્ડર સ્ત્રીઓ સિવાયના હોય અને જેઓને પોતાની ગર્ભાવસ્થાનો સુરક્ષિત તબીબી સમાપન મેળવવાની જરૂર પડી શકે.

૧૨. ભારતમાં, ગર્ભાવસ્થાનો સમાપન એમ.ટી.પી. અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર કડક રીતે કરવામાં આવવો જોઈએ. એમ.ટી.પી. અધિનિયમની પ્રસ્તાવનામાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે તે “નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયીઓ દ્વારા કેટલીક ગર્ભાવસ્થાઓના સમાપન માટે તથા તે સાથે સંબંધિત અથવા અનુસંગિક બાબતો માટે જોગવાઈ કરતો અધિનિયમ” છે. એમ.ટી.પી. અધિનિયમ ગર્ભાવસ્થાનો સમાપન કરવા માટે પૂર્ણ કરવાના આવશ્યક માપદંડો નિર્દિષ્ટ કરે છે, જેમાં સમાપનની પ્રક્રિયા કરવાની સત્તા ધરાવતા વ્યક્તિઓ, કઈ પરિસ્થિતિઓમાં ગર્ભપાત અનુમત્યમાન્ય છે, અને કયા સ્થળોએ આ પ્રક્રિયા હાથ ધરવામાં આવી શકે છે, તે સહિતનો સમાવેશ થાય છે.

૧૩. એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કલમ ૩, જેને મેડિકલ ટર્મિનેશન ઑફ પ્રેગ્નન્સી (સુધારા) અધિનિયમ ૨૦૨૧ (૨૦૨૧ નો ૮),૬ દ્વારા સુધારવામાં આવી છે, તેમાં કઈ પરિસ્થિતિમાં ગર્ભાવસ્થાનો અંત લાવી શકાય તે અંગે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે:

“કલમ ૩ – ક્યારે નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયીઓ દ્વારા ગર્ભાવસ્થાનો સમાપન કરી શકાય

(૧) ભારતીય દંડ સંહિતા (૧૮૬૦ નો ૪૫) માં સમાવાયેલ કોઈપણ જોગવાઈ હોવા છતાં, જો કોઈ ગર્ભાવસ્થા આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયી દ્વારા સમાપ્ત કરવામાં આવે, તો તે આ અધિનિયમ હેઠળ અથવા હાલમાં અમલમાં રહેલા કોઈપણ અન્ય કાયદા હેઠળ તે સંહિતા મુજબ કોઈપણ ગુનામાં દોષિત ગણાશે નહીં.

૨[(૨) ઉપકલમ (૪) ની જોગવાઈઓને આધીન રહી, નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયી દ્વારા ગર્ભાવસ્થાનો અંત લાવી શકાય,—

(એ) જ્યાં ગર્ભાવસ્થાની અવધિ વીસ અઠવાડિયાથી વધુ ન હોય, જો એવો તબીબી વ્યવસાયી હોય, અથવા

(બી) એવી સ્ત્રીની એવી શ્રેણીના મામલે, જે આ અધિનિયમ હેઠળ બનાવાયેલા નિયમો દ્વારા નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેવી હોય, જ્યાં ગર્ભાવસ્થાનો અવધિ વીસ અઠવાડિયાથી વધુ હોય પરંતુ ચોવીસ અઠવાડિયાથી વધુ ન હોય, ત્યારે જો ઓછામાં ઓછા બે નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયીઓ સદ્ભાવથી રચાયેલ એવા અભિપ્રાયના હોય કે—

(૧) ગર્ભાવસ્થાનું ચાલુ રહેવું ગર્ભવતી સ્ત્રીના જીવન માટે જોખમ ઊભું કરે અથવા તેના શારીરિક અથવા માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા પહોંચાડે; અથવા

(૨) જો બાળક જન્મે, તો તેને કોઈપણ ગંભીર શારીરિક અથવા માનસિક અસામાન્યતાથી પીડિત થવાનો નોંધપાત્ર જોખમ છે.

સ્પષ્ટીકરણ ૧.— ખંડ (એ) ના હેતુઓ માટે, જ્યાં કોઈ સ્ત્રી અથવા તેના જીવનસાથી દ્વારા સંતાનોની સંખ્યા મર્યાદિત રાખવા અથવા ગર્ભધારણ અટકાવવા માટે ઉપયોગમાં લેવાયેલા કોઈપણ સાધન અથવા પદ્ધતિની નિષ્ફળતાના પરિણામે કોઈ ગર્ભાવસ્થા થાય, ત્યાં આવી ગર્ભાવસ્થાથી થતી વ્યથા ગર્ભવતી સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઇજા પહોંચાડે છે એવું અનુમાનિત કરી શકાય.

૬ "એમટીપી સુધારા અધિનિયમ ૨૦૨૧''

સ્પષ્ટીકરણ ૨.—ખંડો (એ) અને (બી) ના હેતુઓ માટે, જ્યાં ગર્ભવતી સ્ત્રી દ્વારા એવો આક્ષેપ કરવામાં આવે છે કે કોઈપણ ગર્ભાધાન બળાત્કારના કારણે થયું છે, ત્યાં તે ગર્ભાધાનથી ઉત્પન્ન થયેલી માનસિક વ્યથા ગર્ભવતી સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્યને થયેલી ગંભીર ઇજા ગણાશે એવી ધારણા કરવામાં આવશે.

(૨અ) ગર્ભસમાપ્તિ માટે વિવિધ ગર્ભાવસ્થા અવધિએ જેનો અભિપ્રાય આવશ્યક છે તેવા નોંધાયેલ તબીબી પ્રેક્ટિશનર માટેના ધોરણો આ અધિનિયમ હેઠળ બનાવવામાં આવેલા નિયમો દ્વારા નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેવા રહેશે.

(૨બી) મેડિકલ બોર્ડ દ્વારા નિદાન કરાયેલ ભ્રૂણની કોઈપણ ગંભીર અસામાન્યતાઓમાંથી કોઈ એકના નિદાનને કારણે આવી ગર્ભસમાપ્તિ જરૂરી બને તેવી સ્થિતિમાં, તબીબી વ્યવસાયી દ્વારા કરવામાં આવતી ગર્ભસમાપ્તિ માટે ગર્ભાવસ્થાની અવધિ સંબંધિત ઉપકલમ (૨) ની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે નહીં.

(૨સી) દરેક રાજ્ય સરકાર અથવા સંઘ પ્રદેશ, જે મુજબ લાગુ પડે તે પ્રમાણે, સત્તાવાર રાજપત્રમાં જાહેરનામા દ્વારા, આ અધિનિયમના હેતુઓ માટે અને આ અધિનિયમ હેઠળ બનાવવામાં આવેલા નિયમો દ્વારા નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેવી સત્તાઓ અને કાર્યોનો ઉપયોગ કરવા માટે, મેડિકલ બોર્ડ તરીકે ઓળખાતું એક બોર્ડ રચશે.

(૨ડી) તબીબી બોર્ડમાં નીચે જણાવેલ સભ્યોનો સમાવેશ થશે, એટલે કે:—

(એ) એક સ્ત્રીરોગ નિષ્ણાત;

(બી) એક બાળરોગ તજજ્ઞ;

(સી) એક રેડિયોલોજિસ્ટ અથવા સોન nlnqિસ્ટ; અને

(ડી) જે તે સ્થિતિ મુજબ, રાજ્ય સરકાર અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ દ્વારા સત્તાવાર રાજપત્રમાં સૂચિત કરવામાં આવે તેવી સભ્યોની અન્ય એવી સંખ્યા.

(૩) ઉપકલમ (૨) માં ઉલ્લેખિત મુજબ, ગર્ભાવસ્થાનું ચાલુ રહેવું આરોગ્યને એવી હાનિનો જોખમ સર્જશે કે કેમ તે નક્કી કરતી વખતે, ગર્ભવતી સ્ત્રીની વાસ્તવિક અથવા યુક્તિપૂર્વક પૂર્વાનુમાન કરી શકાય તેવી પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લઈ શકાય.

(૪) (એ) અઢાર વર્ષની ઉંમર પ્રાપ્ત ન કરનાર સ્ત્રીનું, અથવા અઢાર વર્ષની ઉંમર પ્રાપ્ત કરી હોય પરંતુ જે માનસિક રીતે બીમાર વ્યક્તિ હોય તેવી સ્ત્રીનું, તેના વાલીની લેખિત સંમતિ વિના ગર્ભસમાપન કરવામાં આવશે નહીં.

(બી) કલમ (એ) માં અન્યથા જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય, ગર્ભવતી સ્ત્રીની સંમતિ વિના કોઈપણ ગર્ભસમાપ્તિ કરવામાં આવશે નહીં."

૧૪. કલમ ૩ એ જોગવાઈ કરે છે કે નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયીઓ૭, જો તેઓ એમ.ટી.પી. અધિનિયમ મુજબ ગર્ભસમાપ્તિ કરે, તો તેઓ ભારતીય દંડ સંહિતા ૧૮૬૦૮ હેઠળ અથવા હાલ અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈ કાયદા હેઠળ કોઈપણ ગુનો કરવાના દોષિત ગણાશે નહીં. કલમ ૩ ની ઉપકલમ (૪) માં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યુંઠેરવવામાં આવેલ છે કે ગર્ભવતી સ્ત્રીની સંમતિ૯ વિના, અને જો સ્ત્રીની વય ૧૮ વર્ષથી ઓછી હોય અથવા તે માનસિક રીતે અસ્વસ્થ હોય, તો તેના વાલીની સંમતિ૧૦ વિના, ગર્ભસમાપ્તિ કરવામાં આવશે નહીં. કલમ ૩ ની ઉપકલમ (૪) માં સમાવિષ્ટ આવશ્યકતાને આધીન રહીને, કલમ ૩ ની ઉપકલમ (૨) એ જોગવાઈ કરે છે કે તેમાં નિર્ધારિત શરતોને આધીન રહી નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયી દ્વારા ગર્ભસમાપ્તિ કરી શકાય છે. જ્યાં

ગર્ભાવસ્થા વીસ અઠવાડિયાંથી વધુ ન હોય ત્યાં૧૧ અને સ્ત્રીઓની અમુક વર્ગોમાં જ્યાં ગર્ભાવસ્થા ચોવીસ અઠવાડિયાંથી વધુ ન હોય ત્યાં૧૨ ગર્ભસમાપ્તિ કરી શકાય છે. એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(એ) વીસ અઠવાડિયાંથી વધુ ન હોય તેવી ગર્ભાવસ્થાની ગર્ભસમાપ્તિની મંજૂરી આપે છે. એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) એવા સ્ત્રીઓના વર્ગોની ગર્ભાવસ્થાની, જ્યાં ગર્ભાવસ્થા વીસ અને ચોવીસ અઠવાડિયાં વચ્ચે હોય, "નિયમો દ્વારા જેમ નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેમ" ગર્ભસમાપ્તિની મંજૂરી આપે છે. કલમ ૩ હેઠળની આવી ગર્ભાવસ્થાઓની ગર્ભસમાપ્તિ ત્યારે કરી શકાય છે, જો સંબંધિત તબીબી વ્યવસાયી (અથવા વીસ અને ચોવીસ અઠવાડિયાં વચ્ચેની ગર્ભાવસ્થાના કિસ્સામાં બે કરતાં ઓછા નહીં એવા નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયીઓ) સદ્‌ભાવે એવો અભિપ્રાય ધરાવતા હોય કે:
અ. ગર્ભાવસ્થા ચાલુ રાખવાથી ગર્ભવતી સ્ત્રીના જીવનને જોખમ ઊભું થાય (કલમ ૩(૨)(૧));

બી. ગર્ભાવસ્થાનું ચાલુ રહેવું ગર્ભવતી સ્ત્રીના શારીરિક આરોગ્ય માટે ગંભીર જોખમ સર્જશે (કલમ ૩(૨)(૧));

ક. ગર્ભાવસ્થાનો સતત ચાલુ રહેવું ગર્ભવતી સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્ય માટે ગંભીર જોખમ ઊભું કરશે (કલમ ૩(૨)(૧)); અથવા

ડિ. જો બાળકનો જન્મ થાય, તો તે ગંભીર શારીરિક અથવા માનસિક અસામાન્યતાથી પીડિત રહેશે એવો નોંધપાત્ર જોખમ છે (કલમ ૩(૨)(૨)).

૭ “આરએમપી”

૮ “આઇપીસી”

૯ કલમ ૩(૪)(બી), એમ.ટી.પી. અધિનિયમ

૧૦ કલમ ૩(૪)(એ), એમ.ટી.પી. અધિનિયમ

૧૧ કલમ ૩(૨)(એ), એમટીપી અધિનિયમ

૧૨ કલમ ૩(૩)(બી), એમ.ટી.પી. અધિનિયમ ગર્ભાવસ્થાનું ચાલુ રહેવું ગર્ભવતી સ્ત્રીના શારીરિક અથવા માનસિક આરોગ્ય માટે ગંભીર જોખમ ઊભું કરશે કે કેમ તે નિર્ધારિત કરતાં, તેની વાસ્તવિક અથવા યુક્તિપૂર્ણ રીતે પૂર્વાનુમાન કરી શકાય તેવી પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લઈ શકાય છે.૧૩ અમારો મત એવો છે કે દરેક સ્ત્રી પોતાની ગર્ભાવસ્થાને ચાલુ રાખવા અને પૂર્ણ અવધિ સુધી વહન કરવા માટે તે સ્થિતિમાં છે કે નહીં, તેના પોતાના મૂલ્યાંકન પર નોંધપાત્ર આધાર મૂકવો જોઈએ.

૧૫. કલમ ૩(૨) ની સ્પષ્ટીકરણોમાં બે કાનૂની અનુમાનની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે, જે દર્શાવે છે કે ગર્ભવતી સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા થવી કઈ સ્થિતિમાં ગણાય. સ્પષ્ટીકરણ ૧ મુજબ, સ્ત્રી અથવા તેના જીવનસાથી દ્વારા બાળકોની સંખ્યા મર્યાદિત કરવા અથવા ગર્ભધારણ અટકાવવા માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવેલા ગર્ભનિરોધક સાધન અથવા

પદ્ધતિની નિષ્ફળતાના કારણે થયેલ ગર્ભધારણ, જો તે ગર્ભધારણને વીસ અઠવાડિયા પૂર્ણ ન થયા હોય, તો તેને ગર્ભવતી સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા થતી હોય તેમ અનુમાનવામાં આવશે. સમાન પ્રકારનું કાનૂની અનુમાન સ્પષ્ટીકરણ ૨ માં પણ કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં ઠેરવવામાં આવેલ છે કે જ્યાં કોઈ સ્ત્રી એવો આક્ષેપ કરે કે ગર્ભધારણ બળાત્કારના પરિણામે થયું હતું, ત્યાં તે ગર્ભધારણથી સર્જાતી માનસિક વ્યથા તેના માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા થતી હોય તેમ અનુમાનવામાં આવશે. સ્પષ્ટીકરણ ૨ માં કરાયેલ કાનૂની અનુમાન તેવી તમામ ગર્ભાવસ્થાઓ માટે લાગુ પડે છે, જેને ચોવીસ અઠવાડિયા પૂર્ણ ન થયા હોય.

૧૬. ગર્ભસમાપ્તિ માત્ર સરકાર દ્વારા સ્થાપિત અથવા જાળવવામાં આવતી હોસ્પિટલમાં,૧૪ અથવા એમ.ટી.પી. અધિનિયમના હેતુઓ માટે સરકાર દ્વારા અથવા કલમ ૪(બી) ની જોગવાઈઓ મુજબ રચાયેલ જિલ્લા સ્તરીય સમિતિ દ્વારા મંજૂર કરાયેલ અન્ય કોઈ સ્થળે જ કરી શકાય છે. વધુમાં, કલમ ૪ ની જોગવાઈઓ અને કલમ ૩(૨) ની જોગવાઈઓ (જે ગર્ભાવસ્થાની અવધિ અને ઓછામાં ઓછા બે આર.એમ.પી.ના અભિપ્રાયની આવશ્યકતા સાથે સંબંધિત છે) આર.એમ.પી. દ્વારા કરવામાં આવતી ગર્ભસમાપ્તિ પર લાગુ પડશે નહીં, જ્યાં આર.એમ.પી. સદ્ભાવનાથી એવો અભિપ્રાય ધરાવે છે કે ગર્ભવતી સ્ત્રીનું જીવન બચાવવા માટે ગર્ભસમાપ્તિ તાત્કાલિક જરૂરી છે.૧૫ એમ.ટી.પી. અધિનિયમ ગર્ભસમાપ્તિ કરાવનાર સ્ત્રીની ગોપનીયતાનું રક્ષણ કરવાનો પણ પ્રયત્ન કરે છે –

એવો કોઈપણ આર.એમ.પી. જે આવી સ્ત્રીનું નામ અથવા અન્ય વિગતો જાહેર કરે છે, તેને એક વર્ષ સુધી વધારી શકાય તેવી કારાવાસની સજા, અથવા દંડ, અથવા બન્ને માટે દોષી ઠરાવી શકાય છે.૧૬ એમ.ટી.પી. અધિનિયમ કેન્દ્ર સરકારને નિયમો બનાવવાની સત્તા પણ સોંપે છે જેથી ૧૩ કલમ ૩(૩), એમ.ટી.પી. અધિનિયમ

૧૪ કલમ ૪(એ), એમ.ટી.પી. અધિનિયમ

૧૫ કલમ ૫(૧), એમટીપી અધિનિયમ

૧૬ કલમ ૫અ, એમ.ટી.પી. અધિનિયમ તેની જોગવાઈઓને અમલમાં મૂકવા માટેની સત્તા આપે છે ૧૭ અને કેટલાક કિસ્સાઓમાં નિયમો બનાવવાની સત્તા રાજ્ય સરકારોને આપે છે. ૧૮

૧૭. આ સત્તાનો ઉપયોગ કરીને, કેન્દ્રીય સરકારે એમ.ટી.પી. નિયમો જાહેર કર્યા હતા. એમ.ટી.પી. નિયમો ગર્ભાવસ્થાના ચિકિત્સકીય સમાપનના વિવિધ પાસાઓનું નિયમન કરે છે: તેમાં જિલ્લા સ્તરની સમિતિ,૧૯ મેડિકલ બોર્ડ,૨૦ આર.એમ.પી.ઓ,૨૧ અને તે સ્થાન જ્યાં ગર્ભાવસ્થાનું સમાપન થઈ શકે તે અંગેના નિયમોનો સમાવેશ થાય છે.૨૨ મેડિકલ ટર્મિનેશન ઑફ પ્રેગ્નન્સી (સંશોધન) નિયમો, ૨૦૨૧,૨૩ દ્વારા તાજેતરમાં સંશોધિત નિયમ ૩બી, હાલના ચર્ચાના હેતુઓ માટે સંબંધિત છે. તે કલમ ૩ ની ઉપકલમ ૨ ના ખંડ (બી) હેઠળ આવતી મહિલાઓની શ્રેણીઓનું નિયમન કરે છે, જેઓ

ગર્ભાવસ્થાનો સમયગાળો વીસ અઠવાડિયા કરતાં વધુ હોય પરંતુ ચોવીસ અઠવાડિયા કરતાં વધુ ન હોય, તેવી સ્થિતિમાં તેમની ગર્ભાવસ્થાનું સમાપન કરાવી શકે. તેમાં આ મુજબ જણાવવામાં આવ્યું છે: "૩–બી. ચોવીસ અઠવાડિયા સુધી ગર્ભાવસ્થાનું સમાપન કરવા પાત્ર મહિલાઓ.—અધિનિયમની કલમ ૩ ની ઉપકલમ (૨) ના ખંડ (બી) હેઠળ, ચોવીસ અઠવાડિયા સુધીની અવધિ માટે, ગર્ભાવસ્થાનું સમાપન કરવા માટે મહિલાઓની નીચેની શ્રેણીઓને પાત્ર ગણવામાં આવશે, એટલે કે—

(એ) યૌન હુમલા અથવા બળાત્કાર અથવા નાતાગોતામાં થયેલા યૌન સંબંધના પીડિત બચી ગયેલા વ્યક્તિઓ;

(બી) સગીર;

(સી) ચાલી રહેલી ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન વૈવાહિક સ્થિતિમાં ફેરફાર (વિધવાપણું અને છૂટાછેડા);

(ડી) શારીરિક વિકલાંગતા ધરાવતી મહિલાઓ [વિકલાંગ વ્યક્તિઓના અધિકારો અધિનિયમ, ૨૦૧૬ (૨૦૧૬ નો ૪૯) હેઠળ નિર્ધારિત માપદંડો અનુસાર મુખ્ય વિકલાંગતા];

(ઈ) માનસિક રીતે અસ્વસ્થ મહિલાઓ, જેમાં માનસિક મંદતા પણ સમાવેશ થાય છે;

(એફ) ભ્રૂણની એવી તર્કવિરુદ્ધિ કે જેમાં જીવન સાથે અસંગત હોવાનો નોંધપાત્ર જોખમ હોય અથવા જો બાળક જન્મે તો તેને એવી શારીરિક અથવા માનસિક અસામાન્યતાઓથી ગંભીર રીતે અક્ષમતા ભોગવવી પડી શકે; અને

૧૭ કલમ ૬, એમટીપી અધિનિયમ

૧૮ કલમ ૭, એમટીપી અધિનિયમ

૧૯ નિયમ ૩, એમટીપી નિયમો

૨૦ નિયમ ૩એ, એમટીપી નિયમો

૨૧ નિયમો ૪, ૪એ, એમટીપી નિયમો

૨૨ નિયમો ૫, ૬, ૭, ૮, એમ.ટી.પી. નિયમો

૨૩ "એમટીપી સુધારા નિયમો"

(જી) માનવતાવાદી પરિસ્થિતિઓમાં અથવા સરકાર દ્વારા જાહેર કરવામાં આવી શકે તેવી આપત્તિ અથવા આકસ્મિક પરિસ્થિતિઓમાં ગર્ભાવસ્થાવાળી મહિલાઓ."

ડી. સુરક્ષિત અને કાયદેસર ગર્ભપાત સુધી પહોંચ મેળવવામાં અવરોધો

૧૮. એમ.ટી.પી. અધિનિયમ અમલમાં આવેલો હોવા છતાં, સુરક્ષિત અને કાયદેસર ગર્ભપાત સુધી પૂર્ણ પહોંચને અવરોધતા અનેક અવરોધો યથાવત્

છે, જેના પરિણામે મહિલાઓ ગુપ્ત અને અસુરક્ષિત ગર્ભપાતનો સહારો લેવા મજબૂર બને છે. આ અવરોધોમાં અપૂરતી માળખાકીય સુવિધાઓ, જાગૃતિનો અભાવ, સામાજિક કલંક અને ગોપનીય સારવાર સુનિશ્ચિત કરવામાં થયેલી નિષ્ફળતા સામેલ છે. કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં, અવિવાહિત મહિલાઓને લગ્નની બહાર મહિલાઓની યૌન સ્વાયત્તતા અંગેના લિંગ આધારિત રૂઢિચિંતનોને કારણે વિશિષ્ટ અવરોધોનો સામનો કરવો પડે છે. આવા અવરોધો ગંભીર અડચણરૂપ છે અને એકલ મહિલાઓને સુરક્ષિત અને કાયદેસર ગર્ભપાત મેળવવા માટે આગળ આવતાં નિરોત્સાહિત કરે છે. આવા અવરોધો ગર્ભપાત સેવાઓ પ્રાપ્ત કરવામાં વિલંબ થવામાં અથવા આવી સેવાઓનો સંપૂર્ણ ઇનકાર થવામાં ફાળો આપી શકે છે, અને પરિણામે મહિલાઓના પ્રજનન સ્વાયત્તતાના અધિકારને નકારતા થાય છે.

૧. આર.એમ.પી.ઓનો ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા કાર્યવાહી થવાનો ભય

૧૯. ઉપર દર્શાવેલા પરિબળો જ સલામત ગર્ભપાત સુધી પહોંચમાં અવરોધરૂપ બને છે એવું નથી, પરંતુ દેશના ફોજદારી કાયદાઓ હેઠળ કાર્યવાહી થવાની ભીતિ પણ તે માટે જવાબદાર છે. હાલના કાનૂની માળખા હેઠળ, એમ.ટી.પી. અધિનિયમ માત્ર આઈ.પી.સી.ની કલમો ૩૧૨ થી ૩૧૮ માં ગર્ભપાતને ગુનાહિત બનાવતી જોગવાઈઓ માટેના અપવાદો નિર્ધારિત કરે છે. એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કલમ ૩(૧) અપ્રતિબંધ કલમથી શરૂ થાય છે અને તેમાં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યુંહેરવવામાં આવેલ છે કે “ભારતીય દંડ સંહિતા

(૧૮૬૦ ની ૪૫) માં રહેલી કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, જો કોઈ ગર્ભાવસ્થા આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર કોઈ નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયી દ્વારા સમાપ્ત કરવામાં આવે, તો તે આવા સંહિતા હેઠળ અથવા તે સમયે અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈપણ કાયદા હેઠળ કોઈ ગુનાનો દોષિત ગણાશે નહીં." કલમ ૩(૧) મુજબ, ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત કરવી આઈ.પી.સી. હેઠળ એક ફોજદારી ગુનો છે, જો સુધી તે એમ.ટી.પી. અધિનિયમમાં નિર્ધારિત શરતો પૂર્ણ કરતી ન હોય; જેમાં કોણ ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત કરી શકે, સમાપ્તિ કયા સ્થળે થઈ શકે, તથા કઈ નિર્ધારિત શરતો મુજબ આવી સમાપ્તિ અનુમત્યમાન્ય છે, તે બધાનો સમાવેશ થાય છે. કલમ ૫(૨) એ પરિસ્થિતિમાં દંડની જોગવાઈ કરે છે જ્યારે ગર્ભાવસ્થાની સમાપ્તિ એવી વ્યક્તિ દ્વારા કરવામાં આવે છે જે આર.એમ.પી. નથી. કલમ ૫(૩) એ પરિસ્થિતિમાં દંડની જોગવાઈ કરે છે જ્યારે ગર્ભાવસ્થાની સમાપ્તિ કલમ ૪ માં ઉલ્લેખિત સ્થળ સિવાયના સ્થળે કરવામાં આવે છે. ઉપરોક્ત આઈ.પી.સી.ની જોગવાઈઓ હેઠળ, ગર્ભાવસ્થાની સમાપ્તિ ઈચ્છતી સ્ત્રીઓ અને આર.એમ.પી.ઓ.ને કાનૂની કાર્યવાહીમાંથી માત્ર ત્યારે જ મુક્તિ મળે છે જ્યારે આ શરતો પૂર્ણ કરવામાં આવે.

૨૦. હાલમાં, એમ.ટી.પી. અધિનિયમ હેઠળ, આર.એમ.પી.નું મત (અધિનિયમમાં નિર્ધારિત પ્રતિબંધો અને આધારો અનુસાર) નિર્ણાયક છે. કલમ ૩ અથવા કલમ ૫ હેઠળ આર.એમ.પી.(ઓ) દ્વારા રચાયેલ મતના આધારે જ સ્ત્રી એમ.ટી.પી. અધિનિયમ હેઠળ ગર્ભસમાપ્તિ કરી શકે છે. આથી એમ.ટી.પી.

અધિનિયમ સેવા–પ્રદાતા–કેન્દ્રિત કાયદો બને છે. કારણ કે ગર્ભપાત સુધી પહોંચવાનો સ્ત્રીઓનો અધિકાર આર.એમ.પી.ની મંજૂરી પર શરતી છે, તેથી આર.એમ.પી. દ્વારા સેવા નકારવામાં આવતાં સ્ત્રીઓને અદાલતોનો આશરો લેવા અથવા અસુરક્ષિત પરિસ્થિતિઓમાં ગર્ભપાત કરાવવાનો પ્રયાસ કરવા માટે મજબૂર થવું પડે છે.૨૪ આ જટિલ કાયદાકીય ભુલભુલૈયા હેઠળ, જેમાં એમ.ટી.પી. અધિનિયમને આઈ.પી.સી. સાથે જોડવાનો સમાવેશ થાય છે, ફરિયાદ પક્ષ ચલાવવાની ભીતિ આર.એમ.પી.ઓના વર્તન પર નિરોત્સાહક અસર પેદા કરીને, સુરક્ષિત ગર્ભપાત સુધી પહોંચમાં એક મુખ્ય અવરોધરૂપ બને છે. નિરોત્સાહક અસર — જે ઐતિહાસિક રીતે અનુચ્છેદ ૧૯૨૫ હેઠળ વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાના સંરક્ષણ સાથે સંકળાયેલી રહી છે — એમ.ટી.પી. અધિનિયમ હેઠળ કાર્યરત વૈદ્યકીય વ્યવસાયિકોના નિર્ણય–પ્રક્રિયા પર અસર કરે છે અને પરિણામે સુરક્ષિત તથા કાનૂની ગર્ભપાત સુધી પહોંચ તેમજ પ્રજનન સ્વાયત્તતા વિષયક સ્ત્રીઓના મૂળભૂત અધિકારના વાસ્તવિક અમલીકરણમાં અવરોધ ઊભો કરે છે.

૨૧. નવતેજ સિંહ જોહર વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા ૨૬ માં આ અદાલતની બંધારણીય પીઠે ઠરાવ્યું હતું કે કલમ ૩૭૭ વ્યક્તિઓની સ્વતંત્રતાના ઉપભોગ પર શીતળ અસર પેદા કરતી હતી, જે ગૌરવ અને ગોપનીયતાના એક તત્ત્વ તરીકે વ્યક્તિની જાતીય અભિરુચિના અવરોધરહિત પૂર્ણ ઉપભોગ માટે ગંભીર જોખમ ઉભું કરતી હતી. અમારી વચ્ચેના એક, ડૉ.

ડી.વાય. ચંદ્રચૂડ, ન્યાયાધીશે, તેમના સહમતીભર્યા અભિપ્રાયમાં, સમલૈંગિકતાને ગુનાહિત ઠેરવવાના એચ.આઈ.વી./એડ્સના પ્રસાર પર પડતા પ્રભાવને અને ફરિયાદ પક્ષનો ભય તથા કલંક કેવી રીતે એચ.આઈ.વી. નિવારણ સેવાઓ સુધી પહોંચવામાં અવરોધો ઊભા કરતા હતા તેને માન્યતા આપી હતી. આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે: "૫૦૮. સંસ્થાગત ભેદભાવ સાથે જોડાતી ચૂપ્પી અને ગુપ્તતા એવી પરિસ્થિતિઓને પ્રોત્સાહિત કરી શકે છે, જે એચ.આઈ.વી./એડ્સના પ્રમાણમાં વૃદ્ધિને પ્રેરણા આપે. મુખ્ય વસ્તી સમૂહને આરોગ્યસેવા પ્રદાતાઓ, રોજગારદાતાઓ અને અન્ય સેવા પ્રદાતાઓ દ્વારા કલંકિત કરવામાં આવે છે. પરિણામે, અસરકારક એચ.આઈ.વી. નિવારણ અને સારવાર માટે ગંભીર અવરોધો અસ્તિત્વમાં છે, કારણ કે ભેદભાવ અને હેરાનગતિ એચ.આઈ.વી. તથા જાતીય આરોગ્ય સેવાઓ અને નિવારણ કાર્યક્રમો સુધીની પહોંચમાં અડચણ ઊભી કરી શકે છે."

૨૨. જો કે એમ.ટી.પી. અધિનિયમ હેઠળ સદ્ભાવનાપૂર્વક કરવામાં આવેલા આર.એમ.પી.ના કૃત્યોને કલમ ૮ હેઠળ સંરક્ષણ આપવામાં આવેલ છે, તેમ છતાં ગુનાહિતીકરણનું ભયાવહ પ્રેત ૨૪ દીપિકા જૈન, ગર્ભપાતના ગુનાહિતીકરણ અંગે પુનર્વિચાર કરવાનો સમય? લિંગ ન્યાયના અભિગમ તરફ, ૧૨ એન.યુ.જે.એસ. લો રિવ્યૂ ૨ (૨૦૧૯)

૨૫ એસ. ખુશ્બૂ વિ. કન્નીઅમ્મલ, (૨૦૧૦) ૫ એસ.સી.સી. ૬૦૦; શ્રેયા સિંઘલ વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૫) ૫ એસ.સી.સી. ૧

૨૬ (૨૦૧૮) ૧૦ એસસીસી ૧

તેમના પર ભયજનક અસર કરે છે. દંડાત્મક જોગવાઈઓ હેઠળ ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા કાર્યવાહીની જે ભીતિ આર.એમ.પી.ઓ. અનુભવે છે, તે ઘણીવાર અનાવશ્યક વિલંબ તરફ દોરી જાય છે. સ્ત્રીના પરિવારની સંમતિ, દસ્તાવેજી પુરાવા અથવા ન્યાયિક અનુમતિ જેવી કાયદાથી પર વધારાની શરતોનું પાલન કરવા આર.એમ.પી.ઓ. આગ્રહ રાખે છે, એવી પ્રચલિત પરંતુ દુઃખદ પ્રથા છે.૨૭ જો સ્ત્રી આ વધારાની આવશ્યકતાઓનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળ જાય, તો આર.એમ.પી.ઓ. કાયદેસર ગર્ભપાત કરવાની પોતાની સેવાઓ પ્રદાન કરવા ઘણીવાર ઈનકાર કરે છે.

૨૩. આ કાયદાથી બહારની આવશ્યકતાઓનો કાયદામાં કોઈ આધાર નથી. ઉપર નોંધ્યા મુજબ, માત્ર સ્ત્રીની સંમતિ (અથવા તે સગીર હોય અથવા માનસિક રીતે અસ્વસ્થ હોય તો તેના સંરક્ષકની સંમતિ) જ પ્રાસંગિક છે. કાયદા અનુસાર પોતાનું ગર્ભસમાપન કરાવવા ઈચ્છતી સ્ત્રીઓ પર આર.એમ.પી.ઓએ કાયદાથી બહારની શરતો લાદવાથી નિવૃત્ત રહેવું જોઈએ. તેમને માત્ર એટલું સુનિશ્ચિત કરવાનું છે કે એમ.ટી.પી. અધિનિયમની જોગવાઈઓ (તે સાથેના અનુસંગી નિયમો અને વિનિયમો સહિત)નું પાલન કરવામાં આવે.

૨૪. એમ.ટી.પી. સુધારા અધિનિયમ ૨૦૨૧ અમલમાં આવતાં પહેલાં, વડી અદાલતો સમક્ષ આવેલા અનેક કેસોમાં અરજદારોએ ગર્ભાવસ્થાનો સમયગાળો વીસ અઠવાડિયાથી ઓછો હોય ત્યારે પણ ગર્ભસમાપ્તિ કરવાની

પરવાનગી માગી હતી.૨૮ અસુધારિત એમ.ટી.પી. અધિનિયમમાં સ્પષ્ટપણે જણાવવામાં આવ્યું હતું કે બારથી વીસ અઠવાડિયા વચ્ચેની ગર્ભસમાપ્તિ ત્યારે માન્ય હતી, જ્યારે બે આર.એમ.પી. એવો અભિપ્રાય આપે કે ગર્ભસમાપ્તિ માટેની વિનંતી કલમ ૩(૨) માં ઉલ્લેખિત ચાર આધાર પૈકી કોઈ એકને પૂર્ણ કરે છે.૨૯ તેથી, કાનૂની મર્યાદા રૂપે નિર્ધારિત વીસ અઠવાડિયાની અંદરના કેસોને અદાલતો સમક્ષ સંદર્ભિત કરવાની કોઈ કાનૂની આવશ્યકતા નહોતી. આ કેસો દર્શાવે છે કે સ્ત્રીઓને સલામત અને કાનૂની ગર્ભપાત સુધી પહોંચ મેળવવામાં કયા અવરોધોનો સામનો કરવો પડે છે, ભલે તેમની ગર્ભસમાપ્તિ કરવાની પસંદગી કાયદા દ્વારા માન્ય હોય.

૨૫. આ અદાલતે ગર્ભસમાપ્તિના મામલાઓનો નિર્ણય કરતી વખતે સત્તાધિકારીઓના વલણમાં અનાવશ્યક વિલંબ અને તાત્કાલિકતાના અભાવના વિનાશક પ્રભાવો માન્ય રાખ્યા છે. ઝેડ વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર ,૩૦ માં આ અદાલતે ૨૭ સેન્ટર ફોર રીપ્રોડક્ટિવ રાઇટ્સ, "૨૦ અઠવાડિયા પછી ગર્ભપાત માટે મહિલાઓ અને છોકરીઓની જરૂરિયાતોને સંબોધવા માટેના સુધારાઓ" (૨૦૧૮)

૨૮ જુઓ એક્સવાયઝેડ વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, ૨૦૧૮ એસસીસી ઓનલાઈન બોમ ૧૩૭૫૧; પ્રભાવતી દત્તાત્રય જાધવ વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, ૨૦૨૧ એસસીસી ઓનલાઈન બોમ ૯૩૩૯; એબીસી વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, (૨૦૧૮) ૪ મહ એલજે ૩૭૪, ૨૦૧૮ એસસીસી ઓનલાઈન બોમ ૧૪૪; એ

વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, ૨૦૨૨ એસસીસી ઓનલાઈન બોમ ૧૩૬૧; ડી. રાજેશ્વરી વિ. તમિલનાડુ રાજ્ય, ૧૯૯૬ ક્રિ એલજે ૩૭૯૫; એક્સ વિ. દિલ્હી ના એનસિટી ની સરકાર, ૨૦૧૩ એસસીસી ઓનલાઈન ડેલ ૪૯૨૯; પૂજા કુમારી વિ. પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય, ૨૦૧૯ એસસીસી ઓનલાઈન કલ ૧૨૭૭; વેલુનાચિયાર વિ. તમિલનાડુ સરકાર, ૨૦૨૧ એસસીસી ઓનલાઈન મદ ૫૦૪૭; એમ. કલા વિ. પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર, ૨૦૧૫ એસસીસી ઓનલાઈન મદ ૭૭૬૭

૨૯ કલમ ૩(૨)(બી), એમ.ટી.પી. અધિનિયમ ૧૯૭૧

૩૦ (૨૦૧૮) ૧૧ એસસીસી ૫૭૨

એવું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યુંઠેરવવામાં આવેલ કે પટણા મેડિકલ કોલેજ એન્ડ હોસ્પિટલ સહિત રાજ્યના સત્તાધિકારીઓએ, સ્ત્રીએ પોતે બળાત્કારની પીડિતા હોવાના આધારે ગર્ભપાત માગ્યા હોવા છતાં, વીસ અઠવાડિયાનો સમય વીતી જાય તે પહેલાં ગર્ભસમાપ્તિ કરવામાં નિષ્ફળ રહીને ભૂલ કરી હતી. આ અદાલતે પણ કાયદા અનુસાર અનુમતિપાત્ર હોય તેવી ગર્ભસમાપ્તિ કરવામાં નિષ્ફળ રહેવા બાબતે સત્તાધિકારીઓની “બેદરકારી અને અસાવધાની” બદલ તેમને તાડના કરી હતી. અદાલતે નોંધ્યું હતું કે વડી અદાલતમાંની કાર્યવાહી અનાવશ્યક રીતે વિલંબિત થઈ હતી, જેના પરિણામે એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ હતી કે સંબંધિત સ્ત્રીના જીવનને જોખમમાં મૂક્યા વિના ગર્ભસમાપ્તિ કરી શકાતી નહોતી. અરજદારને (અર્થાત્, ગર્ભવતી સ્ત્રીને) વળતર આપવામાં આવ્યું હતું.

૨. અવિવાહિત સ્ત્રીઓ અંગેનો સામાજિક કલંક

૨૬. ગર્ભાવસ્થાનું ચિકિત્સકીય સમાપન પ્રદાન કરવાનો આર.એમ.પી.નો નિર્ણય, અવિવાહિત સ્ત્રીઓ અને લગ્નપૂર્વ યૌન સંબંધોને ઘેરતા સામાજિક કલંક, સ્ત્રીઓએ માતૃત્વનો દાયિત્વ સ્વીકારવું જોઇએ એવા લિંગ આધારિત રૂઢિગત માન્યતાઓ, તેમજ સમાજમાં સ્ત્રીઓની ભૂમિકાથી પણ પ્રભાવિત થાય છે.

૨૭. અવિવાહિત સ્ત્રીઓના ગર્ભસમાપન કરાવવું ગેરકાયદેસર છે એવી વ્યાપક ગેરસમજના કારણે, કોઈ સ્ત્રી અને તેનો સાથીદાર આવી તબીબી પ્રક્રિયાઓ માટે પૂરતી સજ્જતા ન ધરાવતી સંસ્થાઓમાં બિનઅનુમોદિત તબીબી વ્યવસાયીઓ પાસેથી ગર્ભપાતની સેવા લેવાનો આશરો લઈ શકે છે, જેના પરિણામે જટિલતાઓ અને માતૃત્વ મૃત્યુનું જોખમ વધે છે. સુરેન્દ્ર ચૌહાણ વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય ,૩૧ માં, આ અદાલતની બે–ન્યાયાધીશોની પીઠે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૧૪ તથા કલમ ૩૪ સાથે વાંચીને, ગર્ભપાત કરાવવાના કારણે સ્ત્રીનું મૃત્યુ નિપજાવવાના ગુનામાં આરોપીને દોષિત ઠેરવતા મધ્ય પ્રદેશ વડી અદાલતના હુકમને યથાવત્ રાખ્યો હતો. કેસના હકીકતો મુજબ, આરોપીનું મૃતક સાથે, જે ચોવીસ વર્ષની અવિવાહિત સ્ત્રી હતી, “અનૈતિક સંબંધ” હતો. આ સંબંધના પરિણામે મૃતક સ્ત્રી ગર્ભવતી બની હતી. બંનેએ આશરે ૩ મહિનાનું (લગભગ ૧૨ અઠવાડિયાંનું) ગર્ભ સમાપ્ત કરવા માટે કહેવાતા એક ડૉક્ટરની ક્લિનિકનો સંપર્ક કર્યો હતો (જેને સહ–આરોપી તરીકે નામિત કરવામાં

આવ્યો હતો). કહેવાતા તે ડૉક્ટર ન તો આર.એમ.પી. હતો અને ન તો તેની ક્લિનિક એમ.ટી.પી. અધિનિયમમાં નિર્ધારિત આવશ્યકતાઓ મુજબ સરકાર દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવી હતી. ગર્ભસમાપનની પ્રક્રિયા દરમિયાન તે સ્ત્રીનું અવસાન થયું. આ કેસ, અવિવાહિત સ્ત્રીઓમાં ગર્ભધારણને ઘેરતી સામાજિક કલંકના કારણે હાથ ધરવામાં આવતા અસુરક્ષિત ગર્ભપાતોના જોખમોને ઉજાગર કરનાર છે.

૩૧ (૨૦૦૦) ૪ એસસીસી ૧૧૦

૨૮. લગ્નપૂર્વ જાતીય સંબંધોમાં પ્રવૃત્તિ કરવા બદલ સ્ત્રીઓને જે સામાજિક કલંકનો સામનો કરવો પડે છે, તે તેમને પ્રજનન આરોગ્ય અંગેના તેમના અધિકારને વિવિધ રીતે સાકાર કરવામાં અવરોધે છે. જાતીય આરોગ્ય શિક્ષણના અભાવને કારણે તેમને પોતાના શરીર વિશે પૂરતું જ્ઞાન મળતું નથી અથવા બિલ્કુલ મળતું નથી, ગર્ભનિરોધક સાધનો સુધી તેમની પહોંચ મર્યાદિત રહે છે, અને તેઓ વારંવાર આરોગ્યસેવા પ્રદાતાઓનો સંપર્ક કરવા તથા પોતાના પ્રજનન આરોગ્ય બાબતે તેમની સલાહ લેવા અસમર્થ રહે છે. પરિણામે, અવિવાહિત અને એકલ સ્ત્રીઓ અધિક અવરોધોનો સામનો કરે છે.

૨૯. ગર્ભવતી એકલ સ્ત્રીઓની આસપાસ રહેલો સામાજિક કલંક તો વધુ જ ગાઢ હોય છે અને તેમને પોતાના કુટુંબ અથવા જીવનસાથી તરફથી સહારો પણ ઘણી વાર મળતો નથી. તેના પરિણામે ચિકિત્સા વ્યવસાય કરવા માટે લાયકાતપ્રાપ્ત / પ્રમાણિત ન હોય તેવી વ્યક્તિઓનો પ્રસાર વધે છે. આવી

વ્યક્તિઓ ગુપ્ત રીતે ગર્ભપાત કરાવી આપવાની શક્યતા દર્શાવે છે અને ઘણી સ્ત્રીઓને પોતાની પરિસ્થિતિઓને કારણે તબીબી રીતે સુરક્ષિત ગર્ભપાતનો વિકલ્પ પસંદ કરવાની બદલે આવી વ્યક્તિઓની સેવાઓ લેવાની મજબૂરી અનુભવાય છે. સુરેન્દ્ર ચૌહાણ (ઉપરોક્ત) માં દર્શાવ્યા મુજબ, તેનો સ્ત્રી માટે ઘણી વાર વિનાશક પરિણામો આવે છે. પ્રજનન આરોગ્યસેવાની ઉપલબ્ધિ મેળવવામાં આવતી આ અડચણોને ધ્યાનમાં રાખીને, હવે અમે એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કલમ ૩(૨) અને એમ.ટી.પી. નિયમોના નિયમ ૩બીની વ્યાખ્યા તરફ વળીએ છીએ.

ઈ. વિશ્લેષણ

૧. હેતુલક્ષી અર્થઘટનનો નિયમ

૩૦. જે પ્રશ્ન ઉદ્‌ભવે છે તે એ છે કે નિયમ ૩બીના કાર્યક્ષેત્રમાં અવિવાહિત સ્ત્રીઓ, એકલ સ્ત્રીઓ અથવા જીવનસાથી વિના રહેલી સ્ત્રીઓનો સમાવેશ થાય છે કે નહીં. આ પ્રશ્નનો જવાબ નિયમ ૩બીનું ઉદ્દેશલક્ષી અર્થઘટન કરીને નિર્ધારિત કરી શકાય છે.

૩૧. અધિનિયમોના અર્થઘટનનો મુખ્ય સિદ્ધાંત વિધાનમંડળના આશય અને અધિનિયમનના સાચા કાનૂની અર્થની ઓળખ કરવાનો છે. વિધાનમંડળનો આશય, અધિનિયમમાં વપરાયેલા શબ્દોના અર્થને ધ્યાનમાં લઈ, અધિનિયમનનો હેતુ અથવા ઉદ્દેશ, જે અનિષ્ટને દૂર કરવાનું છે તે અનિષ્ટ, તથા

તે અનિષ્ટ માટે અધિનિયમન દ્વારા કાર્યાન્વિત થવાનો ઉદ્દેશ ધરાવતી અનુરૂપ ઉપાયને સમજવાના દૃષ્ટિકોણથી નિષ્કર્ષવામાં આવે છે.૩૨ સામાન્ય રીતે, વિધાનમંડળ દ્વારા વપરાયેલી ભાષા વિધાનકીય આશયનું સૂચક હોય છે. કનાઈલાલ સુર વિ. પરમનિધી સાધુ ખાન, ૩૩ માં ગજેન્દ્રગડકર, ન્યાયાધીશે (જેમણે વિદ્વાન મુખ્ય ૩૨ જસ્ટિસ જી.પી. સિંહ, જી.પી. સિંહ: અધિનિયમોના અર્થઘટનના સિદ્ધાંતો, (લેક્સિસનેક્સિસ, ૨૦૧૬), પાનું ૧૨ ૫૨; સ્ટેટ ઑફ હિમાચલ પ્રદેશ વિ. કૈલાશ ચંદ મહાજન, ૧૯૯૨ સપ્લિ. (૨) એસ.સી.સી. ૩૫૧; યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા વિ. એલ્ફિન્સ્ટોન સ્પિનિંગ એન્ડ વીવિંગ કો. લિ., (૨૦૦૧) ૪ એસ.સી.સી. ૩૩ એ.આઈ.આર. ૧૯૫૭ એસ.સી. ૯૦૭

તત્કાલીન ન્યાયમૂર્તિએ એવું મંતવ્ય વ્યક્ત કર્યું હતું કે "અર્થઘટનનો પ્રથમ અને મુખ્ય નિયમ એ છે કે વિધાનમંડળનો આશય વિધાનમંડળે જાતે વપરેલા શબ્દોમાંથી જ શોધવો જોઈએ." પરંતુ જ્યારે શબ્દો બે અથવા તેથી વધુ અર્થઘટનો ધારણ કરવાની ક્ષમતા ધરાવતા હોય, ત્યારે તેમનું અર્થઘટન અધિનિયમના હેતુ અને ઉદ્દેશ્યના પ્રકાશમાં કરવું જોઈએ. જોગવાઈનું હેતુલક્ષી અર્થઘટન "શબ્દના માર્ગદર્શન હેઠળ, પરંતુ લક્ષ્યથી પ્રકાશિત થયેલું" હોવું જોઈએ.૩૪ એરોન બરાક એવું મંતવ્ય વ્યક્ત કરે છે કે કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં તેનો અર્થ વપરાયેલી ભાષા અને શબ્દોને "અસામાન્ય અને અપવાદરૂપ અર્થ" આપવાનો સંકેત હોઈ શકે છે.૩૫ હેતુલક્ષી અર્થઘટનની કસરતમાં પ્રવેશતાં પહેલાં, અમારે આ ચેતવણી આપવી જરૂરી છે કે અદાલતની કોઈ ધારાસભ્ય

લખાણનું હેતુલક્ષી અર્થઘટન કરવાની સત્તાનો અર્થ એવો થતો નથી કે ન્યાયાધીશ વિધાનમંડળના આશયના સ્થાને પોતાની વ્યક્તિગત માન્યતાઓ મૂકી શકે. ન્યાયાધીશે પ્રતિપાદિત કરેલું વૈકલ્પિક અર્થઘટન અધિનિયમની પરિધિમાં હોવું જોઈએ અને સંબંધિત અધિનિયમના હેતુ તથા ઉદ્દેશ્યની અમલવારી કરવામાં સહાયરૂપ થવું જોઈએ.

૩૨. સોંપાયેલ કાનૂનનું અર્થઘટન સક્ષમ બનાવનાર અધિનિયમ સાથે સુસંગત હોવું જોઈએ.૩૬ સોંપાયેલ કાનૂન યુક્તિસંગત અને વિધાનની નીતિ સાથે સુસંગત હોવું અનિવાર્ય છે. તેનું અર્થઘટન અર્થપૂર્ણ રીતે કરવું જોઈએ, જેથી સક્ષમ બનાવનાર અધિનિયમના હેતુ અને ઉદ્દેશને અમલમાં મૂકી શકાય. જે અર્થઘટન કાનૂની યોજનાથી સુસંગત હોય અને અધિનિયમને અમલમાં મૂકે તે સ્વીકારવું જોઈએ.

૩૩. ન્યાયમૂર્તિ જી.પી. સિંહ દ્વારા લખાયેલું 'પ્રિન્સિપલ્સ ઑફ સ્ટેટ્યુટરી ઈન્ટરપ્રિટેશન' માં જણાવાયું છે કે, કાયદાકીય જોગવાઈના હેતુનું અર્થઘટન કરવાનો પ્રયાસ કરતી વખતે તેને તેના સંદર્ભમાં વાંચવું આવશ્યક છે.૩૭ સંદર્ભમાં કાયદાકીય જોગવાઈને સંપૂર્ણરૂપે વાંચવું, કાયદાની પૂર્વવર્તી સ્થિતિનો ઉલ્લેખ કરવો, તે જોગવાઈનો સામાન્ય વ્યાપ, આસપાસની પરિસ્થિતિઓ અને જે દોષને દૂર કરવાનો તેનો હેતુ હતો તેનો સમાવેશ થાય છે.૩૮ આ ગ્રંથમાં સમજાવવામાં આવ્યું છે કે:

“કોઈ અધિનિયમનો હેતુ નિર્ધારિત કરવા માટે વ્યક્તિ માત્ર અધિનિયમ પોતે પૂરો પાડે છે તે આંતરિક સહાય સુધી મર્યાદિત નથી, જોકે ૩૪ કાંતા ગોયલ વિ. બી.પી. પાઠક, ૧૯૭૭ એસસીઆર (૩) ૪૧૨ નો પાઠ

૩૫ અહરોન બરાક, કાયદામાં હેતુલક્ષી વ્યાખ્યા, (પ્રિન્સ્ટન યુનિવર્સિટી પ્રેસ, ૨૦૦૭), પાનું ૩૦૬ પર

૩૬ કેદારનાથ જ્યુટ મેન્યુફેક્ચરિંગ કો. વિ. કમર્શિયલ ટેક્સ ઓફિસર, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૬ એસ.સી. ૧૨;યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. તુલસીરામ પટેલ, (૧૯૮૬) ૩ એસ.સી.સી. ૩૯૮; એમ.એલ. કામરા વિ. ચેરમેન–કમ–મેનેજિંગ ડિરેક્ટર, ન્યુ ઈન્ડિયા એશ્યોરન્સ કો. લિ. (૧૯૯૨) ૧ એસ.સી.આર. ૨૨૦; સેન્ટ જોહન્સ ટીચર્સ ટ્રેનિંગ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ વિ. રિજનલ ડિરેક્ટર નેશનલ કાઉન્સિલ ઓફ ટીચર એજ્યુકેશન, (૨૦૦૩) ૩ એસ.સી.સી. ૩૨૧

૩૭ ન્યાયમૂર્તિ જી.પી. સિંહ, જી.પી. સિંહ: વૈધાનિક અર્થઘટનના સિદ્ધાંતો, (લેક્સિસનેક્સિસ, ૨૦૧૬), પૃષ્ઠ ૩૫ પર

૩૮ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા વિ. સંકલચંદ હિમતલાલ શેઠ, (૧૯૭૭) ૪ એસ.સી.સી. ૧૯૩, રિઝર્વ બેન્ક ઓફ ઈન્ડિયા વિ. પીયરલેસ જનરલ ફાઈનાન્સ એન્ડ ઇન્વેસ્ટમેન્ટ કો. લિ. , (૧૯૮૭) ૧ એસ.સી.સી. ૪૨૪

સમગ્રરૂપે વાંચવામાં આવેલો અધિનિયમ ‘આશય’ના બન્ને પાસાઓ નિર્ધારિત કરવા માટેનું સર્વોપરી મહત્વનું સાધન છે. બાહ્ય સહાયોના ચોક્કસ

અને પરિપૂર્ણ સૂચિ નિર્ધારિત કરવાનો આશય રાખ્યા વિના, લોર્ડ સોમરવેલે આ રીતે જણાવ્યું છે: “જે અનિષ્ટ સામે અધિનિયમ નિર્દેશિત છે અને, કદાચ અપરિભાષિત મર્યાદા સુધી, આસપાસની પરિસ્થિતિઓનો પણ વિચાર કરી શકાય. સમાન વિષયવસ્તુ ધરાવતા અન્ય અધિનિયમો તથા તે સમયની કાનૂની સ્થિતિ સ્વીકાર્ય છે.” આ બાહ્ય સહાયો ‘સંદર્ભ’ની સંકલ્પનાનો વિસ્તાર કરીને પણ સમાવિષ્ટ થાય છે, “જેમાં તે જ અધિનિયમની અન્ય અધિષ્ઠાપક જોગવાઈઓ જ નહીં, પરંતુ તેની પ્રસ્તાવના, કાયદાની અસ્તિત્વમાન સ્થિતિ, સમાન વિષયવસ્તુ ધરાવતા અન્ય અધિનિયમો અને જે અનિષ્ટના ઉપચાર માટે અધિનિયમ રચાયો હતો તેનો પણ સમાવેશ થાય છે.” ચિન્નપ્પા રેડ્ડી, ન્યાયાધીશના શબ્દોમાં: “અર્થઘટન લખાણ અને સંદર્ભ પર આધારિત હોવું જ જોઈએ. તે અર્થઘટનના આધારસ્તંભો છે. યોગ્ય રીતે એવું કહી શકાય કે જો લખાણ રચના છે, તો સંદર્ભ તે છે જે તેને રંગ આપે છે. બન્નેમાંથી કોઈને અવગણવામાં આવી શકે નહીં. બન્ને મહત્વપૂર્ણ છે. તે અર્થઘટન શ્રેષ્ઠ છે જે લખાણાધારિત અર્થઘટનને સંદર્ભાધારિત અર્થઘટન સાથે સુસંગત બનાવે. જ્યારે આપણે જાણીએ છીએ કે અધિનિયમ શા માટે બનાવવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે તેનો શ્રેષ્ઠ અર્થઘટન થાય છે.”

૩૪. હેતુલક્ષી અર્થઘટનનો નિયમ સૌપ્રથમ હેડનના કેસ ૩૯ માં નીચેના શબ્દોમાં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો હતો:

"સામાન્ય રીતે તમામ કાયદાઓના નિશ્ચિત અને સાચા અર્થઘટન માટે (તેઓ દંડાત્મક હોય કે હિતકારી, અથવા સામાન્ય કાયદાને મર્યાદિત કરનાર કે વિસ્તૃત કરનાર હોય) ચાર બાબતો ઓળખી અને વિચારવી જરૂરી છે:

પ્રથમ. અધિનિયમ બનાવવામાં આવ્યો તે પહેલાંનો સામાન્ય કાયદો શું હતો. દ્વિતીય. એવો કયો અનિષ્ટ અને દોષ હતો જેના માટે સામાન્ય કાયદાએ જોગવાઈ કરી નહોતી.

૩રું. સંસદે રાજ્યસમુદાયના વ્યાધિને નિવારવા માટે કયો ઉપાય નિશ્ચિત કરીને નિયત કર્યો છે.

અને, ૪થું. ઉપચારનો સચોટ હેતુ; અને ત્યારબાદ બધા ન્યાયાધીશોની ફરજ હંમેશા એવી અર્થઘટના કરવાની છે કે જે દુષ્પ્રભાવને દબાવે અને ઉપચારને પ્રોત્સાહિત કરે, તથા દુષ્પ્રભાવના સતત ચાલુ રહેવા માટેની સૂક્ષ્મ યુક્તિઓ અને ટાળમટોળ, તેમજ પ્રો પ્રિવાટો કોમોડો, ને દબાવે, અને અધિનિયમ રચનારાઓના યથાર્થ આશય અનુસાર, ઉપચાર અને નિવારણને બળ અને જીવન આપે, પ્રો બોનો પબ્લિકો"

૩૯ (૧૫૮૪) ૩ કો રેપ ૭અ

૩૫. બંગાલ ઇમ્યુનિટી કો. વિ. સ્ટેટ ઑફ બિહાર, ૪૦ માં, બંધારણીય પીઠે બંધારણના કલમ ૨૮૬ ના નિર્વચનમાં હેડનના કેસમાં દર્શાવાયેલ દોષનિવારણ નિયમ લાગુ કર્યો હતો. કેહર સિંહ વિ. સ્ટેટ (દિલ્હી એડમિન.),

૪૧ માં, આ સર્વોચ્ચ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોવાળી પીઠે આ રીતે ઠરાવ્યું હતું:

"૨૩૧. છેલ્લા કેટલાંક વર્ષો દરમિયાન, "સુવર્ણ નિયમ"ને અવગણવામાં આવ્યો છે. હવે અમે વિધાનમંડળના "આશય" અથવા કાયદાના "હેતુ"ની શોધ કરીએ છીએ. પ્રથમ, અમે કાયદાના શબ્દોની તપાસ કરીએ છીએ. જો શબ્દો ચોક્કસ હોય અને સામે રહેલી પરિસ્થિતિને આવરી લેતા હોય, તો અમે વધુ આગળ નથી જતા. અમે તે શબ્દોનું ભાષ્ય તેમના સ્વાભાવિક અને સામાન્ય અર્થમાં કરીએ છીએ. પરંતુ, જો શબ્દો સંદિગ્ધ હોય, અનિશ્ચિત હોય અથવા ઉપયોગમાં લેવાયેલા શબ્દસમૂહો વિષે કોઈ શંકા ઊભી થાય, તો વિધાનમંડળની ભાષાને યુક્તિપૂર્ણ અર્થ આપવો એ અમારી સર્વોચ્ચ ફરજ માનીએ છીએ. ત્યારબાદ અમે દરેક શબ્દ, દરેક કલમ અને દરેક જોગવાઈની તપાસ કરીએ છીએ. અમે અધિનિયમને સમગ્ર રૂપે તપાસીએ છીએ. અમે તે આવશ્યકતાની તપાસ કરીએ છીએ જેના કારણે અધિનિયમ અસ્તિત્વમાં આવ્યો. અમે તે અનિષ્ટતાઓ તરફ નજર કરીએ છીએ જેને વિધાનમંડળ દૂર કરવા ઇચ્છતું હતું. અમે સમગ્ર પરિસ્થિતિ તરફ નજર કરીએ છીએ, માત્ર એક–થી–એક સંબંધ તરફ નહીં. અમે કાયદાની રચનાત્મક યોજનાથી અલગ પાડી કોઈ જોગવાઈનો વિચાર નહીં કરીએ. અમે જોગવાઈઓને તેમની પાછળ રહેલી પ્રેરક શક્તિથી વિચ્છિન્ન અમૂર્ત સિદ્ધાંતો તરીકે નહીં જોઈએ. અમે જોગવાઈઓનો વિચાર તે પરિસ્થિતિઓના સંદર્ભમાં કરીશું જેઓને તેઓ પોતાનો ઉદ્‌ભવ ઋણી છે. અમે

જોગવાઈઓનો વિચાર સમગ્ર કાયદામાં આંતરિક સુસંગતતા અને સાતત્ય સુનિશ્ચિત કરવા તથા અનિચ્છનીય પરિણામો ટાળવા માટે કરીશું.

...

૨૩૩. આ હેતુ માટે, અમે બાહ્ય અને આંતરિક સહાયક સાધનોનો આશ્રય લઈએ છીએ:

"બાહ્ય સહાયોમાં આનો સમાવેશ થાય છે: જ્યારે વિધેયક સંસદ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું ત્યારે હેતુઓ અને કારણોનું નિવેદન, જો હોય તો, વિધેયક પૂર્વવર્તી સમિતિના અહેવાલો, વિધાનિક ઈતિહાસ, સમાન વિષયવસ્તુ ધરાવતા અન્ય અધિનિયમો અને અન્ય રાજ્યોમાં તે જ વિષયવસ્તુ, વ્યક્તિઓ, વસ્તુઓ અથવા સંબંધો સંબંધિત કાયદેસર વ્યવસ્થા.

આંતરિક સહાયક સાધનો છેઃ પ્રસ્તાવના, યોજના, અધિનિયમોના અમલકારી ભાગો, ભાષાના નિયમો અને અધિનિયમોની અન્ય જોગવાઈઓ."

૩૬. કેરળ ફિશરમેન્સ વેલ્ફેર ફંડ બોર્ડ વિ. ફેન્સી ફૂડ ,૪૨ ભારત ૪૦ (૧૯૫૫) ૨ એસ.સી.આર. ૬૦૩ સહિત, આ અદાલતમાંથી ઉચ્ચરેલા નિર્ણયોની એક શ્રેણી

૪૧ (૧૯૮૮) ૩ એસસીસી ૬૦૯

૪૨ (૧૯૯૫) ૪ એસ.સી.સી. ૩૪૧

સિંહ વિ. મેનેજમેન્ટ ઓફ ન્યૂ દિલ્હી ટ્યુબરક્યુલોસિસ સેન્ટર, ન્યૂ દિલ્હી, ૭૩ બોમ્બે આનંદ ભવન રેસ્ટોરન્ટ વિ. ઈ.એસ.આઈ. કોર્પ્ન., ૭૪ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા વિ. પ્રભાકરણ વિજયા કુમાર, ૭૫ એ સિદ્ધાંતને સ્થિર કરે છે કે પ્રગતિશીલ અને હિતલક્ષી કાયદાકીય વિધાનનું અર્થઘટન લાભાર્થીઓના પક્ષમાં કરવું જોઈએ, જ્યારે કાયદાની કોઈ જોગવાઈ અંગે બે અભિપ્રાયો લેવાં શક્ય હોય.

૩૭. એસ. ગોપાલ રેડ્ડી વિ. એ.પી. રાજ્ય ,૭૬ માં, દહેજ પ્રતિબંધ અધિનિયમ ૧૯૬૧ (એક હિતકારી વિધાન) નું અર્થઘટન કરતી વખતે, આ અદાલતે હેતુલક્ષી અર્થઘટનનો અભિગમ અપનાવી "દહેજ" શબ્દનો અર્થ આ રીતે નિર્ધારિત કર્યો:

"૧૨. કાયદાઓના અર્થઘટનનો આ એક સર્વવિદિત નિયમ છે કે કાયદામાં વપરાયેલા કોઈપણ પ્રયોગનું અર્થઘટન કરતી વખતે સમગ્ર અધિનિયમના લખાણ અને પ્રસંગ, બંનેને ધ્યાનમાં લેવા જોઈએ. અધિનિયમની કોઈપણ જોગવાઈનું અર્થઘટન કરતી વખતે અદાલતોએ તે હેતુ તરફ જોવું જોઈએ, જે હાંસલ કરવા અધિનિયમ પ્રયત્નશીલ છે. અધિનિયમના અર્થઘટન માટે હેતુલક્ષી અભિગમ આવશ્યક છે. અમે શ્રી રાવની આ દલીલ સાથે સહમત થવા માટે પોતાને રાજી કરી શકતા નથી કે માત્ર લગ્ન સમયે આપવામાં આવેલ સંપત્તિ અથવા મૂલ્યવાન જામીનગીરી જ અધિનિયમ હેઠળ દંડનીય "દહેજ" ની વ્યાખ્યામાં આવશે, કારણ કે આવું અર્થઘટન તે જ હેતુને નિષ્ફળ બનાવનારું

થશે જેના માટે અધિનિયમ બનાવવામાં આવ્યો હતો. અધિનિયમના હેતુને ધ્યાનમાં રાખતા, પ્રસ્તાવિત લગ્નના પ્રતિફળરૂપે કરવામાં આવેલી "દહેજની માંગ" પણ અધિનિયમ હેઠળ "દહેજ" શબ્દના અર્થક્ષેત્રમાં આવશે. જો અમે શ્રી રાવની આ દલીલ સ્વીકારી લઈએ કે માત્ર લગ્ન સમયે અથવા લગ્ન પછી કરવામાં આવેલી "માંગ" જ અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળ દંડનીય છે, તો વિધાનમંડળ ટાળવા માગતું હતું એવા કેટલાક ગંભીર પરિણામો અનિવાર્ય રીતે ઉભા થશે. ઉદાહરણ તરીકે એવો એક કેસ લો, જેમાં વર અથવા તેના માતા–પિતા અથવા અન્ય સગાઓ લગ્નની વાટાઘાટો દરમિયાન દહેજની "માંગ" કરે અને ત્યારબાદ વરઘોડો લઈને કન્યાના ઘરે પહોંચ્યા પછી તેમને જાણવા મળે કે કન્યા અથવા તેના માતા–પિતા અથવા સગાઓએ અગાઉની "માંગ" પૂર્ણ કરી નથી, અને તેઓ લગ્ન રદ કરી કન્યાના ઘરેથી નીકળી જાય; તો શું તેઓ અધિનિયમ હેઠળની સજામાંથી બચી જવા જોઈએ? તેનો જવાબ દૃઢ "ના" જ હોવો જોઈએ. જો અમે આ માન્ય રાખીએ કે તેમનું આવું વર્તન અધિનિયમની કલમ ૪ ની જોગવાઈઓને આકર્ષતું નથી, તો તે ઘા પર મીઠું છાંટવા જેવું બનશે. આવું અર્થઘટન ૪૩ (૧૯૮૬) ૨ એસ.સી.સી. ૬૧૪

૪૪ (૨૦૦૯) ૯ એસ.સી.સી. ૬૧

૪૫ (૨૦૦૮) ૯ એસસીસી ૫૨૭

૪૬ (૧૯૯૬) ૪ એસ.સી.સી. ૫૯૬

અધિનિયમના મૂળ હેતુને જ નિષ્ફળ બનાવશે અને કાયદાઓના અર્થઘટન સંબંધિત સ્વીકારાયેલા સિદ્ધાંતોના પણ વિરોધમાં જશે."

(મૂળમાં ભાર મૂકાયેલ)

લાભકારી વિધાનનું અર્થઘટન કરતી વખતે આ અદાલત દ્વારા આ સિદ્ધાંત સતત લાગુ કરવામાં આવ્યો છે. તાજેતરમાં જ, ખા નઝર વિ. મેથ્યુ કે જેકબ ,૪૭ માં, નાગેશ્વર રાવ, ન્યાયાધીશે બે–ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ માટે લખતાં નોંધ્યું હતું: "૧૧. લાભકારી વિધાનની જોગવાઈઓનું અર્થઘટન હેતુલક્ષી અભિગમ સાથે કરવાનું હોય છે. અધિનિયમને તેના ઉદ્દેશ્યોને પ્રોત્સાહન મળે તે રીતે ઉદાર અર્થઘટન આપવું જોઈએ. વધુમાં, લાભકારી વિધાનની જોગવાઈઓનું શાબ્દિક અર્થઘટન ટાળવું જોઈએ. કાયદો બનાવતી વખતે વિધાનમંડળનો આશય શું હતો તે નિર્ધારિત કરવું અદાલતનું કર્તવ્ય છે. એકવાર એવો આશય નિશ્ચિત થઈ જાય, ત્યારબાદ કાયદાને હેતુલક્ષી અથવા કાર્યાત્મક અર્થઘટન આપવું જોઈએ."

૨. લગ્ન સંસ્થાને હકોના સ્ત્રોત તરીકે અતિક્રમવું

૩૮. જ્યારે કાનૂનના ઘણાં લાભો લગ્નની સંસ્થામાં મૂળ ધરાવતા હતા (અને હકીકતમાં આજે પણ ધરાવે છે), ત્યારે આધુનિક સમયમાં કાનૂન આ માન્યતાને છોડીને આગળ વધી રહ્યું છે કે વ્યક્તિઓના અધિકારો માટે (એકલા અથવા પરસ્પર સંબંધમાં) લગ્ન પૂર્વશરત છે. કોઈ અધિનિયમની જોગવાઈઓનું તેના ઉદ્દેશ અને હેતુને આગળ વધારવા માટે અર્થઘટન કરતી વખતે બદલાતી

સામાજિક માન્યતાઓને ધ્યાનમાં લેવી આવશ્યક છે. કાયદાઓને “સદૈવ બોલતા” માનવામાં આવે છે.૪૮

૩૯. બદશાહ વિ. ઉર્મિલા બદશાહ ગોડસે, ૪૯ માં આ અદાલતે પુનઃપુષ્ટિ કરી હતી કે કાયદાનું અર્થઘટન સમય અને પરિસ્થિતિઓની બદલાતી જરૂરીયાતોના પરિપ્રેક્ષ્યમાં થવું જોઈએ. આ અદાલતની બે–ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ માટે બોલતા એ.કે. સિકરી, ન્યાયાધીશે નોંધ્યું હતું કે કાયદાઓનું હેતુલક્ષી અર્થઘટન આગળ ધપાવીને કાયદા અને સમાજ વચ્ચેનો અંતર દૂર કરવું અદાલતોનું કર્તવ્ય છે:

“૧૬. કાયદો લોકો વચ્ચેના સંબંધોને નિયમિત કરે છે. તે વર્તનના ધોરણો નિર્ધારિત કરે છે. તે સમાજના મૂલ્યોને પ્રતિબિંબિત કરે છે. અદાલતની ભૂમિકા સમાજમાં કાયદાના હેતુને સમજવાની અને કાયદાને તેના હેતુની સિદ્ધિમાં સહાય કરવાની છે. પરંતુ સમાજનો કાયદો એક સજીવ અંગ છે. તે નિર્ધારિત તથ્યાત્મક અને સામાજિક વાસ્તવિકતા પર આધારિત છે, જે સતત પરિવર્તિત થતી રહે છે. ક્યારેક કાયદામાં ફેરફાર ૪૭ (૨૦૨૦) ૧૪ એસ.સી.સી. ૧૨૬ પહેલાં થાય છે

૪૮ ધારણી સુગર્સ એન્ડ કેમિકલ્સ લિ. વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૯) ૫ એસ.સી.સી. ૪૮૦

૪૯ (૨૦૧૪) ૧ એસ.સી.સી. ૧૮૮

સામાજિક પરિવર્તન અને તેને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે પણ તેનો આશય હોય છે. જોકે, મોટા ભાગના કેસોમાં કાયદામાં ફેરફાર સામાજિક વાસ્તવિકતામાં આવેલા ફેરફારનું પરિણામ હોય છે. ખરેખર, જ્યારે સામાજિક વાસ્તવિકતા બદલાય છે, ત્યારે કાયદો પણ બદલાવાનો જ હોય છે. જેમ સામાજિક વાસ્તવિકતામાં પરિવર્તન જીવનનો નિયમ છે, તેમ સામાજિક વાસ્તવિકતામાં આવેલા પરિવર્તન પ્રત્યે પ્રતિસાદ આપવાની ક્ષમતા કાયદાનું જીવન છે. એવું કહી શકાય કે કાયદાનો ઈતિહાસ સમાજની બદલાતી આવશ્યકતાઓને અનુરૂપ કાયદાને અનુકૂલિત કરવાનો ઈતિહાસ છે. સંવિધાનિક તેમજ કાયદાકીય અર્થઘટનમાં, કાયદાના આત્મલક્ષી અને વાસ્તુલક્ષી હેતુઓ વચ્ચે યોગ્ય સંબંધ નક્કી કરવા માટે અદાલતે વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કરવો અપેક્ષિત છે."

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

૪૦. નવતેજ સિંહ જોહર (ઉપરોક્ત) મામલામાં, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે અમારા સંવિધાનના રૂપાંતરક સ્વરૂપ પર ભાર મુક્યો હતો. રૂપાંતરક સંવિધાનવાદ એ સુનિશ્ચિત કરીને સામાજિક પરિવર્તનને પ્રોત્સાહિત કરે છે અને જન્મ આપે છે કે દરેક વ્યક્તિ સંવિધાન હેઠળની ખાતરી અપાયેલી જીવન અને સ્વતંત્રતાઓનો ઉપભોગ કરવા સક્ષમ બને. આ સર્વોચ્ચ અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે રૂપાંતરક સંવિધાનવાદ ન્યાયતંત્ર પર "સંવિધાનની સર્વોચ્ચતા સુનિશ્ચિત કરવા અને જાળવી રાખવાની, અને તે સાથે જ જાહેર કરાયેલા હેતુ સાથે સુસંગત રીતે સંવિધાન તેમજ કાયદાની અન્ય જોગવાઈઓનું અર્થઘટન અને અમલીકરણ

કરીને સમાજમાં સતત અને અનંતપણે પરિવર્તનની ભાવના લાવવાની" ફરજ મૂકે છે.૫૦

ક. કુટુંબીય સંબંધોના આધુનિક અથવા અસામાન્ય સ્વરૂપો

૭૧. કાનૂનને આ હકીકત અંગે સચેત રહેવું આવશ્યક છે કે સમાજમાં થયેલા પરિવર્તનોએ કુટુંબની રચનાઓમાં મહત્વપૂર્ણ ફેરફારો લાવ્યા છે. એસ. ખુશબૂ વિ. કન્નિયમ્મલ ,૫૧ માં, આ અદાલતની ત્રણ–ન્યાયાધીશોની પીઠે સ્વીકાર્યું હતું કે લિવ–ઇન સંબંધો અને લગ્નપૂર્વેના યૌન સંબંધોને ફોજદારીતાના દૃષ્ટિકોણ સાથે સંકળવા જોઈએ નહીં. અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું:

"૪૬. [...] ભારતમાં લગ્ન એક મહત્વપૂર્ણ સામાજિક સંસ્થા છે તે વિષે કોઈ શંકા રહી શકે નહીં, તથાપિ અમારે એ હકીકત પ્રત્યે પણ માનસ ખૂલેલું રાખવું જોઈએ કે કેટલાક વ્યક્તિઓ અથવા જૂથો એવા છે જેઓ આ જ દૃષ્ટિ ધરાવતા નથી. નિશ્ચિતપણે, આપણા દેશમાં કેટલાક સ્થાનિક આદિવાસી જૂથો એવા છે જેમાં વૈવાહિક પરિપ્રેક્ષ્યની બહારના યૌન સંબંધોને સામાન્ય ઘટના તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે. સમાજના મુખ્ય પ્રવાહમાં પણ નોંધપાત્ર સંખ્યામાં એવા લોકો છે જેઓ લગ્નપૂર્વ યૌન સંબંધોમાં પ્રવૃત્ત થવામાં કશી ખોટ માનતા નથી. સામાજિક કલ્પનાઓ ૫૦ નવતેજ સિંહ જોહર વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૮) ૧૦ એસ.સી.સી. ૧, અનુચ્છેદ ૧૨૨ ખાતે

૫૧ (૨૦૧૦) ૫ એસીસી ૬૦૦

નૈતિકતા સ્વભાવતઃ વ્યક્તિગત અભિપ્રાય આધારિત હોય છે અને વ્યક્તિગત સ્વાયત્તતાના ક્ષેત્રમાં અયોગ્ય રીતે હસ્તક્ષેપ કરવા માટે ફોજદારી કાયદાનો ઉપાય તરીકે ઉપયોગ કરી શકાતો નથી. નૈતિકતા અને અપરાધિત્વ સમવ્યાપક નથી."

૭૨. દીપિકા સિંહ વિ. સેન્ટ્રલ એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ટ્રિબ્યુનલ ,૫૨ માં, આ અદાલતની બે–ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે (જેમાં અમારામાંના એક, ડૉ. ડી.વાય. ચંદ્રચૂડ, ન્યાયાધીશ, સભ્ય હતા) એ માન્યતા આપી હતી કે કુટુંબ એકમો અસામાન્ય રીતે પ્રગટ થઈ શકે છે:

૨૬. કાયદામાં તેમજ સમાજમાં "કુટુંબ"ની સંકલ્પના અંગે પ્રચલિત મુખ્ય સમજ એ છે કે તે માતા અને પિતા (જે સમયગાળા દરમિયાન અપરિવર્તિત રહે છે) તથા તેમના બાળકો ધરાવતા એકમાત્ર, અપરિવર્તિત એકમથી બનેલું હોય છે. આ ધારણા, વ્યક્તિના કુટુંબીય માળખામાં ફેરફાર થવા તરફ દોરી શકે તેવી અનેક પરિસ્થિતિઓને તેમજ એ હકીકતને કે ઘણા કુટુંબો શરૂઆતથી જ આ અપેક્ષા સાથે અનુરૂપ નથી, બંનેને અવગણે છે. કુટુંબીય સંબંધો ગૃહસ્થ, અવિવાહિત ભાગીદારી અથવા ક્વીઅર સંબંધોના સ્વરૂપમાં હોઈ શકે છે. પતિ અથવા પત્નીના અવસાન, અલગાવ, અથવા છૂટાછેડા સહિત અનેક કારણોસર ઘર એકલ માતા અથવા પિતા ધરાવતું ઘર હોઈ શકે છે. તેવી જ રીતે, બાળકોના સંરક્ષકો અને સંભાળ લેનારાઓ (જે પરંપરાગત રીતે "માતા" અને "પિતા"ની ભૂમિકાઓ ભજવે છે) પુનર્વિવાહ, દત્તક ગ્રહણ, અથવા પાલક સંભાળને કારણે

બદલાઈ શકે છે. સ્નેહ અને કુટુંબના આ પ્રગટ સ્વરૂપો સામાન્ય ન હોય શકે, પરંતુ તે તેમના પરંપરાગત સમકક્ષો જેટલા જ વાસ્તવિક છે. કુટુંબ એકમના આવા અસામાન્ય પ્રગટ સ્વરૂપો કાયદા હેઠળના રક્ષણના જ નહીં પરંતુ સામાજિક કલ્યાણ સંબંધિત કાયદા હેઠળ ઉપલબ્ધ લાભોના પણ સમાન હકદાર છે. કાયદાના સ્પષ્ટ લખાણનો આધાર લઈને પરંપરાગત કુટુંબોથી ભિન્ન એવા કુટુંબોને ગેરલાભમાં મૂકવા ન જોઈએ. નિઃસંદેહ, આ જ સિદ્ધાંત તેવી સ્ત્રીઓ માટે પણ લાગુ પડે છે, જે માતૃત્વની ભૂમિકા એવી રીતોથી નિભાવે છે કે જેને લોકપ્રિય કલ્પનામાં સ્થાન મળતું ન હોય.

૪૩. દીપિકા સિંહ (ઉપરોક્ત) માં આ અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું મુજબ, સામાજિક વાસ્તવિકતા કુટુંબીય સંબંધોના અપરંપરાગત સ્વરૂપોને કાયદેસર માન્યતા આપવાની આવશ્યકતા દર્શાવે છે. આવી કાયદેસર માન્યતા જરૂરી છે જેથી અપરંપરાગત કુટુંબ રચનાઓમાં રહેલા વ્યક્તિઓ, એમ.ટી.પી. અધિનિયમ સહિતના હિતકારી કાયદાકીય અધિનિયમો હેઠળ મળતા લાભોનો ઉપભોગ કરી શકે.

બી. વિવાહિત અને અવિવાહિત અથવા એકલ મહિલાઓનો સમાન દરજ્જો પર ૨૦૨૨ એસીસીસી ઑનલાઇન એસસી ૧૦૮૮

૪૪. વર્ષો દરમિયાન, સંસદે એવા કાયદાઓ રચ્યા છે જેમના દ્વારા પરણિત અને અપરણિત સ્ત્રીઓના અધિકારો વચ્ચે સુસંગતતા લાવવામાં આવી છે. માતૃત્વ લાભ અધિનિયમ ૧૯૬૧ કોઈપણ પ્રતિષ્ઠાનમાં નિયોજિત સ્ત્રીઓને

માતૃત્વ લાભો પ્રદાન કરવા માટે ઘડવામાં આવ્યો હતો. માતૃત્વ લાભ અધિનિયમ ૧૯૬૧ ની કલમ ૫ મુજબ, "દરેક સ્ત્રી" શબ્દપ્રયોગના ઉપયોગ દ્વારા માતૃત્વ લાભોની ચુકવણી તમામ સ્ત્રીઓ (અપરણિત સ્ત્રીઓ સહિત) સુધી વિસ્તૃત કરવામાં આવી છે.

૪૫. હિંદુ વારસાગત અધિનિયમ ૧૯૫૬ હિંદુઓમાં વસિયત વિના થતી વારસાગત બાબતે લાગુ પડતા કાયદાનું સંહિતાકરણ કરવા માટે ઘડવામાં આવ્યો હતો. હિંદુ વારસાગત અધિનિયમ ૧૯૫૬ ની કલમ ૬ સહઅંશધારકની મિલકતમાં હિતના અવતરણને સંબંધિત છે. આ જોગવાઈ અનુસાર, હિંદુ વારસાગત (સુધારા) અધિનિયમ ૨૦૦૫ ના બળે, પુત્રની જેમ જ પુત્રી, તેની વૈવાહિક સ્થિતિ કેવી પણ હોય, પોતાના હક્કે સહઅંશધારક છે.

૪૬. હિંદુ દત્તક અને ભરણપોષણ અધિનિયમ ૧૯૫૬ ની કલમ ૮ મુજબ, કોઈપણ સ્ત્રી હિંદુને, તેની વૈવાહિક સ્થિતિ ભલે જે હોય, દત્તકરૂપે પુત્ર અથવા પુત્રી લેવાની ક્ષમતા છે. ગાર્ડિયન એન્ડ વોર્ડ્સ અધિનિયમ ૧૮૯૦ ની કલમો ૭ અને ૮ હેઠળ, પુરુષ કે સ્ત્રી, વિવાહિત કે અવિવાહિત એવો કોઈ ભેદભાવ કર્યા વિના, વ્યક્તિઓને સંરક્ષકતા અંગેના હુકમ માટે અરજી કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે.

૪૭. ઉપરોક્ત અધિનિયમો દ્વારા, કાયદાએ દત્તક લેવું, વારસાગત હક અને માતૃત્વ લાભોના સંદર્ભમાં અવિવાહિત સ્ત્રીઓને વિવાહિત સ્ત્રીઓ જેટલાં જ અધિકારો હોવાનું ભારપૂર્વક નિર્દેશિત કર્યું છે. મહત્વપૂર્ણ રીતે, આ વિધાનોથી

એ પણ પ્રગટ થાય છે કે વિવાહિત તથા અવિવાહિત બંને સ્ત્રીઓને પોતાના કલ્યાણ સંબંધિત મહત્વપૂર્ણ પસંદગીઓ કરવા માટે સમાન નિર્ણાયક સ્વાયત્તતા પ્રાપ્ત છે.

૪૮. લિંગસમાન સમાજ તરફ કાયદાના વિકાસક્રમમાં, એમ.ટી.પી. અધિનિયમ અને એમ.ટી.પી. નિયમોની વ્યાખ્યા કરતી વખતે આજના સમયની સામાજિક વાસ્તવિકતાઓનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે અને ઈતિહાસના અભિલેખોમાં સમાઈ ગયેલા યુગના સામાજિક ધોરણોથી તેને મર્યાદિત રાખવી ન જોઈએ. સમાજ જેમ બદલાય છે અને વિકાસ પામે છે, તેમ અમારી સામાજિક માન્યતાઓ અને પરંપરાઓ પણ બદલાવા જોઈએ. બદલાયેલા સામાજિક પરિપ્રેક્ષ્યને અનુરૂપ અમારા કાયદાઓમાં પુનઃસમાયોજન જરૂરી બને છે. કાયદો સ્થિર રહેવો ન જોઈએ અને તેની વ્યાખ્યામાં બદલાતા સામાજિક પરિપ્રેક્ષ્યને ધ્યાનમાં રાખી સામાજિક ન્યાયના હેતુને આગળ ધપાવવો જોઈએ.

૩. એમ.ટી.પી. અધિનિયમનો ઉદ્દેશ અને હેતુ

૪૯. કોઈ અધિનિયમનો હેતુ અથવા ઉદ્દેશ તે દોષ છે, જેના નિવારણ તરફ તે અધિનિયમ નિર્દેશિત છે, અને તે દોષનું નિરાકરણ કરવા માટે વિધાનકર્તાઓએ ગોઠવેલો ઉપાય છે. અનેક ચુકાદાઓ, જેમ કે ચિરંજીત લાલ ચૌધરી વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા ,૫૩ એ. થંગલ કુન્ઝુ મુસલિયાર વિ.

એમ. વેંકટાચલમ પોટ્ટી ,૫૪ હિમાચલ પ્રદેશ રાજ્ય વિ. કૈલાશ ચંદ મહાજન ,૫૫ અને નેશનલ ઈન્શ્યોરન્સ કો. લિ. વિ. સ્વરણ સિંહ ૫૬ માં એવો સિદ્ધાંત નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે કે વિધાનના પ્રસ્તાવ સુધી પહોંચાડનાર પૃષ્ઠભૂમિ અને પરિસ્થિતિની સ્થિતિ તેમજ જે સંજોગો તે કાયદો ઘડાયો ત્યારે પ્રચલિત હતા તેમની મૂલવણી કરવા માટે કોઈ અધિનિયમનો વિધાનાત્મક ઈતિહાસ અને તેના હેતુઓ તથા કારણોનું નિવેદન જોવું ઈચ્છનીય છે.

૫૦. એમ.ટી.પી. અધિનિયમ અમલમાં આવવા પહેલાં, ગર્ભસમાપ્તિનો ચિકિત્સાકીય અંત ભારતીય દંડ સંહિતા દ્વારા નિયંત્રિત થતો હતો. ભારતીય દંડ સંહિતાના અધ્યાય ૧૬ માં "ગર્ભપાત કરાવવાના, અજન્મા બાળકોને ઈજા પહોંચાડવાના, શિશુઓને ઉઘાડા મુકવાના, તથા જન્મોને ગુપ્ત રાખવાના" શીર્ષકવાળો એક ભાગ સમાવાયેલ છે, જેમાં કલમ ૩૧૨ થી ૩૧૮ આ ભાગનો અંશ બને છે. કલમ ૩૧૨ ગર્ભપાતને દંડનીય બનાવે છે અને સ્ત્રીનું જીવન બચાવવા માટે સદ્ભાવનાથી કરવામાં આવેલી પ્રક્રિયા સિવાય, ગર્ભવતી સ્ત્રીનો ગર્ભપાત કરાવવા બદલ કોઈપણ વ્યક્તિને (તેમાં ગર્ભવતી સ્ત્રી પોતે પણ સામેલ છે) દંડનીય જવાબદારી હેઠળ લાવે છે. કલમ ૩૧૩ એ નક્કી કરે છે કે જ્યારે 'ગર્ભપાત કરાવવાનો' ગુનો સ્ત્રીની સંમતિ વિના કરવામાં આવે ત્યારે આજીવન કેદ અથવા દસ વર્ષ સુધી લંબાઈ શકે તેવી અવધિની કેદની સજા થશે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૧૨ થી કલમ ૩૧૬ સુધીમાં ઈચ્છિત અને અનિચ્છિત ગર્ભાવસ્થાઓ વચ્ચે કોઈ ભેદ કરવામાં આવ્યો નહોતો, પરિણામે

સ્ત્રીઓ માટે સુરક્ષિત ગર્ભપાતની સુલભતા મેળવવી અત્યંત કઠિન બની ગઈ હતી. ૧૯૭૧ પહેલાં, ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ ગર્ભપાતને દંડનીય બનાવવાને કારણે સ્ત્રીઓ ઘણી વાર અસુરક્ષિત, અસ્વચ્છ અને અનિયમિત ગર્ભપાતનો આશરો લેવા મજબૂર બનતી હતી, જેના પરિણામે માતૃત્વ સંબંધિત રોગબાધા અને મૃત્યુદરમાં વધારો થયો હતો.

૫૧. આ પૃષ્ઠભૂમિમાં, મેડિકલ ટર્મિનેશન ઑફ પ્રેગ્નન્સી બિલ૫૭નો મસોદો તૈયાર કરવામાં આવ્યો અને ૧૭ નવેમ્બર ૧૯૬૯ના રોજ રાજ્યસભામાં રજૂ કરવામાં આવ્યો. ૨ ઑગસ્ટ ૧૯૭૧ના રોજ, આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૧૨ હેઠળની કેટલીક મર્યાદાઓને “ઉદાર બનાવવા”ના આશયથી લોકસભામાં એમ.ટી.પી. બિલ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું.૫૮ સંસદે એમ.ટી.પી. અધિનિયમને “આરોગ્ય” સંબંધિત ઉપાય, “માનવતાવાદી” ઉપાય તથા “સુવંશોત્પત્તિ” ઉપાય તરીકે અમલમાં મૂક્યો હતો. એમ.ટી.પી. અધિનિયમના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનનો સંબંધિત ભાગ નીચે ઉદ્ધૃત કરવામાં આવે છે:

૫૩ ૧૯૫૦ એસસીઆર ૮૬૯

૫૪ ૧૯૫૦ એસ.સી.આર. ૮૬૯

૫૫ ૧૯૯૨ સપ્લિ. (૨) એસ.સી.સી. ૩૫૧

૫૬ (૨૦૦૪) ૩ એસસીસી ૨૯૭

૫૭ “એમ.ટી.પી. બિલ”

૫૮ લોક સભા ચર્ચાઓ, પાંચમી શ્રેણી, ખંડ ૭, નં. ૫૩ (૨ ઓગસ્ટ ૧૯૭૨), પાનું ૧૫૯ ૫૨

“૧. દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ માં ગર્ભાવસ્થાના સમાપન અંગેની જોગવાઈઓ, જે અંદાજે એક સદી પહેલાં ઘડવામાં આવી હતી, તે સમયે આ વિષય પર અમલમાં રહેલા બ્રિટિશ કાયદાને અનુરૂપ તૈયાર કરવામાં આવી હતી. ગર્ભપાતને એવો ગુનો બનાવવામાં આવ્યો હતો જેના માટે માતા તેમજ ગર્ભપાત કરનાર વ્યક્તિને દંડિત કરી શકાય, સિવાય કે માતાનું જીવન બચાવવા માટે તે કરાવવું આવશ્યક હોય. એવો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે આ અત્યંત કડક કાયદાનું દેશભરમાં બહુ મોટી સંખ્યામાં કિસ્સાઓમાં ઉલ્લંઘન કરીને જ પાલન કરવામાં આવ્યું છે. વધુમાં, આમાંથી મોટાભાગની માતાઓ વિવાહિત સ્ત્રીઓ છે અને પોતાની ગર્ભાવસ્થા છુપાવવાની તેમની ઉપર કોઈ વિશેષ આવશ્યકતા નથી.

૨. તાજેતરના વર્ષોમાં, જ્યારે આરોગ્ય સેવાઓનો વ્યાપ વિસ્તર્યો છે અને સમાજના તમામ વર્ગો દ્વારા હોસ્પિટલોના લાભનો પૂર્ણતમ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, ત્યારે ડોક્ટરોને ઘણી વાર એવી ગંભીર રીતે બિમાર અથવા મરણાસન્ન ગભ વતી સ્ત્રીઓનો સામનો કરવો પડ્યો છે, જેઓના ગર્ભવતી ગર્ભાશય સાથે ગર્ભપાત કરાવવાના હેતુથી ચેડાં કરવામાં આવ્યા હોય અને પરિણામે તેમને અત્યંત ગંભીર પીડા સહન કરવી પડી હોય.

૩. આથી માતાના આરોગ્ય, શક્તિ અને, ક્યારેક, જીવનનો ટાળી શકાય એવો વ્યર્થ બગાડ થાય છે. ગર્ભસમાપ્તિ સંબંધિત અમુક હાલના જોગવાઈઓને ઉદાર બનાવવાનો જે પ્રસ્તાવિત ઉપાય છે તે (૧) આરોગ્યલક્ષી ઉપાય તરીકે—જ્યારે સ્ત્રીના જીવનને જોખમ હોય અથવા તેના શારીરિક કે માનસિક આરોગ્યને જોખમ હોય; (૨) માનવતાવાદી આધારો પર—જેમ કે જ્યારે ગર્ભધારણ બળાત્કાર જેવા લૈંગિક ગુનાથી અથવા ઉન્મત્ત સ્ત્રી સાથેના સંભોગથી થયું હોય, વગેરે; અને (૩) સુપ્રજજનન સંબંધિત આધારો પર—જ્યારે નોંધપાત્ર જોખમ હોય કે બાળક જન્મે તો તે તર્કવિરુદ્ધિઓ અને રોગોથી પીડિત થાય."

એમ.ટી.પી. અધિનિયમનો સમગ્ર સ્વર સ્ત્રીઓને સુરક્ષિત અને કાયદેસર તબીબી ગર્ભપાત સુધી પહોંચ ઉપલબ્ધ કરાવવાનો છે. એમ.ટી.પી. અધિનિયમ મૂળત્વે હિતકારી વિધાન છે, જેનો હેતુ સ્ત્રીઓને આર.એમ.પી. દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવતી તબીબી ગર્ભસમાપન સેવાઓ સુધી પહોંચ પ્રાપ્ત થાય તે સુનિશ્ચિત કરવાનો છે. હિતકારી વિધાન હોવાને કારણે, એમ.ટી.પી. નિયમો અને એમ.ટી.પી. અધિનિયમની જોગવાઈઓને હેતુલક્ષી અર્થઘટનથી સંપૃક્ત કરવી આવશ્યક છે. એમ.ટી.પી. અધિનિયમ અને એમ.ટી.પી. નિયમોની જોગવાઈઓને અપાતું અર્થઘટન વિધાનના હેતુ સાથે સુસંગત હોવું આવશ્યક છે.

૫૨. એમ.ટી.પી. સુધારા અધિનિયમ ૨૦૨૧ નો ઉદ્દેશ એકલ અને અવિવાહિત સ્ત્રીઓ સહિત તમામ સ્ત્રીઓને આ કાયદાના લાભો વિસ્તૃત કરવાનો હતો. એમ.ટી.પી. સુધારા અધિનિયમ ૨૦૨૧, જે ૨૪ સપ્ટેમ્બર

૨૦૨૧થી અમલમાં આવ્યો, તેણે એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કલમ ૩માં એક મહત્વપૂર્ણ ફેરફાર કર્યો, જેમાં ગર્ભસમાપ્તિ માટે માન્ય ઉચ્ચતમ મર્યાદા વીસ અઠવાડિયાથી વધારીને ચોવીસ અઠવાડિયા કરવામાં આવી. અસુધારિત એમ.ટી.પી. અધિનિયમ મુજબ, કલમ ૩(૨) હેઠળ ગર્ભસમાપ્તિ માત્ર ત્યારે જ કરી શકાતી હતી જ્યારે ગર્ભાવસ્થા વીસ અઠવાડિયાથી વધુ ન હોય. એમ.ટી.પી. સુધારા અધિનિયમ ૨૦૨૧ દ્વારા ઉચ્ચતમ મર્યાદા વધારીને, બે આર.એમ.પી.ના અભિપ્રાયના આધારે, સ્ત્રીઓની નિર્ધારિત શ્રેણીઓ માટે ચોવીસ અઠવાડિયા સુધી ગર્ભસમાપ્તિની મંજૂરી આપવામાં આવી.

૫૩. એમ.ટી.પી. સુધારો અધિનિયમ ૨૦૨૧ દ્વારા ગર્ભનિરોધક ઉપાય નિષ્ફળ જવાના કારણે સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા પહોંચી હોવાનું કાનૂની અનુમાન મળતું લાભ પણ હવે માત્ર વિવાહિત સ્ત્રીઓ સુધી મર્યાદિત રાખવામાં આવ્યો નથી, પરંતુ તમામ સ્ત્રીઓને વિસ્તૃત કરવામાં આવ્યો છે. અસુધારેલ એમ.ટી.પી. અધિનિયમમાં, સ્પષ્ટીકરણ ૨ માં એવી જોગવાઈ હતી કે સંતાનોની સંખ્યા મર્યાદિત રાખવાના હેતુથી કોઈ "વિવાહિત સ્ત્રી અથવા તેના પતિ" દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાયેલા કોઈપણ સાધન અથવા પદ્ધતિની નિષ્ફળતા પરિણામે થયેલા ગર્ભધારણથી ઉપજેલી વ્યથા, સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા પહોંચાડે છે એવું અનુમાન કરી શકાય. એમ.ટી.પી. સુધારો અધિનિયમ ૨૦૨૧ પછી, સ્પષ્ટીકરણ ૧ મુજબ "કોઈપણ સ્ત્રી અથવા તેના સાથી" દ્વારા સંતાનોની સંખ્યા મર્યાદિત રાખવા અથવા ગર્ભધારણ અટકાવવા

માટે ઉપયોગમાં લેવાયેલા ગર્ભનિરોધક સાધનના નિષ્ફળ થવાથી ઉદ્ભવેલા ગર્ભધારણથી (વીસ અઠવાડિયા સુધી) થયેલી વ્યથા, સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા પહોંચાડે છે એવું અનુમાન કરી શકાય. એમ.ટી.પી. અધિનિયમની યોજના પરથી "વિવાહિત સ્ત્રી અથવા તેના પતિ" શબ્દોને દૂર કરીને, વિધાનમંડળનો આશય કલમ ૩ ના વ્યાપને સ્પષ્ટ કરવાનો અને લગ્ન સંસ્થાથી બહાર થતી ગર્ભાવસ્થાઓને કાયદાના રક્ષણાત્મક આવરણ હેઠળ લાવવાનો હતો.

૫૪. સુધારા અધિનિયમના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનમાં પ્રજનન અધિકારોના માળખાની અંદર ઉદ્દેશ્ય નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે: "સમયના પસાર થવાથી અને સુરક્ષિત ગર્ભપાત માટેની વૈદ્યકીય તકનીકની પ્રગતિથી, ખાસ કરીને સંવેદનશીલ મહિલાઓ માટે અને ગર્ભાવસ્થાના મોડી અવસ્થામાં જાણી પડતી ભ્રૂણની ગંભીર અસામાન્યતાઓવાળી ગર્ભાવસ્થાઓ માટે, ગર્ભસમાપ્તિ માટેની ઉચ્ચતમ ગર્ભાવસ્થા મર્યાદા વધારવાનો અવકાશ છે. વધુમાં, અસુરક્ષિત ગર્ભપાત અને તેની જટિલતાઓના કારણે થતી માતૃત્વ મૃત્યુદર અને રોગબાધા ઘટાડવા માટે મહિલાઓને કાનૂની અને સુરક્ષિત ગર્ભપાત સેવાનો વધુ પ્રવેશ આપવાની પણ જરૂર છે. નિર્દિષ્ટ કેટલીક પરિસ્થિતિઓ હેઠળ વધારેલી ગર્ભાવસ્થા મર્યાદાની જરૂરિયાત અને માંગને ધ્યાનમાં રાખીને તથા મહિલાઓની સુરક્ષા અને કલ્યાણ સુનિશ્ચિત કરવા માટે, ઉક્ત અધિનિયમમાં સુધારો કરવાનો પ્રસ્તાવ છે. પ્રસ્તાવિત વિધેયક

મહિલાઓની સુરક્ષા અને કલ્યાણ તરફનું એક પગલું છે અને સુરક્ષા તથા સારવારની ગુણવત્તા સાથે કોઈ સમાધાન કર્યા વિના મહિલાઓને સુરક્ષિત અને કાનૂની ગર્ભપાતનો વ્યાપ અને પ્રવેશ વિસ્તૃત કરશે. આ પ્રસ્તાવ ગર્ભસમાપ્તિની જરૂર હોય તેવી મહિલાઓ માટે ગૌરવ, સ્વાયત્તતા, ગોપનીયતા અને ન્યાય પણ સુનિશ્ચિત કરશે."

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

૫૫. હેતુઓ અને કારણોનું નિવેદન દર્શાવે છે કે એમ.ટી.પી. સુધારા અધિનિયમ ૨૦૨૧નો મુખ્યત્વે ઉદ્દેશ માતૃત્વ મૃત્યુદર અને રોગબાધિતતા ઘટાડવા માટે સુરક્ષિત અને કાનૂની ગર્ભપાત સુધીની પહોંચ વધારવાનો છે. "ચોક્કસ નિર્દિષ્ટ પરિસ્થિતિઓ" હેઠળ ગર્ભસમાપ્તિ માટે ગર્ભાવસ્થાની ઉચ્ચતમ મર્યાદામાં વધારો કરવો, ગર્ભસમાપ્તિ કરવાની જરૂર હોય તેવી સ્ત્રીઓ માટે "ગૌરવ, સ્વાયત્તતા, ગોપનીયતા અને ન્યાય" સુનિશ્ચિત કરવાના હેતુને સિંદ્ધ કરવા આવશ્યક માનવામા આવ્યો હતો.

૫૬. ૧૯૭૧નો બિનસુધારિત એમ.ટી.પી. અધિનિયમ મુખ્યત્વે "પરિણીત સ્ત્રીઓ" અંગે જ સંકળાયેલો હતો, જે તેના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનના પરિચ્છેદ ૧ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે, જેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે ગર્ભપાત કરાવવાની માંગ કરતી મોટાભાગની સ્ત્રીઓ પરિણીત હતી, અને તેથી તેઓ "તેમના ગર્ભને છુપાવવાની કોઈ વિશેષ આવશ્યકતા હેઠળ નહતી." નોંધપાત્ર રીતે, ૨૦૨૧ના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનમાં પરિણીત અને

અવિવાહિત સ્ત્રીઓ વચ્ચે કોઈ ભેદ કરવામાં આવ્યો નથી. તેના બદલે, તમામ સ્ત્રીઓ સુરક્ષિત અને કાયદેસર ગર્ભપાતના લાભ મેળવવા હકદાર છે.

૫૭. આ મહિલા સશક્તિકરણ સમિતિ (૨૦૨૦–૨૦૨૧) દ્વારા 'મહિલાઓની આરોગ્યસંભાળ: નીતિ વિકલ્પો' વિષયક અહેવાલ અંગે આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ મંત્રાલયે આપેલા જવાબ સાથે સુસંગત છે. મંત્રાલયે જવાબ આપ્યો હતો કે "તમામ મહિલાઓને સુરક્ષિત ગર્ભપાત સેવાઓની પહોંચ વધારવા માટે, તેમની વૈવાહિક સ્થિતિની પરવા કર્યા વગર તમામ મહિલાઓ માટે ગર્ભપાત સેવાઓની જોગવાઈ પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવી છે."૫૯ મહિલા સશક્તિકરણ સમિતિએ "ગર્ભપાત માટે અનુમત્યમાન્ય સમયમર્યાદા ૨૪ અઠવાડિયા સુધી વધારવાની" અને કાયદામાંથી "પરિણીત" શબ્દ કાઢી નાખવાની ભલામણ કરી હતી, જેથી "કોઈપણ વ્યક્તિને અંતિમ ઉપાય તરીકે ભ્રામક દવાખાનાઓ પર નિર્ભર રહેવું ન પડે અને ગર્ભપાત મેળવી શકે."

૫૮. એમ.ટી.પી. અધિનિયમનો વિધાનાત્મક ઈતિહાસ, જેમાં સુધારા વિધેયક રજૂ કરતી વેળા આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ મંત્રીએ કરેલું ભાષણ પણ સમાવેશ પામે છે, તે તેવા સામાજિક પરિપ્રેક્ષ્ય પર પ્રકાશ પાડે છે, જેના કારણે ૫૯ મહિલા સશક્તિકરણ સમિતિ (૨૦૨૦–૨૦૨૧), "મહિલાઓના આરોગ્ય સંભાળ: નીતિ વિકલ્પો" અંગે સરકાર દ્વારા અગિયારમા અહેવાલ (સોળમી લોકસભા) માં સમાયેલ ભલામણો પર કરવામાં આવેલી કાર્યવાહી વિષે "ચોથો અહેવાલ (સત્તરમી લોકસભા)" (૨૦૨૧), પૃષ્ઠ ૩૩ પર

એમ.ટી.પી. સુધારા અધિનિયમ ૨૦૨૧. ડૉ. હર્ષ વર્ધન (જે તે સમયે આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ માટેના કેન્દ્રીય મંત્રી હતા) એ જણાવ્યું હતું કે ગર્ભાવસ્થાની ઉચ્ચતમ મર્યાદા વધારવાનો હેતુ વ્યાપક ગર્ભપાત સંભાળ સુધીની પહોંચને મજબૂત બનાવવાનો હતો,૬૦ ખાસ કરીને સ્ત્રીઓની વિશેષ શ્રેણીઓ માટે.૬૧ પ્રહાલના પરિસ્થિતિઓ અંગે વધુ સ્પષ્ટતા કરતાં, આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ માટેના કેન્દ્રીય મંત્રીએ જણાવ્યું હતું કે "સર્વોચ્ચ અદાલતમાં ૨૬ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી છે અને વડી અદાલતો સમક્ષ સોથી વધુ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી છે", જેમાં વીસ અઠવાડિયાની મર્યાદાથી વધુ ગર્ભાવધિએ ગર્ભપાત કરવાની પરવાનગી માગવામાં આવી હતી. આને ધ્યાનમાં રાખીને, "લાંબા સમયથી અપેક્ષિત સુધારો" રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો.૬૨ પરિણીત સ્ત્રી અને તેના પતિના બદલે સ્ત્રી અને તેના સાથીદારને સમાવેશ કરવા અંગે ઉઠાવવામાં આવેલા વાંધાઓના પ્રતિસાદમાં, મંત્રીએ એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે સામાજિક માનદંડોના વિકાસ સાથે તાલમેલ રાખવા માટે, ગર્ભનિરોધકની નિષ્ફળતા તમામ સ્ત્રીઓને ગર્ભપાત સુવિધાઓ સુધીની પહોંચને આવરી લેતી હોવી જોઈએ.૬૩ આ સુધારા પાછળના હેતુને સમજાવતા, મંત્રીએ નોંધ્યું હતું કે સતત બદલાતા સમાજને ધ્યાનમાં લેતા, અવિવાહિત સ્ત્રીઓ, વિધવાઓ અને યૌનકર્મીઓના અધિકારોનો વિચાર કરવામાં આવવો જોઈએ.૬૪ સુધારા પછી, એમ.ટી.પી. અધિનિયમની યોજના ગર્ભાવસ્થાના વૈદ્યકીય સમાપનના હેતુસર પરિણીત અને અવિવાહિત સ્ત્રીઓ વચ્ચે કોઈ ભેદ કરતી નથી. સુધારા વિધેયકને સ્ત્રીઓના ગૌરવપૂર્ણ જીવનના અધિકારને

જાળવવા માટે રજૂ કરાયેલ "પ્રગતિશીલ કાયદાકીય વ્યવસ્થા" તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યું હતું.૬૫

૫૯. જીવનના અધિકારના એક મહત્ત્વપૂર્ણ પાસા સાથે સંબંધિત અને પ્રજનન અધિકારો સુધી પહોંચ વધારનાર કાયદાકીય લખાણને શક્ય તેટલી વ્યાપક અર્થઘટના આપવી જોઈએ. એમ.ટી.પી. સુધારા અધિનિયમ ૨૦૨૧ નો વિધાન ઈતિહાસ તે કઠિનાઈ અંગે સમજ આપે છે, જેને ધ્યાનમાં રાખીને આ સુધારો કરવાનું ઉદ્દેશિત હતું. એમ.ટી.પી. સુધારા અધિનિયમ ૨૦૨૧ સંબંધિત સંસદીય ચર્ચાઓ દરમ્યાન અસુરક્ષિત ગર્ભસમાપન અને માતૃત્વમૃત્યુ વચ્ચેના સંબંધ અંગેના આંકડાઓ રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા. ૧૯૭૧ થી એમ.ટી.પી. અધિનિયમના સંસદીય ઈતિહાસમાં અસુરક્ષિત ગર્ભસમાપનનો સતત સંકટ વિશાળ રૂપે પ્રગટ થાય છે. અસુરક્ષિત ગર્ભસમાપન માતૃત્વમૃત્યુ અને માતૃત્વસંબંધિત રોગબાધાનું મુખ્ય, પરંતુ અટકાવી શકાય તેવું કારણ છે. તેમ છતાં, ૧૯૭૧ માં એમ.ટી.પી. અધિનિયમ અમલમાં આવ્યો હોવા છતાં, અસુરક્ષિત ગર્ભસમાપન માતૃત્વમૃત્યુનું ત્રીજું મુખ્ય કારણ બન્યું રહે છે, અને ભારતમાં દરરોજ આશરે આઠ મહિલાઓનું મૃત્યુ થાય છે, કારણ કે ૬૦ લોક સભા ચર્ચાઓ, સત્તરમી શ્રેણી, ખંડ ૮, ત્રીજું સત્ર, ૨૦૨૦/૧૦૪૧, નં. ૧ ૯ (૧૭ માર્ચ ૨૦૨૦), પૃષ્ઠ ૨૭૧ પર ("લોક સભા ચર્ચાઓ, સત્તરમી શ્રેણી")

૬૧ લોક સભા ચર્ચાઓ, સત્તરમી શ્રેણી, પાનું ૩૩૬ પર

૬૨ લોક સભા ચર્ચાઓ, સત્તરમી શ્રેણી, પાનું ૨૭૨ પર

૬૩ લોક સભા ચર્ચાઓ, સત્તરમી શ્રેણી, પાનું ૩૩૭ પર

૬૪ લોક સભા ચર્ચાઓ, સત્તરમી શ્રેણી, પાનું ૩૩૭ પર

૬૫ લોક સભા ચર્ચાઓ, સત્તરમી શ્રેણી, પૃષ્ઠ ૨૭૪ પર

અસુરક્ષિત ગર્ભપાત સાથે સંબંધિત કારણો તરફ.૬૬ બી.એમ.જે. ગ્લોબલ હેલ્થમાં પ્રકાશિત અન્ય એક અભ્યાસ ભારતમાં અસુરક્ષિત ગર્ભપાતના ભયાનક આંકડાઓ દર્શાવે છે: વર્ષ ૨૦૦૭થી ૨૦૧૧ દરમિયાન કરવામાં આવેલા અંદાજે ૬૭% ગર્ભપાતોને અસુરક્ષિત તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા.૬૭ તે વધુમાં નિરીક્ષણ કરે છે કે ભારતમાં વંચિત મહિલાઓ, જેમાં નીચા સામાજિક–આર્થિક દરજ્જાની મહિલાઓનો સમાવેશ થાય છે, અસુરક્ષિત ગર્ભપાત કરાવવાના વધુ જોખમ હેઠળ છે. સુરક્ષિત ગર્ભપાત સેવાઓ સુધી પહોંચ નકારી કાઢવાથી, પ્રતિબંધાત્મક ગર્ભપાત કાયદાઓ અસુરક્ષિત ગર્ભપાતની ઘટનાઓમાં વધારો કરતા હોવાનું દર્શાવવામાં આવ્યું છે.૬૮ ગેરકાયદેસર અને અસુરક્ષિત ગર્ભપાતોના કારણે ઊભી થયેલી ગંભીર સામાજિક વ્યાધિને ધ્યાનમાં રાખીને, એમ.ટી.પી. સુધારા અધિનિયમ ૨૦૨૧નો હેતુ અસંશોધિત એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કેટલીક પ્રતિબંધાત્મક વિશેષતાઓને ઉદાર બનાવી અને ગર્ભાવસ્થાની તે કાનૂની મર્યાદાને, જેના અંદર ગર્ભપાત કરી શકાય, વીસ અઠવાડિયાથી વધારીને ચોવીસ અઠવાડિયા કરીને, મહિલાઓ માટે કાનૂની ગર્ભપાત સંબંધિત સારવારની ઉપલબ્ધતા અને ગુણવત્તામાં સુધારો કરવાનો હતો.

૪. એમ.ટી.પી. અધિનિયમ અર્થઘટન માટેના સહાયક તરીકે: "માનસિક આરોગ્યને ઈજા" નું સમજણ

૬૦. જ્યારે કોઈ કાનૂની જોગવાઈની ઉપકલમ અથવા ભાગનું અર્થઘટન કરવામાં આવે છે, ત્યારે સમગ્ર કલમને સાથે વાંચવી જોઈએ, કારણ કે વિવિધ ઉપકલમો એક અભિન્ન સમૂહનો ભાગ હોય છે. ૬૯ એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) મુજબ, સદભાવપૂર્વક બે કરતાં ઓછા નહીં એવા આર.એમ.પી.ઓનું એવું મંતવ્ય હોવું આવશ્યક છે કે નિયમ ૩બીના વ્યાપમાં આવતી કોઈપણ સ્ત્રીનું ગર્ભધારણ ચાલુ રહેવું (૧) તેના જીવન માટે જોખમકારક બનશે; (૨) તેના શારીરિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા પહોંચાડશે; અથવા (૩) તેના માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા પહોંચાડશે. વૈકલ્પિક રીતે, સદભાવપૂર્વક બે કરતાં ઓછા નહીં એવા આર.એમ.પી.ઓનું એવું મંતવ્ય હોવું આવશ્યક છે કે જન્મે તો બાળકને ગંભીર શારીરિક અથવા માનસિક વિકલાંગતા થવાનો નોંધપાત્ર જોખમ છે. એમ.ટી.પી. નિયમોના નિયમ ૩બી હેઠળના લાભનો અવલંબ લેવા ઇચ્છતી સ્ત્રીઓ એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કલમ ૩(૨)ની આવશ્યકતાઓને યથાવત્ આધીન રહે છે.

૬૬ યુનાઈટેડ નેશન્સ પોપ્યુલેશન ફંડ, "અદૃશ્યને જોવું: અનિચ્છિત ગર્ભાવસ્થાના અવગણાયેલા સંકટમાં કાર્યવાહી કરવાની જરૂરિયાત અંગેનો કેસ, સ્ટેટ ઓફ વર્લ્ડ પોપ્યુલેશન્સ'' (૨૦૨૨)

૬૭ ર્યો યોકોએ, ચૌધુરી એસ.એસ., તથા અન્ય, ભારતમાં ૧.૮ મિલિયન મહિલાઓમાં અસુરક્ષિત ગર્ભપાત અને ગર્ભપાત–સંબંધિત મૃત્યુ, ૪(૩) બી.એમ.જે. ગ્લોબલ હેલ્થ (૨૦૧૯)

૬૮ જોનાથન બેરાક, તથા અન્ય., આવક, પ્રદેશ અને ગર્ભપાતની કાનૂની સ્થિતિ અનુસાર અનિચ્છિત ગર્ભાવસ્થા અને ગર્ભપાત: ૧૯૯૦–૨૦૧૯ માટેના વ્યાપક મોડેલ પરથી અંદાજો, ૮(૯) લેન્સેટ ગ્લોબલ હેલ્થ (૨૦૨૦)

૬૯ બાલાસિનોર નાગરિક કો–ઓપરેટિવ બેંક લિ. વિ. બાબાભાઈ શંકરલાલ પંડ્યા, (૧૯૮૭) ૧ એસ.સી.સી. ૬૦૬; મદનલાલ ફકીરચંદ વિ. શ્રી ચાંગદેવો શુગર મિલ્સ લિ., ૧૯૬૨ સપ્લિ. (૩) એસ.સી.આર. ૯૭૩

૬૧. તે આધાર પૈકીનો એક આધાર, જેના આધારે ગર્ભસમાપ્તિ કરવામાં આવી શકે છે, એ છે કે ગર્ભાવસ્થાનું ચાલુ રહેવું સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્યને ઈજા થવાનો જોખમ સર્જે. કલમ ૩(૨) માં ઉપયોગમાં લેવાયેલ “તેના શારીરિક અથવા માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા” અભિવ્યક્તિનો ઉપયોગ વ્યાપક અને સર્વસમાવેશક અર્થમાં કરવામાં આવ્યો છે. કલમ ૩(૨) સાથે જોડાયેલી બે સ્પષ્ટતાઓ તે પરિસ્થિતિઓ દર્શાવે છે, જેઓમાં ગર્ભાવસ્થાથી સર્જાતી વ્યથા સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા સમાન ગણવાની ધારણા રાખી શકાય.

૬૨. દેશની અદાલતોએ, જ્યાં ગર્ભાવસ્થાની અવધિ વીસ અઠવાડિયાથી વધુ હતી (અસંશોધિત એમ.ટી.પી. અધિનિયમમાં ગર્ભસમાપ્તિ માટેની બાહ્ય

મર્યાદા), ત્યાં કલમ ૫ નો વ્યાપક અર્થઘટન કરીને સ્ત્રીઓને તેમની ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત કરવાની પરવાનગી આપી છે; કારણ કે આ કલમ આર.એમ.પી.ને વીસ અઠવાડિયાની મર્યાદાથી આગળ ગર્ભસમાપ્તિ કરવાની પરવાનગી આપતી હતી, જ્યારે સ્ત્રીનું જીવન બચાવવા તે આવશ્યક હોય. એક્સ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, ૭૦ મમતા વર્મા વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, ૭૧ મીરા સંતોષ પાલ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, ૭૨ સર્મિષ્ઠા ચક્રબોર્ત્ટી વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, ૭૩ માં, આ અદાલતે ગર્ભવતી સ્ત્રીને ગર્ભાવસ્થાને પૂર્ણ અવધિ સુધી લઈ જવાથી તેના માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા થવાની શક્યતા ધ્યાનમાં લઈને, વીસ અઠવાડિયા બાદની ગર્ભાવસ્થાની ગર્ભસમાપ્તિની પરવાનગી આપી હતી.

૬૩. અદાલતોનો આશરો લેવાના આધાર અલગ અલગ હોય છે અને તેમાં વિવિધ કારણોનો સમાવેશ થાય છે, જેમ કે ચાલુ ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન સ્ત્રીના પર્યાવરણની પરિસ્થિતિઓમાં થયેલો ફેરફાર, જેમાં જીવનને જોખમ,૭૪ માનસિક આરોગ્યને જોખમ,૭૫ ભ્રૂણની તર્કવિરુદ્ધિઓની જાણ થવી,૭૬ અલ્પવયસ્કો અને અશક્તતા ધરાવતી સ્ત્રીઓના કેસોમાં ગર્ભાવસ્થાની મોડેથી જાણ થવી,૭૭ તથા યૌન આક્રમણ અથવા બળાત્કારના પરિણામે થયેલી ગર્ભાવસ્થાઓનો સમાવેશ થાય છે.૭૮ આ દૃષ્ટાંતરૂપ પરિસ્થિતિઓ છે, જે ૭૦ (૨૦૧૭) ૩ એસ.સી.સી. ૪૫૮ દ્વારા ઉપસ્થિત કરવામાં આવી છે

૭૧ (૨૦૧૮) ૧૪ એસ.સી.સી. ૨૮૯

૭૨ (૨૦૧૭) ૩ એસ.સી.સી. ૪૬૨

૭૩ (૨૦૧૮) ૧૩ એસસીસી ૩૩૯

૭૪ એ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૮) ૧૪ એસસીસી ૭૫; એક્સ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૭) ૩ એસસીસી ૪૫૮; મીરા સંતોષ પાલ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૭) ૩ એસસીસી ૪૬૨; તપસ્યા ઉમેશ પિસાલ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૮) ૧૨ એસસીસી ૫૭; મમતા વર્મા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૮) ૧૪ એસસીસી ૨૮૯

૭૫ એક્સ વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૭) ૩ એસ.સી.સી. ૪૫૮; મીરા સંતોષ પાલ વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૭) ૩ એસ.સી.સી. ૪૬૨; સર્મિષ્ઠા ચક્રબોર્ત્તી વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૮) ૧૩ એસ.સી.સી. ૩૩૯; મમતા વર્મા વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૮) ૧૪ એસ.સી.સી. ૨૮૯; ઝેડ વિ. સ્ટેટ ઑફ બિહાર, (૨૦૧૮) ૧૧ એસ.સી.સી. ૫૭૨ ૭૬ એ વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૮) ૧૪ એસ.સી.સી. ૭૫; સર્મિષ્ઠા ચક્રબોર્ત્તી વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૮) ૧૩ એસ.સી.સી. ૩૩૯; તપસ્યા ઉમેશ પિસાલ વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૮) ૧૨ એસ.સી.સી. ૫૭; મમતા વર્મા વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૮) ૧૪ એસ.સી.સી. ૨૮૯

૭૭ એક્સ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૨૦) ૧૯ એસસીસી ૮૦૬

૭૮ ઝેડ વિ. બિહાર રાજ્ય, (૨૦૧૮) ૧૧ એસસીસી ૫૭૨; એક્સ વિ. ભારત સંઘ, (૨૦૨૦) ૧૯ એસસીસી ૮૦૬

અદાલત સુધી પહોંચતા કેસો. જોકે આ કેસોમાં આપવામાં આવેલા નિર્ણયો દ્વારા અનિચ્છનીય ગર્ભને સમાપ્ત કરવાનો વિકલ્પ નકારવાથી સ્ત્રીઓના અધિકારોના ભંગ સાથે સાથે ગંભીર શારીરિક અને માનસિક આરોગ્યહાનિ થતી હોવાની માન્યતા અપાઈ હતી, તેમ છતાં વ્યક્તિગત અરજદારને આપવામાં આવેલ રાહતમાં નોંધપાત્ર ફેરફાર જોવા મળ્યો.

૬૪. "માનસિક આરોગ્ય" અભિવ્યક્તિનો અર્થવિસ્તાર વ્યાપક છે અને તેનો અર્થ માત્ર માનસિક અક્ષમતા અથવા માનસિક રોગના અભાવથી ઘણી વધુ બાબતોને આવરી લે છે. વર્લ્ડ હેલ્થ ઑર્ગેનાઈઝેશન માનસિક આરોગ્યને "માનસિક સુખાકારીની એવી અવસ્થા તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે કે જે લોકો માટે જીવનના તણાવનો સામનો કરવો, તેમની ક્ષમતાઓને સાકાર કરવી, સારી રીતે શીખવું અને સારી રીતે કાર્ય કરવું, તેમજ તેમના સમુદાયમાં યોગદાન આપવું શક્ય બનાવે છે."૭૯ વ્યક્તિના માનસિક આરોગ્યની સ્થિતિનું નિર્ધારણ તેના પોતાના વ્યક્તિત્વમાં અને તે જે પર્યાવરણ તથા સામાજિક પરિસ્થિતિમાં અનુભવો કરે છે તેમાં સ્થિત છે. "માનસિક આરોગ્ય" શબ્દ અંગેની અમારી સમજને તબીબી પરિભાષા અથવા તબીબી ભાષા સુધી મર્યાદિત રાખી શકાય નહીં, પરંતુ તેને સામાન્ય પ્રચલિત અર્થમાં સમજવી જોઈએ. એમ.ટી.પી. અધિનિયમ પોતે જ એ માન્ય રાખે છે કે સ્ત્રીના આરોગ્યને થયેલી હાનિનું

અર્થઘટન કરતી વખતે તેની આસપાસના પર્યાવરણને જોવાની આવશ્યકતા છે. કલમ ૩(૩) મુજબ, "તેના શારીરિક અથવા માનસિક આરોગ્યને ગંભીર હાનિ"નું અર્થઘટન કરતી વખતે ગર્ભવતી સ્ત્રીના વાસ્તવિક અથવા યુક્તિપૂર્ણ રીતે પૂર્વાનુમાન કરી શકાય એવા પર્યાવરણને ધ્યાનમાં લઈ શકાય છે. સ્ત્રીના "વાસ્તવિક અથવા યુક્તિપૂર્ણ રીતે પૂર્વાનુમાન કરી શકાય એવા પર્યાવરણ" અંગેનો વિચાર ખાસ કરીને ત્યારે પ્રાસંગિક બને છે, જ્યારે સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્યને હાનિ થવાના જોખમનું નિર્ધારણ કરવામાં આવે છે.

૬૫. વડી અદાલતોના અનેક નિર્ણયોમાં એમ.ટી.પી. અધિનિયમમાં વપરાયેલ "માનસિક આરોગ્ય" શબ્દસમૂહને ઉદ્દેશ્યલક્ષી અર્થઘટન આપવામાં આવ્યું છે. હાઈ કોર્ટ ઓન ઇટ્સ ઓન મોશન વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રા ,૮૦ માં બોમ્બે વડી અદાલતેહાઇકોર્ટે યોગ્ય રીતે ઠરાવ્યું હતું કે કોઈ સ્ત્રીને કોઈપણ અનિચ્છિત ગર્ભાવસ્થા ચાલુ રાખવા માટે મજબૂર કરવું, તેની દૈહિક અખંડિતતાનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તેના માનસિક આઘાતને વધુ ગંભીર બનાવે છે અને ગર્ભાવસ્થાથી ઉપજતા તાત્કાલિક સામાજિક, આર્થિક તથા અન્ય પરિણામોને કારણે તે સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્ય પર હાનિકારક અસર કરે છે.

૬૬. સિદ્ધા મહેબૂબ શેખ વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય ,૮૧ માં બોમ્બે વડી અદાલતેહાઇકોર્ટે અરજદારને તેની ગર્ભાવસ્થાનું વૈદ્યકીય સમાપન કરાવવા માટે આ પર આધાર રાખીને પરવાનગી આપી હતી કે તેને તેની અનિચ્છિત ગર્ભાવસ્થા ચાલુ રાખવા માટે મજબૂર કરવું દમનકારી બનશે, અને તેવી શક્યતા

૯ વર્લ્ડ હેલ્થ ઓર્ગેનાઇઝેશન, "માનસિક આરોગ્યના પ્રોત્સાહન: ધારણાઓ, ઊભરતા પુરાવા, વ્યવહાર (સારાંશ અહેવાલ)" (૨૦૦૪)

૮૦ ૨૦૧૬ એસીસી ઓનલાઈન બોમ ૮૪૨૬

૮૧ ૨૦૨૧ એસસીસી ઓનલાઈન બોમ ૧૮૩૯

તેના માનસિક આરોગ્યને ગંભીર ઈજા પહોંચાડે. ઘરેલુ હિંસાની પીડિતા અરજદારે ગર્ભપાત કરાવવાની મંજૂરી આપવા માટે અદાલતનો આશરો લીધો હતો, કારણ કે તેણીએ એવી રજૂઆત કરી હતી કે તે પોતાના પતિ તરફથી આર્થિક અને ભાવનાત્મક આધારના અભાવે બાળકનું લાલન-પાલન કરવા માંગતી નહોતી; અને બાળકને એકલા હાથે ઉછેરવું તેના માટે ભારરૂપ બનશે. વડી અદાલતેહાઇકોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું કે "વ્યક્તિની માનસિક સ્થિતિ એક સતત પ્રવાહરૂપ છે, જેમાં એક છેડે સારા માનસિક આરોગ્યની સ્થિતિ હોય છે અને વિપરીત છેડે નિદાન કરી શકાય તેવી માનસિક બીમારીની સ્થિતિ હોય છે. તેથી, માનસિક આરોગ્ય અને માનસિક બીમારી, ભલે સાંભળવામાં સમાન લાગે, પરંતુ એક જ નથી."૮૨

૬૭. અમે બૉમ્બે વડી અદાલતના અન્ય બે ચુકાદાઓમાં અપનાવવામાં આવેલ યોગ્ય અર્થઘટન નોંધીએ છીએ, જેમાં અદાલતે, ઈચ્છાવિરૂદ્ધ ગર્ભધારણને આગળ વહન કરવાના સ્ત્રીના માનસિક આરોગ્ય પર થતા પ્રભાવોને હેતુસંગત રીતે અર્થઘટિત કર્યા બાદ, અવિવાહિત અરજદારોને ગર્ભપાત

કરવાની મંજૂરી આપી હતી. એક્સવાયઝેડ વિ. સ્ટેટ ઑફ મહારાષ્ટ્ર ,૮૩ માં, અંદાજે ૧૮ વર્ષ વયની એક અવિવાહિત અરજદારને, તેની સામાજિક–આર્થિક પરિસ્થિતિ તેમજ ગર્ભધારણ ચાલુ રહેવાના તેના માનસિક આરોગ્ય પર પડતા પ્રભાવને ધ્યાનમાં લઈને, ગર્ભાવસ્થાના ૨૬મા અઠવાડિયામાં ગર્ભસમાપ્તિ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી. સિદ્ધિ વિશ્વનાથ શેલાર વિ. સ્ટેટ ઑફ મહારાષ્ટ્ર ,૮૪ માં, તેવીસ વર્ષીય અરજદારે દલીલ કરી હતી કે તે અવિવાહિત માતા બનવા માટે માનસિક રીતે તૈયાર નહોતી અને અંદાજે તેવીસ અઠવાડિયાની તેની ગર્ભાવસ્થાની ગર્ભસમાપ્તિ માગી હતી. અરજદાર પરસ્પર સંમતિથી સંબંધમાં હતી, પરંતુ ત્યારબાદ તે પોતાના સાથીદારથી અલગ પડી ગઈ હતી, અને તેથી તે ઇચ્છાવિરૂદ્ધ ગર્ભધારણની ગર્ભસમાપ્તિ ઇચ્છતી હતી. ગર્ભપાતની મંજૂરી આપતાં, બૉમ્બે હાઇકોર્ટે નોંધ્યું હતું કે ગર્ભાવસ્થા ચાલુ રાખવા પર ભાર મૂકવો અરજદારના આરોગ્યને ગંભીર હાનિ પહોંચાડનાર બનશે. હાઇકોર્ટે સ્ત્રી દ્વારા તેના વાસ્તવિક તથા પૂર્વાનુમાનનીય પર્યાવરણ અંગે કરવામાં આવેલી રજૂઆતોની નોંધ લીધી હતી.

વિ. નિયમ ૩બીનું અર્થઘટન

૬૮. નિયમ ૩બી ઘડીને, વિધાનમંડળનો આશય એવો હતો કે, કહેવાય તેમ, એવી પરિસ્થિતિની ખામીનું નિવારણ કરવું જેમાં સ્ત્રીઓના જીવનમાં એવા મહત્ત્વપૂર્ણ ફેરફારો થાય જે તેમના શારીરિક અને માનસિક આરોગ્ય પર અસર કરે, અને ગર્ભાવસ્થાની અવધિ વીસ અઠવાડિયા કરતાં વધુ થઈ ગયા પછી

સંતાન પ્રાપ્ત કરવાનો તેમનો નિર્ણય પ્રભાવિત થાય, ત્યારે તેઓ ગર્ભપાત સુધી પહોંચ મેળવી શકતી ન હોય. એમ.ટી.પી. નિયમો અંગે વિચારણા કરવા અને તેમનું મસુદાકાર્ય કરવા માટે ૨૨ જૂન ૨૦૨૧ના રોજ યોજાયેલી નિષ્ણાત સમિતિની બેઠકની કાર્યવાહીમાં, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, ૮૨ ૨૦૨૧ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન બોમ ૧૮૩૯, પરિચ્છેદ ૨૨માં દર્શાવેલ સ્ત્રીઓની શ્રેણી સાથે વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો હતો

૮૩ ૬ ઑક્ટોબર ૨૦૨૧ના રોજ ડબ્લ્યુપી(એલ) ૨૦૨૧ ના ૨૧૯૭૭ માં આપેલ ચુકાદો (બોમ્બે વડી અદાલત)૮૪ ૨૦૨૦ એસસીસી ઓનલાઈન બોમ ૧૧૬૭૨

નિયમ ૩બી હેઠળની મહિલાઓ. નિષ્ણાત સમિતિના સભ્યોએ મહિલાઓની વિવિધ શ્રેણીઓ સૂચવી હતી, જેમ કે "જાતીય હિંસા/ બળાત્કારથી બચી ગયેલાઓ; માનસિક રીતે અક્ષમ મહિલાઓ, અલ્પવયસ્કાઓ, દિવ્યાંગ મહિલાઓ; ભ્રૂણની અસામાન્યતાઓ; સ્તનપાનજન્ય અમેનૉરિયા અવધિ દરમિયાન થયેલું ગર્ભાધાન; એકલ મહિલાઓ (જેમ કે અવિવાહિત મહિલાઓ (સજ્ઞવયસ્ક), છૂટાછેડા લીધેલ અને વિધવા, અલગ રહેતી મહિલાઓ); માનવતાવાદી પરિસ્થિતિઓ/ આપાતસ્થિતિઓ અને/અથવા કુદરતી આફતોના સંદર્ભોમાં મુશ્કેલીઓનો સામનો કરતી મહિલાઓ; ઘરેલુ હિંસા/ લિંગ-આધારિત હિંસાની ભોગ બનેલી મહિલાઓ વગેરે." નિષ્ણાત સમિતિના સભ્યોએ નિયમ ૩બીમાં એવી મહિલાઓનો

સમાવેશ કરવાની જોરદાર ભલામણ કરી હતી, જેઓ વિવિધ કારણોસર ગર્ભાવસ્થા જાહેર કરવામાં અથવા તેને ચાલુ રાખવી કે નહીં તે અંગે નિર્ણય લેવામાં ઘણીવાર વિલંબ કરે છે.

૬૯. નિયમ ૩બીમાં ઉલ્લેખિત સ્ત્રીઓની દરેક શ્રેણીમાં રહેલો સામાન્ય સૂત્ર એ છે કે તે સ્ત્રી પોતાની શારીરિક, માનસિક, સામાજિક અથવા આર્થિક સ્થિતિને લગતી દ્રષ્ટિએ એક વિશિષ્ટ અને ઘણી વખત કઠિન પરિસ્થિતિમાં હોય છે. નિયમ ૩બીની બધી જુદી જુદી શ્રેણીઓ એવી સ્ત્રીઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, જેઓ ગર્ભાવસ્થાની ઓળખ કરવામાં થયેલા વિલંબને કારણે અથવા તેમના પર્યાવરણમાં થયેલા અન્ય કોઈ પરિવર્તનના કારણે, જેના પ્રભાવથી ગર્ભાવસ્થા ઈચ્છિત છે કે અનિચ્છિત તે અંગેના તેમના નિર્ણય પર અસર થાય છે, વીસ અઠવાડિયા પછી ગર્ભપાત કરાવવા ઇચ્છે છે. કાયદો માન્ય રાખે છે કે આવી પરિસ્થિતિઓમાં ગર્ભાવસ્થા કેટલીય વિવિધ રીતોએ વ્યથા પેદા કરી શકે છે અને તેની શારીરિક તથા માનસિક તંદુરસ્તીને ગંભીર હાનિ પહોંચાડી શકે છે. કાયદો એવી સ્ત્રીઓને અનિચ્છિત ગર્ભાવસ્થાના સમાપન માટે પ્રયત્ન કરવા બાબતમાં એટલી ગર્ભાવધિ સુધીની છૂટ આપે છે, જ્યાં સુધી આવું સમાપન કાયદેસર રીતે અનુમત્યમાન્ય હોય.

૭૦. નિયમ ૩બી(એ) એ આ વાસ્તવિકતાની સ્વીકૃતિ પર આધારિત છે કે લૈંગિક હુમલો, બળાત્કાર અથવા રક્તસંબંધમાં વ્યભિચારમાંથી બચી ગયેલી સ્ત્રીઓને, જ્યારે અને જો તેઓ પોતાના પર થયેલા હુમલાની હકીકત અન્ય લોકો

સાથે, જેમાં કુટુંબના સભ્યો પણ સમાવેશ પામે છે, વહેંચે ત્યારે, ભારે કલંકનો સામનો કરવો પડી શકે છે. ભારત દેશમાં લૈંગિક હિંસાને લઈ શરમની એક સંસ્કૃતિ વ્યાપી છે, તે કોઈ રહસ્ય નથી. બચી ગયેલી સ્ત્રીઓ પર તેમના ઉપર થયેલી હિંસા અંગે બોલવામાં ઘણી વાર સંકોચ અનુભવાય છે. રક્તસંબંધમાં થયેલા લૈંગિક હુમલા અથવા બળાત્કારની પીડિતાઓના સંદર્ભમાં તો આ વાત દ્વિગુણી રીતે સાચી છે, કારણ કે તેમના નજીકના સગાં સ્ત્રી પર પોતાની સત્તા અને અધિકારનો દુરુપયોગ કરે છે અને કુટુંબના અન્ય સભ્યો ઘણી વાર એ માનવા માટે તૈયાર નથી હોતા કે ગુનો કરનાર વ્યક્તિ (અર્થાત્, તેમનો જ સગો) લૈંગિક હિંસાનો દોષિત છે. નાબાલિગો સહિત ઘણી બચી ગયેલી સ્ત્રીઓને તો એ બાબતની જાણ પણ ન હોઈ શકે કે ગર્ભધારણ બળાત્કારનું સંભવિત પરિણામ હોઈ શકે છે. તેથી, કોઈ પુરુષે તેમના પર બળાત્કાર કર્યો છે તે હકીકત જાહેર કરવામાં થયેલો વિલંબ ગર્ભધારણની જાણ થવામાં પણ વિલંબ પેદા કરી શકે છે. વૈકલ્પિક રીતે, સંબંધિત સ્ત્રી સમયસર તબીબી સુવિધાઓ મેળવી ન શકે અને તેથી વીસ અઠવાડિયા પૂર્ણ થાય તે પહેલાં ગર્ભસમાપ્તિ કરાવવામાં પોતાને અસમર્થ સ્થિતિમાં શોધી શકે છે.

૭૧. વિવાહિત સ્ત્રીઓ પણ લૈંગિક હુમલા અથવા બળાત્કારમાંથી બચી ગયેલાઓના વર્ગનો ભાગ બની શકે છે. ‘બળાત્કાર’ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ એવો છે કે કોઈ વ્યક્તિ સાથે, તેની સંમતિ વિના અથવા તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ, લૈંગિક સંભોગ કરવો, અને એવો બળજબરીપૂર્વકનો સંભોગ વૈવાહિક સંબંધના

પરિપ્રેક્ષ્યમાં થાય છે કે નહીં તે બાબતથી કોઈ ફરક પડતો નથી. કોઈ સ્ત્રી તેના પતિ દ્વારા તેની ઉપર કરવામાં આવેલા અસંમતિપૂર્વકના લૈંગિક સંભોગના પરિણામે ગર્ભવતી બની શકે છે. આ બાબતને માન્યતા ન આપવી અમારી ગંભીર ચૂક ગણાય કે નજીકના સાથીદ્વારા થતી હિંસા એક વાસ્તવિકતા છે અને તે બળાત્કારના સ્વરૂપમાં પણ હોઈ શકે છે. અજાણ્યા લોકો જ માત્ર અથવા લગભગ માત્ર લિંગ અને જાતિ આધારિત હિંસાના જવાબદાર હોય છે એવી ગેરસમજ અત્યંત દુર્ભાગ્યપૂર્ણ છે. પરિવારના પરિપ્રેક્ષ્યમાં લિંગ અને જાતિ આધારિત હિંસા (તેના તમામ સ્વરૂપોમાં) લાંબા સમયથી અસંખ્ય સ્ત્રીઓના જીવંત અનુભવોનો ભાગ રહી છે.

૭૨. હાલના ભારતીય કાયદાઓ કુટુંબીય હિંસાના વિવિધ સ્વરૂપોને માન્યતા આપે છે– પ્રી–કન્સેપ્શન એન્ડ પ્રી–નેટલ ડાયગ્નોસ્ટિક ટેકનિક્સ અધિનિયમ ૧૯૯૪ ગર્ભવતી સ્ત્રી અથવા તેના સગાસંબંધીઓને ભ્રૂણના લિંગની માહિતી આપવાનું દંડનીય બનાવે છે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૮એ શારીરિક, માનસિક અને ભાવનાત્મક અત્યાચારને દંડનીય બનાવે છે. દહેજ પ્રતિબંધ અધિનિયમ ૧૯૬૧ દહેજ આપવું અને લેવું (જે આર્થિક અને સામાજિક હિંસાનું એક સ્વરૂપ છે) દંડનીય બનાવે છે. પરિવારના સભ્યો દ્વારા થતો શારીરિક અત્યાચાર અથવા યૌન અત્યાચાર તથા કન્યાભ્રૂણહત્યા પણ ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ દંડનીય બનાવવામાં આવ્યા છે. વૈવાહિક આક્રમણ માત્ર એવા

કૃત્યોની દીર્ઘ યાદીનો એક ભાગ છે, જે પરિવારના પરિપ્રેક્ષ્યમાં હિંસા સમાન ગણાય છે.

૭૩. એવું કલ્પનાથી પર નથી કે વિવાહિત સ્ત્રીઓ તેમના પતિઓ દ્વારા તેમના ઉપર "બળાત્કાર" કરવાના પરિણામે ગર્ભવતી બને. લગ્ન કરવાનો નિર્ણય લેવાથી લૈંગિક હિંસાનો સ્વભાવ અને સંમતિની સીમાઓમાં કોઈ પરિવર્તન થતું નથી. લગ્ન સંસ્થા એ પ્રશ્નના જવાબને પ્રભાવિત કરતી નથી કે સ્ત્રીએ લૈંગિક સંબંધો માટે સંમતિ આપી હતી કે નહીં. જો સ્ત્રી અપમાનજનક સંબંધમાં હોય, તો તેને તબીબી સાધનો મેળવવામાં અથવા ડૉક્ટરોની સલાહ લેવામાં ભારે મુશ્કેલીનો સામનો કરવો પડી શકે છે.

૭૪. આઇ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૫ માટેના અપવાદ ૨ દ્વારા, માત્ર કાનૂની કલ્પનાના આધારે જ, વૈવાહિક બળાત્કારને કલમ ૩૭૫ માં વ્યાખ્યાયિત બળાત્કારની પરિધિમાંથી બહાર રાખવામાં આવ્યો છે. એમ.ટી.પી. અધિનિયમ તથા તેના અંતર્ગત બનાવવામાં આવેલા નિયમો હેઠળ "બળાત્કાર" નો અર્થ એવો માનવો કે તેમાં વૈવાહિક બળાત્કારનો પણ સમાવેશ થાય છે, તેનાથી આઇ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૫ માટેનો અપવાદ ૨ રદ કરવાનો અથવા આઇ.પી.સી.માં વ્યાખ્યાયિત બળાત્કારના અપરાધની પરિધિમાં ફેરફાર કરવાનો કોઈ અસરકારક પરિણામ ઉપજતું નથી. કારણ કે આઇ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૫ માટેના અપવાદ ૨ સામેનો પડકાર આ અદાલતની ભિન્ન ખંડપીઠ સમક્ષ વિચારાધીન છે, તેથી અમે તેની બંધારણીય માન્યતા અંગેનો નિર્ણય તે

કાર્યવાહી અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય કાર્યવાહીમાં કરવા માટે મુલતવી રાખીએ છીએ.

૭૫. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૫ના અપવાદ ૨ હોવા છતાં,૮૫ નિયમ ૩બી(એ) માં આવેલા "જાતીય હુમલો" અથવા "બળાત્કાર" શબ્દોના અર્થમાં પતિ દ્વારા પોતાની પત્ની પર કરવામાં આવેલ જાતીય હુમલો અથવા બળાત્કારનો કૃત્ય પણ સમાવેશ પામે છે. તેથી, બળાત્કારનો અર્થ લગ્નસંબંધિત બળાત્કારને સમાવેશ કરે છે એમ સમજવો જોઈએ, પરંતુ તે માત્ર એમ.ટી.પી. અધિનિયમ અને તેના હેઠળ બનાવવામાં આવેલા કોઈપણ નિયમો અને વિનિયમોના હેતુઓ પૂરતું જ છે. અન્ય કોઈપણ અર્થઘટનાનો પ્રભાવ એવો પડશે કે સ્ત્રીને એવો સાથીદાર, જે તેના પર માનસિક અને શારીરિક હાનિ પહોંચાડે છે, તેની સાથે બાળકને જન્મ આપવા અને તેનું લાલન–પાલન કરવા માટે મજબૂર થવું પડશે.

૭૬. નિયમ ૩બી(એ) નો લાભ મેળવવા માટે, સ્ત્રીએ લૈંગિક આક્રમણ, બળાત્કાર અથવા રક્તસંબંધમાં થયેલા વ્યભિચારની ઘટના સાબિત કરવા હેતુથી આવશ્યક રીતે ઔપચારિક કાનૂની કાર્યવાહીનો આશ્રય લેવો જરૂરી નથી. ન તો કલમ ૩(૨) ના સ્પષ્ટીકરણ ૨ અને ન નિયમ ૩બી(એ) એ એવી માંગ કરે છે કે ગર્ભવતી સ્ત્રી ગર્ભપાતની સુલભતા મેળવી શકે તે પહેલાં ગુનેગારને આઇ.પી.સી. અથવા તે સમય માટે અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈ ફોજદારી કાયદા હેઠળ દોષિત ઠરાવવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ. વધુમાં, એમ.ટી.પી.

અધિનિયમના હેતુઓ માટે કોઈ બાબતને સાચી માનવામાં આવે તે પહેલાં એફ.આઇ.આર. નોંધાયેલી હોવી જ જોઈએ અથવા બળાત્કારનો આક્ષેપ કાયદાની અદાલતમાં અથવા અન્ય કોઈ મંચ સમક્ષ સાબિત થયો હોવો જ જોઈએ, એવી કોઈ આવશ્યકતા નથી. આવી આવશ્યકતા એમ.ટી.પી. અધિનિયમના ઉદ્દેશ્ય અને હેતુના વિરુદ્ધ રહેશે. હકીકતમાં, સ્પષ્ટીકરણ ૨ "જ્યાં ગર્ભવતી સ્ત્રી દ્વારા એવો આક્ષેપ કરવામાં આવે કે ગર્ભ બળાત્કારના કારણે રહેલો છે" તેવી પરિસ્થિતિમાં માનસિક આઘાત અંગેની કાનૂની ધારણા પ્રેરિત કરે છે.

૭૭. નિયમ ૩બી(બી) માં તે મહિલાઓની શ્રેણીમાં અપ્રાપ્તવયી યુવતીઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, જેઓ પોતાની ગર્ભાવસ્થા ચોવીસ અઠવાડિયા સુધી સમાપ્ત કરી શકે છે. મહિલાઓની વિશેષ શ્રેણીઓની યાદીમાં તેમનો સમાવેશ એટલા માટે કરવામાં આવ્યો છે કે સંમતિપૂર્વકની લૈંગિક પ્રવૃત્તિમાં સંકળાતા કિશોરો અને કિશોરીઓને ઘણી વાર એ બાબતની જાણ ન હોઈ શકે કે લૈંગિક સહવાસનું પરિણામ ઘણી વખત ગર્ભધારણમાં આવે છે, અથવા તેઓ ગર્ભાવસ્થાના લક્ષણોને ઓળખવામાં અસમર્થ હોઈ શકે. બાળકોને લૈંગિક ગુનાઓથી સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૨૦૧૨૮૬ લિંગનિષ્પક્ષ છે અને અઢાર વર્ષની ઉંમરથી નીચેના વ્યક્તિઓ દ્વારા થતી લૈંગિક પ્રવૃત્તિને દંડનીય બનાવે છે. પોક્સો અધિનિયમ હેઠળ, અપ્રાપ્તવયી વ્યક્તિઓ વચ્ચેના સંબંધમાં તથ્યાત્મક સંમતિનું કોઈ મહત્ત્વ નથી. પોક્સો અધિનિયમમાં સમાવાયેલ પ્રતિબંધ

વાસ્તવમાં કિશોરો અને કિશોરીઓને સંમતિપૂર્વકની લૈંગિક પ્રવૃત્તિમાં સંકળાતા અટકાવતો નથી. અમે એ સત્યને અવગણી શકતા નથી કે આવી પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહે છે અને ક્યારેક તે નીચે મુજબ પરિણમે છે: ૮૫ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૫ ના અપવાદ ૨ જુઓ – પોતાની જ પત્ની સાથે પતિ દ્વારા કરવામાં આવેલ લૈંગિક સહવાસ, પત્ની પંદર વર્ષથી ઓછી ઉંમરની ન હોય તો, બળાત્કાર ગણાતો નથી. નોંધ લેવાની છે કે ઇન્ડિપેન્ડન્ટ થોટ વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા (૨૦૧૭) ૧૦ એસ.સી.સી. ૮૦૦ માં, આ અદાલતે કલમ ૩૭૫ ના અપવાદ ૨ નું મર્યાદિત અર્થઘટન કરીને "અઢાર વર્ષ" શબ્દો "પંદર વર્ષ" શબ્દોના સ્થાને વાંચ્યા હતા અને તેથી, સ્ત્રીની વૈવાહિક સ્થિતિની પરવા કર્યા વિના, સંમતિ માટેની ઉંમર અઢાર વર્ષ સુધી વધારી હતી.

૮૬ "પોક્સો અધિનિયમ"

ગર્ભાવસ્થા જેવા પરિણામો. વિધાનમંડળ નિશ્ચિતપણે આ હકીકતથી અવગત હતું, જ્યારે તેણે કિશોરોને એમ.ટી.પી. નિયમોની નિયમ ૩બી ના વ્યાપક્ષેત્રમાં સામેલ કર્યા હતા.

૭૮. દેશની અંદર લૈંગિક આરોગ્ય શિક્ષણના અભાવનો અર્થ એ થાય છે કે મોટાભાગના કિશોરો પ્રજનન તંત્ર કેવી રીતે કાર્ય કરે છે તે અંગે તેમજ ગર્ભધારણને અટકાવવા માટે ગર્ભનિરોધક સાધનો અને પદ્ધતિઓનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરી શકાય તે અંગે અજાણ હોય છે. લગ્નપૂર્વ લૈંગિક સંબંધોને ઘેરી રહેલી સામાજિક મનાઈઓ યુવા પ્રૌઢોને ગર્ભનિરોધકો મેળવવાનો પ્રયાસ કરવામાંથી

અટકાવે છે. આ જ મનાઈઓનો અર્થ એવો પણ થાય છે કે જેમને પોતાના ગર્ભવતી હોવાનો તથ્ય જાણવા મળ્યું હોય તેવી યુવા કન્યાઓ પોતાના માતા–પિતા અથવા સંરક્ષકોને આ બાબત જણાવવામાં હચકાય છે, જ્યારે તબીબી સહાય અને હસ્તક્ષેપ મેળવવામાં તેમની ભૂમિકા નિર્ણાયક હોય છે.

૭૯. વધુમાં, પોક્સો અધિનિયમની કલમ ૧૯(૧) મુજબ, કોઈપણ વ્યક્તિ, જેમાં બાળકનો પણ સમાવેશ થાય છે, જેને પોક્સો અધિનિયમ હેઠળ દંડનીય ગુનાના આચરણ અંગે જાણકારી હોય, અથવા એવો ગુનો આચરવામાં આવી શકે તેવી આશંકા હોય, તે માટે વિશેષ જુવેનાઇલ પોલીસ એકમ અથવા સ્થાનિક પોલીસને માહિતી આપવી ફરજિયાત છે. પોક્સો અધિનિયમની કલમ ૧૯(૨) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે કલમ ૧૯(૧) હેઠળનો દરેક એવો અહેવાલ પ્રવેશ નં. આપવામાં આવી લેખિત રૂપે નોંધવામાં આવશે, માહિતીદાતાને વાંચી સંભળાવવામાં આવશે અને પોલીસ એકમ દ્વારા રાખવામાં આવતી પુસ્તકમાં દાખલ કરવામાં આવશે. કલમ ૧૯ દ્વારા ફરમાવ્યા મુજબ અહેવાલ ન આપવો, પોક્સો અધિનિયમની કલમ ૨૧ હેઠળ દંડનીય ગુનો છે. પોક્સો અધિનિયમ અથવા બાળોને યૌન ગુનાઓથી સુરક્ષા નિયમો, ૨૦૧૨ પૈકી કોઈપણ કલમ ૧૯(૧) હેઠળ ફરમાવવામાં આવેલા અહેવાલ માટે કોઈ નમૂનો અથવા પ્રારૂપ નિર્ધારિત કરતા નથી.

૮૦. જ્યારે કોઈ અલ્પવયસ્ક પરસ્પર સંમતિથી થયેલી યૌન પ્રવૃત્તિના પરિણામે થયેલ ગર્ભસમાપ્તિ માટે કોઈ આર.એમ.પી.નો સંપર્ક કરે છે, ત્યારે

પોક્સો અધિનિયમની કલમ ૧૯(૧) હેઠળ તે આર.એમ.પી. પર થયેલ ગુનાને સંબંધિત માહિતી સંબંધિત સત્તાધિકારીઓને આપવાની ફરજ પડે છે. કિશોરી અને તેના સંરક્ષક માટે આ ફરજિયાત અહેવાલ આપવાની આવશ્યકતા અંગે સંકોચ હોવો સ્વાભાવિક છે, કારણ કે તેઓ પોતાને કાનૂની પ્રક્રિયામાં જકડાવવા ઇચ્છતા ન હોઈ શકે. અલ્પવયસ્કો અને તેમના સંરક્ષકો સમક્ષ સંભવતઃ બે વિકલ્પો હોય છે – એક, આર.એમ.પી.નો સંપર્ક કરવો અને સંભવતઃ પોક્સો અધિનિયમ હેઠળની ફોજદારી કાર્યવાહી સાથે સંકળાવું, અથવા બે, ગર્ભસમાપ્તિ માટે અયોગ્ય ડૉક્ટરનો સંપર્ક કરવો. જો પોક્સોની કલમ ૧૯(૧) હેઠળના અહેવાલમાં અલ્પવયસ્કનું નામ જાહેર કરવાની જિદ્દ રાખવામાં આવે, તો અલ્પવયસ્કો એમ.ટી.પી. અધિનિયમ હેઠળ પોતાની ગર્ભાવસ્થાની સુરક્ષિત સમાપ્તિ માટે આર.એમ.પી.ની સેવા લેવાની શક્યતા ઓછી થઈ શકે છે.

૮૧. ૧૮ વર્ષથી ઓછી વયની તમામ સ્ત્રીઓ, જેઓ સંમતિથી યૌન પ્રવૃત્તિમાં જોડાય છે, તેમને નિયમ ૩બી(બી) નો લાભ આપવામાં આવે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે, પોક્સો અધિનિયમ અને એમ.ટી.પી. અધિનિયમ બંનેનું સુસંગત રીતે વાચન કરવું આવશ્યક છે. એમ.ટી.પી. અધિનિયમની જોગવાઈઓ મુજબ ગર્ભસમાપન માટેની વૈદ્યકીય સેવા પૂરી પાડવાના મર્યાદિત હેતુઓ માટે, અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે આર.એમ.પી., માત્ર અવયસ્કા અને તેની વાલીદારની વિનંતિ પર, પોક્સો અધિનિયમની કલમ ૧૯(૧) હેઠળ આપવામાં આવતી માહિતીમાં અવયસ્કાની ઓળખ તેમજ તેની અન્ય વ્યક્તિગત વિગતો જાહેર

કરવા માટે બંધાયેલ નથી. જે આર.એમ.પી. એ પોક્સો અધિનિયમની કલમ ૧૯(૧) હેઠળ માહિતી આપી હોય (એમ.ટી.પી. અધિનિયમ હેઠળ ગર્ભસમાપન માટે વૈદ્યકીય સહાય માંગતી અવયસ્કા સંદર્ભે), તે પણ પોક્સો અધિનિયમની કલમ ૧૯(૧) હેઠળ આર.એમ.પી. ના અહેવાલના પરિણામે અનુસરતી કોઈપણ ફોજદારી કાર્યવાહી દરમ્યાન અવયસ્કાની ઓળખ જાહેર કરવાની ફરજમાંથી મુક્ત રહેશે. આવી વ્યાખ્યા પોક્સો અધિનિયમ હેઠળ ગુનાની ફરજિયાત જાણ કરવાની આર.એમ.પી. ની વૈધાનિક ફરજ અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ અવયસ્કાની ગોપનીયતા તથા પ્રજનન સ્વાયત્તતાના અધિકારો વચ્ચે થતો કોઈપણ સંઘર્ષ નિવારશે. સુરક્ષિત ગર્ભપાતથી અવયસ્કાઓને વંચિત રાખવાનો વિધાનમંડળનો આશય હોઈ જ શકે નહીં.

૮૨. કિશોરોમાં પરસ્પર સંમતિથી થતી યૌન પ્રવૃત્તિથી ભિન્ન રીતે, નાબાલિગો ઘણીવાર અજાણ્યા વ્યક્તિઓ અથવા કુટુંબના સભ્યો દ્વારા યૌન શોષણનો ભોગ બને છે. આવા કેસોમાં, નાબાલિગ છોકરીઓ તેમની કોમળ વયને કારણે, શોષક અથવા બળાત્કારી તેમને જે પ્રકારના શોષણનો ભોગ બનાવે છે તેની પ્રકૃતિ વિશે અજાણ હોઈ શકે છે. આવા કેસોમાં, નાબાલિગ છોકરીઓના સંરક્ષકને ગર્ભાવસ્થાની હકીકતનો મોડેથી ખ્યાલ આવી શકે છે, જેથી નિયમ ૩બી દ્વારા આપવામાં આવેલી છૂટ આવશ્યક બને છે.

૮૩. નિયમ ૩બી(ડી) સ્ત્રીઓની વિશેષ શ્રેણીમાં શારીરિક અક્ષમતા ધરાવતી સ્ત્રીઓનો સમાવેશ કરે છે. તેઓને તેમની અક્ષમતાઓમાંથી ઊભી થતી

વધારાની જટિલતાઓનો સામનો કરવો પડી શકે છે અને તેઓ ગર્ભાવસ્થાને પૂર્ણ અવધિ સુધી લઈ જવામાં અસમર્થ થઈ શકે છે. તેમની અક્ષમતાના કારણે, સીધી રીતે અથવા પરોક્ષ રીતે, ઊભી થતી કોઈપણ વ્યક્તિગત મુશ્કેલીઓ (માનસિક અથવા શારીરિક)ને કારણે તેઓ પોતાની ગર્ભાવસ્થાને પૂર્ણ અવધિ સુધી ન લઈ જવાનો નિર્ણય પણ કરી શકે છે.

૮૪. માનસિક રીતે અસ્વસ્થ સ્ત્રીઓ (જેમાં "માનસિક મંદતા" નો સમાવેશ થાય છે) નિયમ ૩બી(ઈ) હેઠળ આવરી લેવાય છે. તે માનસિક બીમારી ધરાવતી સ્ત્રીઓની બધી શ્રેણીઓને વિસ્તરે છે. માનસિક બીમારીઓ ધરાવતી સ્ત્રીઓને તેમની ગર્ભાવસ્થાની હકીકતનો અહેસાસ થવો અથવા તેઓ ગર્ભને પૂર્ણ અવધિ સુધી ચાલુ રાખવા ઇચ્છતી નથી તે નક્કી કરવું, સામાન્ય કરતાં મોડું થઈ શકે છે. વધુમાં, પુરુષો ઘણીવાર માનસિક બીમારીઓ ધરાવતી સ્ત્રીઓ પર, ખાસ કરીને જો તેઓને વાણી અથવા સંચાર સંબંધિત અક્ષમતા હોય અથવા તેઓ મનોચિકિત્સાત્મક સંભાળની સંસ્થાઓમાં રહેતી હોય, ત્યારે જાતીય હુમલો કરે છે. તેમની વાણી / સંચાર અક્ષમતા તેમને કોઈકએ તેમનો બળાત્કાર કર્યો છે તે વ્યક્ત કરવામાં અવરોધરૂપ બની શકે છે. આના કારણે ગર્ભાવસ્થાની જાણ થવામાં અને તેના સમાપનમાં વિલંબ થઈ શકે છે.

આ બાબત એક્સ વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા ,૮૭ માં આવી હોવાનું જણાયું હતું, જેમાં ડાઉન'સ સિન્ડ્રોમ ધરાવતી એક સ્ત્રી પર અજાણ્યા વ્યક્તિએ

બળાત્કાર કર્યો હતો. તેના સંરક્ષકે વીસ અઠવાડિયા વીતી ગયા પછી ગર્ભાવસ્થાની જાણ કરી હતી.

૮૫. નિયમ ૩બી(એફ) માં સ્ત્રીઓનો તે વર્ગ સમાવેશ પામે છે જ્યાં ભ્રૂણમાં એવી અસામાન્યતાઓ હોય કે જેના કારણે જીવન સાથે અસંગત હોવાનો નોંધપાત્ર જોખમ હોય, અથવા જ્યાં બાળક જન્મે તો તેને શારીરિક અથવા માનસિક "અસામાન્યતાઓ" થી પીડિત થવું પડે અને તે ગંભીર રીતે અશક્ત બને.

૮૬. નિયમ ૩બી(જી) પોતાના વ્યાપમાં ગર્ભવતી સ્ત્રીની પરિસ્થિતિમાં આવેલા મહત્વપૂર્ણ પરિવર્તનને આ રીતે આવરી લે છે કે તેમાં "માનવતાવાદી પરિસ્થિતિઓ અથવા આપત્તિ અથવા આકસ્મિક પરિસ્થિતિઓમાં" આવેલી ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને ગણવામાં આવી છે. જે શરણાર્થીઓને કોઈપણ કારણસર પોતાનું ઘર છોડીને ભાગવું પડ્યું હોય અથવા જે કુદરતી કે માનવસર્જિત આપત્તિના ભોગ બન્યા હોય, અથવા અન્યથા આકસ્મિક પરિસ્થિતિમાં મુકાયા હોય, તેઓ આ નિયમના વ્યાપક્ષેત્રમાં આવશે. તબીબી સુવિધાઓ સુધી પહોંચવામાં અડચણ હોવાને કારણે તેમને પોતે ગર્ભવતી હોવાનું ભાન ન પણ થઈ શકે. ઉદાહરણ તરીકે, સિદ્ધિ વિશ્વનાથ શેલાર (પૂર્વોક્ત) મામલામાં, અરજદાર કોવિડ-૧૯ મહામારીના પ્રકાશમાં સરકાર દ્વારા લાગુ કરાયેલા લોકડાઉનને કારણે ડૉક્ટરને મળવા જઈ શકી ન હતી અને વીસ અઠવાડિયા વીતી ગયા પછી જ તેને પોતાની ગર્ભાવસ્થા વિશે જાણ થઈ હતી.

૮૭. વધુમાં, સંતાનને જન્મ આપવાનો અને તેનો ઉછેર કરવાનો નિર્ણય અનિવાર્ય રીતે વ્યક્તિની ભૌતિક પરિસ્થિતિઓથી પ્રભાવિત થાય છે. તેનો અર્થ એ છે કે સ્ત્રી અથવા તેના પરિવારની પરિસ્થિતિજન્ય, સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિઓ ગર્ભાવસ્થાને પૂર્ણ અવધિ સુધી ચાલુ રાખવાના તેના નિર્ણય માટે સંબંધિત હોઈ શકે છે. આપત્તિ અથવા વિપત્તિના ભોગ બનેલા લોકો અચાનક પોતાને નિવાસસ્થાન વિના અથવા પોતાના પરિવારથી વિખૂટા પડેલા હાલતમાં શોધી શકે છે. તેઓએ પોતાના સ્વજનો ગુમાવ્યા હોઈ શકે છે. તેમની જીવિકાપાર્જનની સ્થિતિ પર પ્રતિકૂળ અસર પડી હોઈ શકે છે અને તેઓ પોતાના જીવનમાં ભૌતિક તેમજ માનસિક એવા અન્ય ઊંડા પ્રભાવવાળા ફેરફારોમાંથી પસાર થતા હોઈ શકે છે. તેમને એવી ગંભીર ઈજાઓ પહોંચી હોઈ શકે છે જે તેમની ચાલચલન ક્ષમતા અથવા જીવનની ગુણવત્તામાં ફેરફાર લાવે છે, એવી સંભાવનાને નકારી શકાતી નથી. વિપત્તિ, આપત્તિ અથવા માનવતાવાદી સંકટ પછી સર્જાઈ શકતા અસંખ્ય ફેરફારોની સંપૂર્ણ યાદી બનાવી શકાય તેવી કે અગાઉથી કલ્પી શકાય તેવી નથી. દરેક સ્ત્રીની પરિસ્થિતિ અનન્ય હોય છે અને નિયમ ૩બી(જી) માં આવરી લેવાયેલા વિપરીત પ્રસંગોના અનેક સંભાવિત પરિણામોમાંથી અમુકનું અમે માત્ર ઉદાહરણરૂપે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૮૮. આવી પરિસ્થિતિઓમાં રહેલી સ્ત્રીએ, તેની આર્થિક પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર લાવનાર આપત્તિ અથવા દુર્ઘટના પહેલાં, સંતાન પ્રાપ્ત કરવાનો નિર્ણય

કર્યો હોઈ શકે. તેમ છતાં, આ ફેરફારનો દરેક પર સમજાય તેવી રીતે પ્રભાવ પડી શકે છે ૮૭ ૨૦૧૭ એસસીસી ઑનલાઇન બોમ ૯૩૩૪

બાળકનું લાલન-પાલન કરવાની પોતાની ક્ષમતાનું સ્ત્રી દ્વારા કરવામાં આવતું મૂલ્યાંકન તેમજ ગર્ભને પૂર્ણ અવધિ સુધી ધારણ કરવાની તેની ઇચ્છા. જ્યારે ઘણી સ્ત્રીઓ ગર્ભને પૂર્ણ અવધિ સુધી ધારણ કરવાનો નિર્ણય લઈ શકે છે, ત્યારે અન્ય સ્ત્રીઓ માટે ગર્ભાવસ્થા હવે વ્યવહારુ અથવા કારગર વિકલ્પ તરીકે રહી ન હોઈ શકે. અંતે, પોતાની ભૌતિક પરિસ્થિતિઓમાં થયેલા ફેરફારોને ધ્યાનમાં રાખીને પોતાના જીવનનું મૂલવણું કરીને શ્રેષ્ઠ પગલાંની દિશા નક્કી કરવાનો અધિકાર દરેક સ્ત્રીનો વિશેષ અધિકાર છે.

૮૯. નિયમ ૩બી(સી) માં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે "ચાલુ ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન વૈવાહિક સ્થિતિમાં ફેરફાર (વિધવાપણું અને છૂટાછેડા)" થવાથી સ્ત્રીઓ કલમ ૩(૨)(બી) હેઠળ પોતાની ગર્ભાવસ્થાનું સમાપન કરાવવા પાત્ર બને છે. કલમ ૩(૩) માં જોગવાઈ મુજબ, અનિચ્છનીય ગર્ભાવસ્થા ચાલુ રહેવાના સ્ત્રીના શારીરિક અથવા માનસિક આરોગ્ય ઉપર પડતા પ્રભાવનું મૂલવણું કરતી વખતે, તેના વાસ્તવિક અથવા યુક્તિસંગત રીતે પૂર્વાનુમાન કરી શકાય તેવા પરિસરમાં કાર્યરત વિવિધ સામાજિક, આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક પરિબળોને ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ. નિયમ ૩બી(સી) પાછળનું તર્ક નિયમ ૩બી(જી) પાછળના તર્ક સમકક્ષ છે, અર્થાત્ ચાલુ ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન સ્ત્રીની ભૌતિક પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર.

૯૦. નિયમ ૩બી(સી) સ્ત્રીની વૈવાહિક સ્થિતિમાં થતા ફેરફારને કારણે તેની ભૌતિક પરિસ્થિતિઓમાં ઘણીવાર ફેરફાર થાય છે, એ હકીકતના વ્યાપક સ્વીકાર પર આધારિત છે. ચાલુ ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન ભૌતિક પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર ત્યારે ઊભો થઈ શકે છે જ્યારે પરણિત સ્ત્રી પોતાના પતિથી છૂટાછેડા લે છે અથવા પતિનું અવસાન થાય છે, જેમ કે નિયમ ૩બી(સી) માં કૌંસમાં આપેલા ઉદાહરણોમાં માન્ય રાખવામાં આવ્યું છે. નિયમ ૩બી(સી) ના અંતિમ ભાગે કૌંસમાં વિધવાપણું અને છૂટાછેડાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તે નિયમની અમારી વ્યાખ્યામાં કોઈ અવરોધ ઉભો કરતું નથી, કારણ કે તે માત્ર દૃષ્ટાંતરૂપ છે.

૯૧. પરિસ્થિતિમાં ભૌતિક ફેરફાર ત્યારે પણ સર્જાઈ શકે છે જ્યારે કોઈ સ્ત્રીને તેના કુટુંબ અથવા તેના જીવનસાથી દ્વારા ત્યજી દેવામાં આવે. જ્યારે કોઈ સ્ત્રી તેના જીવનસાથીથી અલગ રહેવા લાગે છે અથવા તેમાંથી છૂટાછેડા લે છે, ત્યારે આ શક્ય છે કે આર્થિક દૃષ્ટિએ તે અલગ (અને સંભવિત રીતે ઓછી અનુકૂળ) સ્થિતિમાં હોય. બાળકનું લાલન-પાલન કરવા માટે તેની પાસે હવે આર્થિક સાધનો ન રહ્યાં હોય શકે. આ બાબત ખાસ કરીને તેવી સ્ત્રીઓ માટે વિશેષ ચિંતાનો વિષય છે જેઓએ ગૃહિણી તરીકે રહેવાનું પસંદ કર્યું હોય અને તેથી પોતાની સ્વતંત્ર આવકનો ત્યાગ કર્યો હોય. વધુમાં, આવી પરિસ્થિતિમાં રહેલી સ્ત્રી એકલ માતા તરીકે અથવા તેના ભૂતપૂર્વ જીવનસાથી સાથે સહ-પાલન દ્વારા બાળકનું લાલન-પાલન કરવા માટે તૈયાર ન હોય શકે. સ્ત્રીના

જીવનસાથીના અવસાન પામવાના કિસ્સામાં પણ સમાન પરિણામો આવી શકે છે.

૯૨. સ્ત્રીઓ પોતાના જીવનમાં તેમના જીવનસાથીથી વિયોગ (નિયમ ૩બી(સી)), ભ્રૂણની "અસામાન્યતાઓ" ની ઓળખ (નિયમ ૩બી(એફ)), અથવા આપત્તિ કે તાત્કાલિક પરિસ્થિતિ (નિયમ ૩બી(જી)) સિવાયના કારણોસર પણ અમૂલ્ય પરિવર્તનનો સામનો કરી શકે છે. તેઓ નિયમ ૩બીમાં દર્શાવેલ સ્ત્રીઓની અન્ય શ્રેણીઓ જેવી જ સ્થિતિમાં (સામાજિક રીતે, માનસિક રીતે, આર્થિક રીતે, અથવા તો શારીરિક રીતે પણ) અન્ય કારણોસર આવી શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે, એવું અશ્રુત નથી કે કોઈ સ્ત્રીને વીસ અઠવાડિયા વીતી ગયા પછી જ પોતે ગર્ભવતી હોવાનું ભાન થાય.૮૮ અન્ય ઉદાહરણોમાં એવી પરિસ્થિતિઓ આવે છે કે કોઈ સ્ત્રી પોતાની નોકરી ગુમાવે અને આર્થિક રીતે સુરક્ષિત ન રહે, અથવા તેના સામે ઘરેલુ હિંસા આચરવામાં આવે,૮૯ અથવા તેના પર અચાનક નિર્ભરોના ભરણપોષણની જવાબદારી આવી પડે. વધુમાં, કોઈ સ્ત્રીને અચાનક તીવ્ર, દીર્ઘકાલીન અથવા જીવલેણ રોગ હોવાનું નિદાન થઈ શકે છે, જે ગર્ભાવસ્થાને પૂર્ણ અવધિ સુધી જાળવી રાખવી કે નહીં તે અંગેના તેના નિર્ણયને અસર કરે છે. જો નિયમ ૩બી(સી) નો એવો અર્થઘટન કરવામાં આવે કે તેનો લાભ માત્ર વિવાહિત સ્ત્રીઓ સુધી જ વિસ્તરે, તો તે માત્ર વિવાહિત સ્ત્રીઓ જ જાતીય સહવાસ કરે છે અને પરિણામે કાયદામાંના લાભો પણ માત્ર તેમને જ મળવા જોઈએ એવી રૂઢિગ્રસ્ત માન્યતા અને સામાજિક ધારણાને

જાળવી રાખશે. વિવાહિત અને અવિવાહિત સ્ત્રીઓ વચ્ચેનો આ કૃત્રિમ ભેદ બંધારણીય રીતે ટકાઉ નથી. કાયદામાંના લાભો અવિવાહિત અને વિવાહિત બંને સ્ત્રીઓને સમાન રીતે પ્રાપ્ત થાય છે.

૯૩. સ્ત્રીની ભૌતિક પરિસ્થિતિમાં પરિવર્તન આવી શકે છે તે હકીકતની માન્યતા નિયમ ૩બી(સી), નિયમ ૩બી(જી) અને નિયમ ૩બી(એફ) ને પ્રેરિત કરે છે. તેમ છતાં, નિયમ ૩બી સ્ત્રીની ભૌતિક પરિસ્થિતિમાં આવી શકે તેવા તમામ સંભવિત પરિવર્તનોની ગણના કરતો નથી. તે માત્ર ઉપનિયમો (સી), (એફ) અને (જી) માં સ્ત્રીની ભૌતિક પરિસ્થિતિમાં થતા સંભવિત પરિવર્તનોમાંથી કેટલાંકનું જ નિર્દેશન કરે છે. એમ.ટી.પી. અધિનિયમના ઉદ્દેશ્ય અને હેતુ, તેની સમગ્ર યોજનાત્મક રચના તથા નિયમ ૩બીમાં નિર્દિષ્ટ સ્ત્રીઓની શ્રેણીઓ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વિધાનમંડળનો આશય કલમ ૩(૨)(બી) અને નિયમ ૩બીનો લાભ માત્ર તેવી સ્ત્રીઓ સુધી મર્યાદિત કરવાનો નહોતો જેઓ નિયમ ૩બીમાં ગણાવેલી મર્યાદિત પરિસ્થિતિઓમાં પોતાના જીવનની પરિસ્થિતિમાં ભૌતિક ફેરફારનો સામનો કરતી હોય. તેના બદલે, નિયમ ૩બી દ્વારા અપાયેલ લાભ એવો અર્થમાં સમજવો જોઈએ કે તે એવી તમામ સ્ત્રીઓ સુધી વિસ્તરે છે જેઓની ભૌતિક પરિસ્થિતિમાં પરિવર્તન થાય છે.

૯૪. વિધાનમંડળ અથવા અદાલતો પૈકી કોઈ માટે પણ એવી દરેક સંભવિત ઘટનાની યાદી આપવી શક્ય નથી કે જે તથ્યાત્મક પરિસ્થિતિઓમાં ફેરફાર તરીકે પાત્ર ઠરે. એટલું કહેવું પૂરતું છે કે ગર્ભવતી સ્ત્રી જે અનન્ય હકીકતો

અને પરિસ્થિતિઓમાં પોતાને શોધે છે, તેમની યોગ્ય કદર સાથે દરેક કેસને આ ધોરણ સામે પરખવો આવશ્યક છે.

ફ. એમ.ટી.પી. અધિનિયમ અને એમ.ટી.પી. નિયમોની વ્યાખ્યાને પ્રેરિત કરતા સંવિધાનિક મૂલ્યો

૮૮ સિદ્ધિ વિશ્વનાથ શેલાર વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, ૨૦૨૦ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન બોમ ૧૧૬૭૨ ૮૯ સિદ્ધા મહબૂબ શેખ વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, ૨૦૨૧ એસ.સી.સી. ઓનલાઈન બોમ ૧૮૩૯

૯૫. પ્રજનન સંબંધિત સ્વાયત્તતાનો અધિકાર, ગૌરવપૂર્ણ જીવન જીવવાનો અધિકાર, સમાનતાનો અધિકાર અને ગોપનીયતાનો અધિકાર જેવી કેટલીક બંધારણીય મૂલ્યો, એમ.ટી.પી. અધિનિયમ અને એમ.ટી.પી. નિયમોની અમારી વ્યાખ્યાને પ્રેરિત કરતી આવી છે. આ મૂલ્યો અંગે સંક્ષિપ્ત ચર્ચા નીચે કરવામાં આવે છે.

૧. પ્રજનન સ્વાયત્તતાનો અધિકાર

૯૬. પ્રજનન અધિકારોનો વ્યાપ માત્ર સ્ત્રીઓને સંતાન હોય કે ન હોય તેવા અધિકાર સુધી મર્યાદિત નથી. તેમાં એવી સ્વતંત્રતાઓ અને હકદારીના સમૂહનો પણ સમાવેશ થાય છે, જે સ્ત્રીને પોતાના જાતીય અને પ્રજનન આરોગ્ય સંબંધિત તમામ બાબતો વિષે સ્વતંત્રપણે નિર્ણય લેવાની સક્ષમતા આપે છે. પ્રજનન અધિકારોમાં ગર્ભનિરોધક ઉપાયો અને જાતીય આરોગ્ય વિશે શિક્ષણ

અને માહિતી મેળવવાનો અધિકાર, ગર્ભનિરોધકના ઉપયોગ કરવો કે નહીં અને કયા પ્રકારના ગર્ભનિરોધકનો ઉપયોગ કરવો તે નક્કી કરવાનો અધિકાર, સંતાન હોવું કે નહીં અને ક્યારે હોવું તે પસંદ કરવાનો અધિકાર, સંતાનોની સંખ્યા પસંદ કરવાનો અધિકાર, સુરક્ષિત અને કાયદેસર ગર્ભપાતની સુલભતા મેળવવાનો અધિકાર, અને પ્રજનન આરોગ્યસેવાનો અધિકારનો સમાવેશ થાય છે. સ્ત્રીઓને આ અધિકારો સંબંધિત નિર્ણયો બળજબરી અથવા હિંસાથી મુક્ત રહીને સ્વાયત્ત રીતે લેવાનો અધિકાર પણ હોવો આવશ્યક છે.

૯૭. ઝકિયા લૂના એ, ૨૦૨૦ના એક પ્રકાશનમાં, દલીલ કરી છે કે પ્રજનન જૈવિક પણ છે અને રાજકીય પણ છે.૯૦ લૂના મુજબ, તે જૈવિક છે કારણ કે ભૌતિક દેહો પ્રજનન કરે છે, અને તે રાજકીય છે કારણ કે પ્રજનન કરવું કે નહીં તે અંગેનો નિર્ણય માત્ર ખાનગી બાબત નથી. આ નિર્ણય વ્યાપક રાજકીય, સામાજિક અને આર્થિક માળખાઓ સાથે અત્યંત નજીકથી જોડાયેલો છે. પરિવારમાં અને સામાન્ય રીતે સમાજમાં સ્ત્રીની ભૂમિકા અને દરજ્જો ઘણી વાર સંતાનજનન અને અનુક્રમિક પેઢીઓની સતતતા સુનિશ્ચિત કરવા સાથે જોડાયેલો હોય છે.

૯૮. આ સાથે, અમે એ પણ ઉમેરી શકીએ કે સ્ત્રી ઘણી વખત કુટુંબ, સમાજ, ધર્મ અને જાતિ અંગેની જટિલ ધારણાઓમાં ગૂંથાયેલી હોય છે. આવા બાહ્ય સામાજિક પરિબળો સ્ત્રી પોતાના શરીર પર સ્વાયત્તતા અને નિયંત્રણ કેવી રીતે અમલમાં મૂકે છે તેને અસર કરે છે, ખાસ કરીને પ્રજનન સંબંધિત નિર્ણયો

બાબતે. સામાજિક પરિબળોને ઘણી વખત કાનૂની અવરોધો દ્વારા બળ મળે છે, જે સ્ત્રીના ગર્ભપાત મેળવવાના અધિકારને મર્યાદિત કરે છે. ગર્ભપાત કરાવવો કે ન કરાવવો તે અંગેનો નિર્ણય જીવનની જટિલ પરિસ્થિતિઓમાંથી ઊભો થાય છે, અને એવો નિર્ણય માત્ર સ્ત્રી જ બાહ્ય હસ્તક્ષેપ અથવા પ્રભાવ વિના પોતાની શરતો પર લઈ શકે છે. પ્રજનન સ્વાયત્તતા માટે આવશ્યક છે કે प्रत्येक ગર્ભવતી સ્ત્રીને કોઈ ત્રાહિત પક્ષની સંમતિ અથવા અધિકૃતતા વિના ગર્ભપાત કરાવવાનો અથવા ન કરાવવાનો આંતરિક અધિકાર હોય.

૯૦ ઝાકિયા લુના, પ્રજનન અધિકારો માનવ અધિકારો તરીકે: રંગભેદગ્રસ્ત સ્ત્રીઓ અને પ્રજનન ન્યાય માટેનો સંઘર્ષ (એનવાયયુ પ્રેસ, ૨૦૨૦)

૯૯. પ્રજનન સ્વાયત્તતાનો અધિકાર શારીરિક સ્વાયત્તતાના અધિકાર સાથે અત્યંત નિકટથી જોડાયેલો છે. શબ્દપ્રયોગ પોતે જ દર્શાવે છે તેમ, શારીરિક સ્વાયત્તતા એ પોતાના શરીર અંગે નિર્ણય લેવાનો અધિકાર છે. અનિચ્છિત ગર્ભાવસ્થાના સ્ત્રીના શરીર તેમજ તેના મન પર થતા પ્રભાવોનું મહત્વ ઓછું આંકી શકાય તેમ નથી. ભ્રૂણનો જન્મ ન થાય ત્યાં સુધી તેના પાલનપોષણ અને પોષક આધાર માટે તે ગર્ભવતી સ્ત્રીના શરીર પર નિર્ભર રહે છે. ગર્ભાવસ્થાની જૈવિક પ્રક્રિયા આ માટે સ્ત્રીના શરીરમાં પરિવર્તન લાવે છે. અનેક આડઅસરોમાંથી થોડાં ઉદાહરણરૂપે, સ્ત્રીને સોજો, શરીરમાં દુખાવો, ગર્ભસંકોચન, સવારની ઉબકાઈ, તથા હલનચલનમાં મર્યાદા અનુભવાઈ શકે છે.

વધુમાં, એવી જટિલતાઓ પણ ઊભી થઈ શકે છે જે સ્ત્રીના જીવન માટે જોખમ ઊભું કરે. ગર્ભાવસ્થાની આડઅસરોનું માત્ર વર્ણન પણ કોઈ સ્ત્રીને અનિચ્છિત ગર્ભાવસ્થા ચાલુ રાખવા માટે મજબૂર કરવાની હૃદયસ્પર્શી અને આંતરિક વ્યથા દર્શાવતી સ્થિતિ સાથે ન્યાય કરી શકે તેમ નથી. તેથી, ગર્ભાવસ્થાને પૂર્ણ અવધિ સુધી ધારણ રાખવી કે તેનું સમાપન કરવું તે અંગેનો નિર્ણય ગર્ભવતી સ્ત્રીના શારીરિક સ્વાયત્તતા અને નિર્ણયાત્મક સ્વાયત્તતાના અધિકારમાં દ્રઢપણે મૂળભૂત રીતે સ્થિત છે.

૧૦૦. કે એસ પુટ્ટસ્વામી વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા ,૯૧ માં આ અદાલતની નવ–ન્યાયાધીશોવાળી પીઠે બંધારણની કલમ ૨૧ હેઠળ ગોપનીયતાના અધિકારને બંધારણીય રીતે સંરક્ષિત અધિકાર તરીકે માન્યતા આપી હતી. પુટ્ટસ્વામી (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે ગોપનીયતાનો અધિકાર વ્યક્તિઓને શરીર અને મન ઉપર સ્વાયત્તતા જાળવવા અને તેનો ઉપયોગ કરવા સક્ષમ બનાવે છે. વ્યક્તિની સ્વાયત્તતાની વ્યાખ્યા "જીવનને લગતા મહત્વપૂર્ણ ચિંતાના મુદ્દાઓ પર નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા" તરીકે કરવામાં આવી હતી.૯૨ ચાર ન્યાયાધીશોની તરફેથી આપવામાં આવેલા ચુકાદામાં ગોપનીયતાના અધિકારનું નીચે મુજબ વર્ણન કરવામાં આવ્યું હતું:

"૨૯૭. ... ગોપનીયતા વ્યક્તિ માટે ખાનગી પરિસરની અનામત રાખવાની કલ્પના કરે છે, જેને એકલા છોડવામાં આવવાનો અધિકાર તરીકે વર્ણવવામાં આવે છે. આ સંકલ્પનાનો આધાર વ્યક્તિની સ્વાયત્તતા પર છે.

વ્યક્તિની પસંદગીઓ કરવાની ક્ષમતા માનવીય વ્યક્તિત્વના કેન્દ્રીય ભાગમાં સ્થિત છે. ગોપનીયતાની ધારણા વ્યક્તિને તેના વ્યક્તિત્વથી અવિભાજ્ય એવા માનવીય તત્ત્વનો દાવો કરવા અને તેના પર નિયંત્રણ રાખવા સક્ષમ બનાવે છે. માનવીય વ્યક્તિત્વનું અખંડનીય સ્વરૂપ માનવીય જીવન સાથે અંગત રીતે સંબંધિત બાબતો અંગે નિર્ણયો કરવાની ક્ષમતામાં પ્રગટ થાય છે. વ્યક્તિની સ્વાયત્તતા એવી બાબતો સાથે સંબંધિત છે જેને ખાનગી રાખી શકાય. આ એવી ચિંતાઓ છે જેના વિષે ગોપનીયતાની કાયદેસર અપેક્ષા અસ્તિત્વમાં હોય છે. શરીર અને મન માનવીય વ્યક્તિત્વના અવિભાજ્ય તત્ત્વો છે. ૯૧ (૨૦૧૭) ૧૦ એસ.સી.સી. ૧

૯૨ કે.એસ. પુટ્ટસ્વામી વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા (૨૦૧૭) ૧૦ એસ.સી.સી. ૧, પરિચ્છેદ ૨૯૮ ખાતે ("પુટ્ટસ્વામી")

શરીરની અખંડિતતા અને મનની પવિત્રતા તેવા આધાર પર જ અસ્તિત્વમાં રહી શકે છે કે દરેક વ્યક્તિ પાસે એવી અહસ્તાંતરણીય ક્ષમતા અને હક હોય છે કે તે એક ખાનગી પરિસર જાળવી રાખી શકે, જેમાં માનવીય વ્યક્તિત્વનો વિકાસ થઈ શકે. પસંદગીઓ કરવાની ક્ષમતા વિના, વ્યક્તિત્વની અસ્પૃશ્યતા શંકાસ્પદ બની જાય."

(ભાર આપેલ)

૧૦૧. મહત્વપૂર્ણ રીતે, પુત્તસ્વામી (ઉપરોક્ત) માં પ્રજનન સ્વાયત્તતાના પાસાઓનો પણ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. ચેલમેશ્વર, ન્યાયાધીશે એવો નિર્દેશ કર્યો હતો કે "સ્ત્રીને સંતાન ધારણ કરવું કે તેની ગર્ભાવસ્થાનો ગર્ભપાત કરાવવો તે અંગેની પસંદગીની સ્વતંત્રતા એ એવા ક્ષેત્રો છે, જે ગોપનીયતાના પરિધિમાં આવે છે."૯૩ આ અદાલતે શારીરિક અખંડિતતાના અધિકારને ગોપનીયતાના અધિકારના એક મહત્વપૂર્ણ પાસા તરીકે માન્યતા આપી હતી. પુત્તસ્વામી (ઉપરોક્ત) માં સુચિતા શ્રીવાસ્તવ વિ. ચંદીગઢ એડમિનિસ્ટ્રેશન ૯૪ નો વિચાર કરીને આ બાબત પુનરોચ્ચાર કરવામાં આવી હતી કે એમ.ટી.પી. અધિનિયમ હેઠળ ગર્ભાવસ્થાનું સમાપન કરાવવાનો સ્ત્રીનો કાયદેસર અધિકાર, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓ કરવા અંગેના બંધારણીય અધિકાર સાથે સંબંધિત છે.૯૫

૧૦૨. સૂચિતા શ્રીવાસ્તવ (ઉપરોક્ત) મામલામાં આ અદાલતે પ્રજનન સ્વાયત્તતાની સંકલ્પનાને સ્પષ્ટપણે માન્યતા આપી હતી. આ મામલામાંઆ કેસમાં, આશરે ૧૯ વર્ષની માનસિક મંદતાગ્રસ્ત અને અનાથ મહિલા, જે સરકાર સંચાલિત કલ્યાણ સંસ્થામાં રહેવાસી તરીકે રહેતી હતી, તેના પર થયેલા બળાત્કારના પરિણામે ગર્ભવતી બની હતી. તેની ગર્ભાવસ્થાની જાણ થયા પછી, ચંદીગઢ પ્રશાસને પંજાબ અને હરિયાણા વડી અદાલતનો આશરો લઈ તેની ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત કરવાની મંજૂરી માંગી હતી. વડી અદાલતેહાઈકોર્ટે હકીકતો અંગે તપાસ કરવા માટે નિષ્ણાતોની સમિતિ રચી હતી. નિષ્ણાત સમિતિએ

િતાએ બાળકને જન્મ આપવા માટે પોતાની સંમતિ વ્યક્ત કરી હતી અને તે મુજબ ગર્ભાવસ્થા ચાલુ રાખવાની ભલામણ કરી હતી. તેમ છતાં, પીડિતા પોતે જાણકારીપૂર્ણ નિર્ણય લેવામાં માનસિક રીતે અસમર્થ છે એવા આધાર પર હાઈકોર્ટે ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત કરવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો.

૧૦૩. આ અદાલતની ત્રણ–ન્યાયાધીશોની પીઠે વડી અદાલતના નિર્ણય સાથે અસહમતિ વ્યક્ત કરી હતી. કે જી બાલકૃષ્ણન, સી.જે., દ્વારા લખાયેલ ચુકાદામાં, આ અદાલતે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે એમટીપી અધિનિયમ હેઠળ ગર્ભસમાપ્તિની કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે ગર્ભવતી સ્ત્રીની સંમતિ આવશ્યક શરત છે. એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો હતો કે રાજ્ય પ્રશાસન ૯૩ પુત્તસ્વામી, પરિછેદ ૩૭૩ પર, એવો દાવો કરી શકતું નથી

૯૪ (૨૦૦૯) ૯ એસસીસી ૧

૯૫ પુત્તસ્વામી, પેરાગ્રાફ ૮૨ ખાતે

સ્ત્રી પુર્ણવયસ્ક હોવાથી તેની સંરક્ષણતા અંગેનો પ્રશ્ન ઉદ્ભવતો નહોતો. વધુમાં એવું પણ ધારવામાં આવ્યું કે સ્ત્રીને માત્ર "હળવી માનસિક મંદતા" હતી અને તેથી એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કલમ ૩(૪)(એ) મુજબ પોતાની સંમતિ આપવા માટે તે સક્ષમ હતી. આ અદાલતે નિષ્કર્ષ આપ્યો કે પોતાની ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત કરવાની બાબતે નિર્ણય લેતા "માનસિક મંદતા" ધરાવતી સ્ત્રીઓના પ્રજનન અધિકારોનો રાજ્યએ સન્માન કરવો જ જોઈએ. આ પ્રક્રિયામાં, આ

અદાલતે માન્યતા આપી કે સ્ત્રીનો પ્રજનન સ્વાયત્તતાનો અધિકાર બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧નું એક પરિમાણ છે:

૨૨. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે સ્ત્રીનો પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓ કરવાની હક પણ ભારતના બંધારણની કલમ ૨૧ હેઠળ સમજાતી "વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા"નું એક પરિમાણ છે. એ માન્ય રાખવું મહત્વપૂર્ણ છે કે પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓનો ઉપયોગ સંતાન ઉત્પન્ન કરવા માટે પણ થઈ શકે છે તેમજ સંતાન ઉત્પન્ન કરવાથી નિવૃત્ત રહેવા માટે પણ થઈ શકે છે. નિર્ણાયક વિચારણા એ છે કે સ્ત્રીના ગોપનીયતા, ગૌરવ અને શારીરિક અખંડિતતાના અધિકારનો માન રાખવો જોઈએ. તેનો અર્થ એ છે કે પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓના ઉપયોગ પર, જેમ કે સ્ત્રીનો યૌન ક્રિયામાં ભાગ લેવા ઈનકાર કરવાનો અધિકાર અથવા વૈકલ્પિક રીતે ગર્ભનિરોધક પદ્ધતિઓના ઉપયોગ અંગે આગ્રહ રાખવાનો અધિકાર, કોઈપણ પ્રકારનો પ્રતિબંધ હોવો જોઈએ નહીં. વધુમાં, સ્ત્રીઓને વંધ્યીકરણની પ્રક્રિયા કરાવવાની જેવી જન્મનિયંત્રણ પદ્ધતિઓ પસંદ કરવાની પણ સ્વતંત્રતા છે. તર્કસંગત અંત સુધી લઈ જતાં, પ્રજનન અધિકારોમાં સ્ત્રીનો ગર્ભને પૂર્ણ અવધિ સુધી ધારણ કરવાનો, પ્રસૂતિ કરવાનો અને ત્યારબાદ સંતાનોનું લાલન–પાલન કરવાનો હક પણ સામેલ થાય છે. તેમ છતાં, ગર્ભવતી સ્ત્રીઓના મામલામાં સંભાવિત બાળકના જીવનના સંરક્ષણ માટે રાજ્યનો એક "અતિ આવશ્યક હિત" પણ રહેલો છે. તેથી, ગર્ભસમાપ્તિ માત્ર ત્યારે જ પરવાનગીપાત્ર છે જ્યારે લાગુ પડતા અધિનિયમમાં

નિર્દિષ્ટ શરતો પૂર્ણ કરવામાં આવી હોય. તેથી, એમ.ટી.પી. અધિનિયમ, ૧૯૭૧ ની જોગવાઈઓને પણ પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓના ઉપયોગ પર મૂકવામાં આવેલા વાજબી પ્રતિબંધો તરીકે જોવામાં આવી શકે છે.

૧૦૪. સુચિતા શ્રીવાસ્તવ (ઉપરોક્ત) એ યોગ્ય રીતે માન્ય રાખ્યું હતું કે સ્ત્રીઓનો પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓ કરવાનો અધિકાર અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળની વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનો એક આયામ છે. તેમાં ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે પ્રજનન અધિકારોમાં સ્ત્રીનો ગર્ભાવસ્થાને પૂર્ણ અવધિ સુધી ચાલુ રાખવાનો, સંતાનને જન્મ આપવાનો અને બાળકોનું પાલનપોષણ કરવાનો અધિકાર સમાયેલ છે. વધુ મહત્વની વાત એ છે કે તેમાં એ પણ માન્ય રાખવામાં આવ્યું હતું કે પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીના અધિકારમાં સંતાનોત્પત્તિ ન કરવાનો અધિકાર પણ સમાવેશ પામે છે. આમ કરીને, તેમાં સ્ત્રીઓના પ્રજનન અધિકારોને બંધારણીય અધિકારોના કેન્દ્રસ્થાને સ્થાપિત કર્યા હતા.

૧૦૫. નિર્ણયાત્મક સ્વાયત્તતા ગોપનીયતાના અધિકારનો અભિન્ન ભાગ છે. નિર્ણયાત્મક સ્વાયત્તતા એટલે અંગત સંબંધોને લગતા વિષયોમાં નિર્ણયો લેવાની ક્ષમતા. ૯૬ પુટ્ટસ્વામી (ઉપરોક્ત) માં આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે પરિવાર, લગ્ન, સંતાનોત્પત્તિ અને જાતીય વલણ જેવા જીવનના વ્યક્તિગત પાસાઓ વ્યક્તિની ગૌરવમર્યાદાના સર્વથા અંતર્નિહિત છે. ૯૭ ગોપનીયતાનો અધિકાર વ્યક્તિને અંગત વ્યક્તિગત પસંદગીઓનો ઉપયોગ કરવા તેમજ પોતાના શરીર અને જીવનના અત્યંત મહત્વના પાસાઓ પર નિયંત્રણ રાખવા

બાબતે તેમની નિર્ણયાત્મક સ્વાયત્તતાનું રક્ષણ કરે છે અને તેનું માન જાળવે છે. કોમન કોઝ વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા , ૯૮ માં આ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે ગોપનીયતાનો અધિકાર શારીરિક અખંડિતતા સંબંધિત બાબતોમાં નિર્ણયાત્મક સ્વાયત્તતાનું રક્ષણ કરે છે:

૪૪૧. ગોપનીયતાનો અધિકાર સ્વતંત્રતાના અધિકારમાં તથા સ્વાયત્તતાના સન્માનમાં સમાયેલો છે. ગોપનીયતાનો અધિકાર મૃત્યુના અંગત ક્ષેત્ર સાથે સંબંધિત નિર્ણયો લેવા બાબતમાં તેમજ શરીરની અખંડિતતાનું રક્ષણ કરવા બાબતમાં સ્વાયત્તતાનું સંરક્ષણ કરે છે. મૃત્યુ અંગે આપણાં સમક્ષ આવતા અંગત અને ખાનગી નિર્ણયો જેટલી મહત્ત્વપૂર્ણ ક્ષણો ખૂબ જ ઓછી હોઈ શકે. દર્દીની ઇચ્છા વિરુદ્ધ સારવાર ચાલુ રાખવી એ માત્ર જાણપૂર્વકની સંમતિના સિદ્ધાંતનું જ ઉલ્લંઘન નથી, પરંતુ શરીર–ગોપનીયતા તથા શરીરની અખંડિતતાનું પણ ઉલ્લંઘન છે, જેણે આ અદાલતે ગોપનીયતાના એક પાસા તરીકે માન્યતા આપી છે.

૧૦૬. નિર્ણયાત્મક સ્વાયત્તતાનો અધિકાર એવો પણ અર્થ ધરાવે છે કે સ્ત્રીઓ પોતાના જીવનનો માર્ગ પસંદ કરી શકે. શારીરિક પરિણામો ઉપરાંત, અનિચ્છિત ગર્ભાવસ્થા, જેને સ્ત્રીઓને પ્રસવકાળ સુધી વહન કરવા માટે બળજબરી કરવામાં આવે, તે તેમની શિક્ષણયાત્રામાં વિક્ષેપ પેદા કરીને, તેમના કારકિર્દી પર અસર કરીને, અથવા તેમના માનસિક સુખાકારને પ્રભાવિત કરીને, તેમના બાકીના સમગ્ર જીવન પર અનુક્રમિક અસરો પેદા કરી શકે છે.

૧૦૭. તેના પોતાનાં પ્રેરણાથી વડી અદાલતમાં (સુપ્રા), જેલની મુલાકાતે આવેલા સિટી સિવિલ એન્ડ સેશન્સ કોર્ટના એક ન્યાયાધીશ સમક્ષ એક અન્ડર-ટ્રાયલ મહિલા કેદીએ પોતાની ૪ મહિનાની ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત કરવાની પરવાનગી મેળવવા માટે અરજી રજૂ કરી હતી. મહિલાએ જણાવ્યું હતું કે અપસ્માર, હર્નિયા તથા અન્ય બીમારીઓ જેવી વિવિધ વ્યાધિઓથી પીડાતાં તેના ૫ મહિનાના બાળક સિવાય અન્ય એક બાળકનું ભરણપોષણ કરવું તેના માટે અત્યંત મુશ્કેલ રહેશે. આવા સંજોગોમાં, મહિલાએ જણાવ્યું હતું કે અન્ય એક બાળકનું ભરણપોષણ કરવું અને તેની સંભાળ રાખવી તેના માટે મુશ્કેલ છે. ન્યાયાધીશે માહિતી અને વધુ કાર્યવાહી માટે મહિલાની અરજી સાથે બોમ્બે વડી અદાલતને એક પત્ર મોકલ્યો, જેને તેના સ્વપ્રેરિત જાહેર હિતની અરજીમાં રૂપાંતરિત કરવામાં આવ્યો. વડી અદાલતેહાઈકોર્ટે એમ.ટી.પી. અધિનિયમની સંબંધિત જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કરીને નોંધ્યું હતું કે જો ગર્ભાવસ્થા બળજબરીપૂર્વક ચાલુ રાખવામાં આવે અથવા અનિચ્છિત હોય, તો માનસિક આરોગ્ય બગડી શકે:

૯૬ પુટ્ટાસ્વામી, પરિચ્છેદ ૨૪૮ ખાતે

૯૭ પુટ્ટાસ્વામી, પરિચ્છેદ ૨૯૮ ખાતે

૯૮ (૨૦૧૮) ૫ એસસીસી ૧

૧૪. ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત કરવાનો સ્ત્રીનો નિર્ણય તુચ્છ નથી. ગર્ભપાત ઘણી વાર સ્ત્રી માટે અત્યંત કઠિન પરિસ્થિતિમાંથી બહાર નીકળવાનો એકમાત્ર માર્ગ હોય છે. ગર્ભપાત એ એવો સાવધાનીપૂર્વક વિચારેલો નિર્ણય છે, જે એવી સ્ત્રી દ્વારા લેવામાં આવે છે જેને ભય હોય છે કે તેના પાસે પહેલેથી રહેલા બાળકના હિતને, તેમજ મર્યાદિત આર્થિક અને અન્ય સાધનો સાથે જેના સંભાળ રાખવાની તે બાધ્ય છે એવા ઘરનાં અન્ય સભ્યોના હિતને, બીજા બાળકના જન્મથી નુકસાન પહોંચી શકે. આ નિર્ણયો જવાબદાર સ્ત્રીઓ દ્વારા લેવામાં આવે છે, જેઓ પાસે બીજા બહુ ઓછા વિકલ્પો હોય છે. આવી સ્ત્રીઓ એ હોય છે જેઓ આદર્શ પરિસ્થિતિમાં અનિચ્છનીય ગર્ભાવસ્થાને અટકાવવાનું પસંદ કરતી, પરંતુ તે કરવામાં અસમર્થ રહી હતી. જો સ્ત્રી ગર્ભાવસ્થા ચાલુ રાખવા ઇચ્છતી ન હોય, તો તેને એમ કરવા માટે બળજબરી કરવી તે સ્ત્રીની દૈહિક અખંડિતતાના ઉલ્લંઘન સમાન છે અને તેના માનસિક આઘાતને વધુ ગંભીર બનાવે છે, જે તેના માનસિક આરોગ્ય માટે હાનિકારક બનશે.

૧૦૮. સ્ત્રી પોતાના વૈવાહિક દરજ્જાની પરવા કર્યા વિના પોતાની પસંદગીથી ગર્ભવતી બની શકે છે. જ્યાં ગર્ભધારણ ઇચ્છિત હોય ત્યાં તેની જવાબદારી બંને ભાગીદારો દ્વારા સમાન રીતે વહન કરવામાં આવે છે. પરંતુ અનિચ્છિત અથવા આકસ્મિક ગર્ભધારણની સ્થિતિમાં તેનો ભાર અનિવાર્યપણે ગર્ભવતી સ્ત્રી પર જ પડે છે, જે તેની માનસિક અને શારીરિક તંદુરસ્તી પર અસર કરે છે. બંધારણનું અનુચ્છેદ ૨૧ સ્ત્રીને, જ્યારે તેની માનસિક અથવા શારીરિક

તંદુરસ્તી જોખમમાં હોય, ત્યારે ગર્ભસમાપ્તિ કરાવવાનો અધિકાર માન્ય રાખે છે અને તેનું સંરક્ષણ કરે છે. મહત્વનું એ છે કે પોતાના શરીર પર અધિકાર માત્ર સ્ત્રીનો જ છે અને તે ગર્ભપાત કરાવવો છે કે નહીં તે પ્રશ્નમાં અંતિમ નિર્ણયકર્તા પણ તે જ છે.

૨. ગૌરવનો અધિકાર

૧૦૯. ગૌરવનો અધિકાર એ દરેક વ્યક્તિને સ્વશાસિત એકમ તરીકે, જેને અંતર્નિહિત મૂલ્ય હોય, તે રીતે વર્તન મેળવવાનો અધિકાર સમાવે છે. તેનો અર્થ એ છે કે દરેક માનવમાત્રને માત્ર માનવ હોવાના કારણે ગૌરવ પ્રાપ્ત છે અને તે પોતાની ઓળખ નિર્ધારિત કરતી તથા પોતાનું સ્વનિર્ધારણ કરતી પસંદગીઓ કરી શકે છે. ગૌરવને કલમ ૨૧ હેઠળ જીવન અને સ્વતંત્રતાના અધિકારના મુખ્ય ઘટક તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી છે.

૧૧૦. જો અનિચ્છનીય ગર્ભાવસ્થા ધરાવતી સ્ત્રીઓને તેમની ગર્ભાવસ્થાને પૂર્ણ અવધિ સુધી વહન કરવા માટે બળજબરી કરવામાં આવે, તો રાજ્ય તેમના જીવન તાત્કાલિક તથા દીર્ઘકાલીન રીતે કયા માર્ગે આગળ વધશે તે નક્કી કરવાની તેમના હક્કથી તેમને વંચિત કરી રહ્યું હશે. સ્ત્રીઓને માત્ર તેમના શરીર પર જ નહીં પરંતુ તેમના જીવન પરની સ્વાયત્તતાથી વંચિત કરવું, તેમની ગૌરવભાવનાને આઘાત પહોંચાડનારું રહેશે. પોતાના માટે પસંદગી કરવાનો હક્ક — ભલે તે પોતાના જીવનની દિશા નક્કી કરવાની જેટલી મહત્ત્વપૂર્ણ બાબત હોય કે રોજબરોજની પ્રવૃત્તિઓ જેટલી સામાન્ય બાબત હોય — ગૌરવના

હક્કનો એક ભાગ છે. જો સ્ત્રીઓને અનિચ્છનીય ગર્ભાવસ્થા ચાલુ રાખવા માટે બળજબરી કરવામાં આવે, તો આ જ હક્ક પર પ્રહાર થશે.

૧૧૧. કેસવાનંદ ભારતી વિ. કેરળ રાજ્ય ,૯૯ માં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે ગૌરવ બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો એક ભાગ બને છે. આપણા કાનૂની તંત્રમાં તેનું મૂળભૂત મૂલ્ય એવું છે કે ગૌરવની સંકલ્પના બંધારણ અને તેમાં સંરક્ષિત અધિકારોનો આધારસ્તંભ બને છે. ગૌરવ દરેક વ્યક્તિમાં નિહિત છે અને તે મનુષ્યત્વનો અવિનાશી પાસો છે.

૧૧૨. ફ્રાન્સિસ કોરાલી મુલ્લિન વિ. એડમિનિસ્ટ્રેટર, યુનિયન ટેરિટરી ઓફ દિલ્હી,૧૦૦ માં આ અદાલતની બે–ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ વિદેશી વિનિમયના સંરક્ષણ અને દાણચોરી પ્રવૃત્તિઓની નિવારણ અધિનિયમ હેઠળ અટકાયતમાં રાખવામાં આવેલા વ્યક્તિઓના અધિકારો અંગે વિચારણા કરી રહી હતી. આ અદાલતે માન્ય કર્યું કે ગૌરવનો અધિકાર સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળના જીવનના અધિકારનો આવશ્યક ભાગ છે. એવું નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું:

૮. ... અમને એવું લાગે છે કેએવું જણાય છે કે જીવનના અધિકારમાં માનવીય ગૌરવ સાથે જીવવાનો અધિકાર તથા તે સાથે સંકળાયેલી બધી બાબતો, એટલે કે જીવનની ન્યૂનતમ આવશ્યકતાઓ જેમ કે પૂરતું પોષણ, વસ્ત્ર અને નિવાસ, તેમજ વાંચવા, લખવા અને વિવિધ સ્વરૂપોમાં પોતાને અભિવ્યક્ત કરવાની, મુક્તપણે અવરજવર કરવાની અને સહમાનવો સાથે મળવા–

નો સમાવેશ થાય છે. નિશ્ચિતપણે, આ અધિકારના ઘટકોની વ્યાપકતા અને વિષયવસ્તુ દેશના આર્થિક વિકાસની હદ પર આધાર રાખશે, પરંતુ કોઈપણ રીતે બાબતને જોવામાં આવે, તો તેમાં જીવનની મૂળભૂત આવશ્યકતાઓનો અધિકાર તેમજ માનવ-સ્વના ન્યૂનતમ અભિવ્યક્તિરૂપ એવા કાર્યો અને પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ રાખવાનો અધિકાર પણ આવશ્યક રીતે સમાવવામાં આવવો જોઈએ. માનવીય ગૌરવને ઠેસ પહોંચાડે અથવા તેને હાનિ કરે તેવી દરેક ક્રિયા, તે પ્રમાણમાં જીવવાના આ અધિકારથી વંચિત કરવાનું સ્વરૂપ ધારણ કરશે અને તે કાયદા દ્વારા સ્થાપિત એવી વાજબી, નિષ્પક્ષ અને ન્યાયસંગત પ્રક્રિયા અનુસાર જ હોવું આવશ્યક રહેશે, જે અન્ય મૂળભૂત અધિકારોની કસોટી પર ખરી ઊતરે.

૧૧૩. પુત્તાસ્વામી (સુપ્રા) માં, અમારામાંના એકે (ડૉ. ડી. વાય. ચંદ્રચૂડ, ન્યાયાધીશ) ગોપનીયતા, ગૌરવ અને સ્વતંત્રતા વચ્ચેની આંતરસંબંધિતતાને નીચે મુજબ વિશેષરૂપે ઉલ્લેખિત કરી હતી:

"૨૯૮. વ્યક્તિની ખાનગીત્વતા ગૌરવનો એક આવશ્યક પાસો છે. ગૌરવને આંતરિક તેમજ સાધનાત્મક બંને પ્રકારનું મૂલ્ય છે. આંતરિક મૂલ્ય તરીકે, માનવીય ગૌરવ એક હકદારત્વ છે અથવા સંવિધાન દ્વારા સંરક્ષિત ૯૯ (૧૯૭૩) ૪ એસ.સી.સી. ૨૨૫

૧૦૦ (૧૯૮૧) ૧ એસસીસી ૬૦૮

હિત પોતે જ છે. તેના સાધનાત્મક પાસામાં, ગૌરવ અને સ્વતંત્રતા પરસ્પરથી અભેદ્ય રીતે જોડાયેલા છે, અને દરેક બીજાને પ્રાપ્ત કરવા માટે સહાયક સાધનરૂપ છે. વ્યક્તિને પોતાની ગોપનીયતાના પરિસરની રક્ષા કરવાની ક્ષમતા જીવન અને સ્વતંત્રતાના સંપૂર્ણ મૂલ્યના સાકારને શક્ય બનાવે છે. સ્વતંત્રતાનો અર્થ વધુ વ્યાપક છે, જેમાં ગોપનીયતા તેનો એક ઉપભાગ છે. બધી સ્વતંત્રતાઓ ગોપનીયતામાં અમલમાં મૂકી શકાય તેવી નથી. તેમ છતાં, કેટલીક સ્વતંત્રતાઓ માત્ર ખાનગી પરિસરમાં જ પૂર્ણ થઈ શકે છે. ગોપનીયતા વ્યક્તિને શરીર અને મનની સ્વાયત્તતા જાળવી રાખવા સક્ષમ બનાવે છે. વ્યક્તિની સ્વાયત્તતા એ જીવનને સ્પર્શતા અત્યંત મહત્વના વિષયો અંગે નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા છે. ગોપનીયતાને સ્વતંત્ર મૂળભૂત અધિકાર તરીકે શબ્દબદ્ધ કરવામાં આવી નથી. ... વ્યક્તિની માનસિક અખંડિતતા અને ગોપનીયતા વચ્ચેનો છેદબિંદુ વ્યક્તિને વિચારની સ્વતંત્રતા, શું યોગ્ય છે તેમાં વિશ્વાસ રાખવાની સ્વતંત્રતા અને આત્મનિર્ધારણની સ્વતંત્રતા માટે અધિકૃત બનાવે છે. જ્યારે આ બાંહેધરીઓ લિંગ સાથે છેદે છે, ત્યારે તેવો એક ખાનગી પરિસર સર્જાય છે, જે લિંગ ઓળખ માટે અતિમહત્વપૂર્ણ એવા તમામ તત્ત્વોને રક્ષા આપે છે. પરિવાર, લગ્ન, પ્રજનન અને લૈંગિક અભિમુખતા — આ બધું વ્યક્તિના ગૌરવનો અભિન્ન ભાગ છે. સર્વોપરી, વ્યક્તિની ગોપનીયતા એ અસ્પર્શનીય અધિકારને માન્યતા આપે છે કે સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવામાં આવશે તે નક્કી કરવાનો અધિકાર વ્યક્તિને છે. ... ગોપનીયતા વિના ગૌરવનું અસ્તિત્વ રહી શકતું નથી.

બન્ને જીવન, સ્વતંત્રતા અને મુક્તિના તે અપરિહર્ય મૂલ્યોમાં નિવાસ કરે છે, જેને બંધારણે માન્યતા આપી છે."

૧૧૪. નવતેજ સિંહ જોહર (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૭ ને તે હદ સુધી મર્યાદિત અર્થ આપ્યો હતો જેટલા અંશે તે સમલૈંગિક વયસ્કો વચ્ચેના પરસ્પર સંમતિથી થયેલા યૌન વર્તનને ગુનાહિત બનાવતી હતી. મહત્વપૂર્ણ રીતે, આ અદાલતે એ પણ માન્યતા આપી હતી કે એલજીબીટીક્યુ+ સમુદાયના સભ્યો સંવિધાન હેઠળ સંરક્ષિત તમામ પ્રકારના સંવિધાનિક અધિકારો, જેમાં ગૌરવનો અધિકાર પણ સમાવેશ થાય છે, મેળવવા હકદાર છે. દીપક મિશ્રા, સી.જે. એ ગૌરવના મહત્વ તરફ સંકેત કર્યો હતો:

૧૪૪. ગૌરવ એ વ્યક્તિના અસ્તિત્વનો એવો ઘટક છે જેના વિના તેના અસ્તિત્વનું પૂર્ણતમ અથવા સર્વાંગી પાલન–પોષણ કલ્પી શકાય તેમ નથી. જીવનના રંગમંચ પર, ગૌરવ સહિતની ઓળખના ગુણધર્મના સ્વામિત્વ વિના, કોઈ સત્તાને કેન્દ્રમંચ પર પ્રવેશ તો આપવામાં આવી શકે, પરંતુ તેને કશેરુકાવિહીન સત્તા તરીકે વર્ણવવામાં આવશે અથવા, તે બાબતે, રાજદંડ વિનાના શાસક રાજા તરીકે રજૂ કરવામાં આવશે. આવું કહેવાનો હેતુ એટલો જ છે કે દરેક વ્યક્તિની ઓળખને "વ્યક્તિગત અસ્તિત્વ" નો ગુણ ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે જ્યારે તેને ગૌરવ પ્રાપ્ત હોય. પસંદગીની અભિવ્યક્તિ કરતી ગૌરવની કલ્પના તેમાં કોઈ ક્ષતિ ઊભી થવાની વિરોધી છે. જ્યારે જૈવિક અભિવ્યક્તિ, ભલે તે વલણ હોય કે પસંદગીની વૈકલ્પિક અભિવ્યક્તિ, કાનૂની લાદણી સહિતના

કોઈપણ અવરોધનો સામનો કરે છે, ત્યારે વ્યક્તિનો પ્રાકૃતિક અને સાંવિધાનિક અધિકાર ખંડિત થાય છે. આવી પરિસ્થિતિ અંતિમ સાંવિધાનિક નિર્ણયકર્તાના અંતરાત્માને આહ્વાન કરે છે કે તે અવરોધને ધ્વસ્ત કરે અને પ્રતિબંધને દૂર કરે જેથી વ્યક્તિઓના પ્રાકૃતિક અને સાંવિધાનિક અધિકારોનો પૂર્ણ વિકાસ શક્ય બને. આ જ ગૌરવનું મર્મ છે અને અમે કોઈ સંકોચ વિના કહીએ છીએ કે વ્યક્તિને પોતાની ઇચ્છા મુજબ વર્તવા અને પોતાનું આચરણ કરવાની છૂટ આપવી, તથા નિશ્ચિતપણે બીજા પક્ષની સંમતિ સાથે, પોતાને વ્યક્ત કરવાની મંજૂરી આપવી, આ અમારી સાંવિધાનિક ફરજ છે. ભય વિના પસંદગી કરવાનો એ અધિકાર છે. અનિવાર્ય પૂર્વશરત તરીકે આ વાત મનમાં પકડી રાખવી જરૂરી છે કે કોઈપણ યૌન સંબંધમાં સંમતિ જ વાસ્તવિક કેન્દ્રબિંદુ છે.

(ભાર આપવામાં આવ્યો)

૧૧૫. ઇન્ડિપેન્ડન્ટ થોટ વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા ,૧૦૧ માં આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે ૧૮ વર્ષથી ઓછી ઉંમરની બાળકી સાથેનો જાતીય સહવાસ, તે પરિણીત હોય કે ન હોય, બળાત્કાર ગણાય છે. આ અદાલતે રાજ્યને લગ્ન સંસ્થાનું (બાળલગ્નો સહિત) સંરક્ષણ કરવામાં કોઈ પ્રબળ રાજ્યહિત હોવાનું તર્ક દ્રઢપણે નકારી કાઢ્યો હતો, અને નોંધ્યું હતું કે આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૫ ના અપવાદ ૨ ના પ્રભાવનું મૂલ્યાંકન હાલનાની સામાજિક વાસ્તવિકતાઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં કરવું આવશ્યક છે. નોંધનીય છે કે પુખ્ત વયની સ્ત્રીઓના વૈવાહિક બળાત્કારનો વ્યાપક પ્રશ્ન અહીં વિચારવામાં

આવ્યો નહોતો, કારણ કે તે મુદ્દો તે મામલામાં વિશેષરૂપે ઉઠાવવામાં આવ્યો નહોતો. ગૌરવના અધિકારના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, આ રીતે નોંધવામાં આવ્યું હતું: "૯૦. આપણે સંવિધાનની કલમ ૨૧ ના અસ્તિત્વને ભૂલવું જોઈએ નહિ અને ભૂલી પણ શકીએ નહિ, કારણ કે તે બાળકી ને ગૌરવપૂર્વકનું જીવન જીવવાનો મૂળભૂત અધિકાર આપે છે. અમારી સમક્ષ રજૂ કરાયેલ દસ્તાવેજી સામગ્રી સ્પષ્ટ રીતે સૂચવે છે કે વહેલું લગ્ન બાળકીનો આત્મસન્માન અને આત્મવિશ્વાસ છીનવી લે છે અને તેને, એક અર્થમાં, જાતીય શોષણનો ભોગ બનાવે છે. કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં એવું કહી શકાય નહિ કે આવી બાળકી ગૌરવપૂર્ણ જીવન જીવે છે. પોતાની દેહસ્વાયત્તતા જાળવી રાખવાનો બાળકીનો અધિકાર આઈ.પી.સી. દ્વારા પવિત્ર ગણાવવામાં આવેલી પરંપરાગત પ્રથાથી અસરકારક રીતે નષ્ટ થઈ જાય છે. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૫ ના હેતુઓ માટે, તેના પતિને તેના શરીર પર અસરકારક રીતે સંપૂર્ણ નિયંત્રણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે અને તે તેની સંમતિ વિના અથવા તેની ઈચ્છા વિના તેને જાતીય સહવાસ માટે બાધ્ય કરી શકે છે, કારણ કે આવી ક્રિયા બળાત્કાર ગણાતી નથી. વિસંગત રીતે, તેના પતિ દ્વારા તેનો બળાત્કાર થઈ શકે છે, પરંતુ તે તેની શારીરિક છેડછાડ કરી શકતો નથી, કારણ કે એવું કર્યે તેને આઈ.પી.સી.ની જોગવાઈઓ હેઠળ દંડિત કરી શકાય. આ બાબતનો એલ.સી.આઈ. દ્વારા તેના ૧૭૨મા અહેવાલમાં સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ તે ૧૦૧ (૨૦૧૭) ૧૦ એસ.સી.સી. ૮૦૦

તે અંગે ટિપ્પણી કરવામાં આવી છે. તેથી એવું જણાય છે કે પતિ દ્વારા બાળિકા સાથે વર્તન માટે જુદા જુદા અને અતાર્કિક ધોરણો નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા છે અને વિવિધ અધિનિયમોની જોગવાઈઓનું સમન્વય સાધવો તેમજ ભારતીય દંડ સંહિતાની વિવિધ જોગવાઈઓ વચ્ચે પણ પરસ્પર સમન્વય સાધવો આવશ્યક છે."

૧૧૬. ગર્ભપાતના સંદર્ભમાં, ગૌરવના અધિકારમાં દરેક સ્ત્રીની પ્રજનન સંબંધિત નિર્ણયો લેવા અંગેની ક્ષમતા અને સત્તાને, જેમાં ગર્ભસમાપ્તિ કરવાનો નિર્ણય પણ સમાવેશ થાય છે, માન્યતા આપવાનો સમાવેશ થાય છે. માનવીય ગૌરવ દરેક વ્યક્તિમાં નિહિત હોય છે, તેમ છતાં રાજ્ય દ્વારા લાદવામાં આવતી બાહ્ય પરિસ્થિતિઓ અને વર્તનના કારણે તેનો ભંગ થવાની સંભાવના રહે છે. રાજ્ય તરફથી અયોગ્ય હસ્તક્ષેપ વિના પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓ કરવાનો દરેક સ્ત્રીનો અધિકાર માનવીય ગૌરવની કલ્પનાનો કેન્દ્રીય અંગ છે. પ્રજનન આરોગ્યસેવા સુધીની પહોંચથી વંચિત રાખવું અથવા ભાવનાત્મક તેમજ શારીરિક સુખાકારીને નુકસાન પહોંચાડવું પણ સ્ત્રીઓના ગૌરવને આંચકો પહોંચાડે છે.

જી. નિયમ ૩બીનું હેતુલક્ષી અર્થઘટન સંવિધાનિક હુકમને આગળ વધારે છે

૧૧૭. જ્યાં કોઈ જોગવાઈના બે અર્થઘટનો સંભવ હોય, ત્યાં અદાલતોએ એવો અર્થઘટન પ્રાધાન્ય આપવો જોઈએ કે જેના દ્વારા જોગવાઈને અસરકારક

બનાવવામાં આવે, તેના બદલે જોગવાઈને નિષ્ક્રિય બનાવી દેવામાં આવે.૧૦૨ અદાલતોએ એવો અર્થઘટન પ્રાધાન્ય આપવો ફરજિયાત છે જે કાયદેસરની જોગવાઈની સંવિધાનસંગતતાના પક્ષમાં હોય.૧૦૩ કાયદેસરની જોગવાઈનું એવું સંકુચિત અને કડક અર્થઘટન, જે સંવિધાનિક હુકમના વિરુદ્ધ જાય, ટાળવું જોઈએ.

૧૧૮. અમને એવું લાગે છે કેએવું જણાય છે કે નિયમ ૩બીને પ્રતિબંધાત્મક અને સંકુચિત અર્થઘટન આપવાથી તેને અસંવિધાનિક ઠરાવવાની સ્થિતિને અત્યંત નજીક લઈ જવાશે, કારણ કે તે અવિવાહિત મહિલાઓને, વિવાહિત મહિલાઓની જેમ, જો તેમની ભૌતિક પરિસ્થિતિઓમાં ફેરફાર થયો હોય તો, વીસથી ચોવીસ અઠવાડિયા વચ્ચે સુરક્ષિત અને કાનૂની ગર્ભપાત મેળવવાના અધિકારથી વંચિત કરશે.

૧૧૯. એક્સપ્રેસ ન્યૂઝપેપર્સ લિ. વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા ,૧૦૪ માં બંધારણીય પીઠે, વર્કિંગ જર્નાલિસ્ટ્સ (સેવાની શરતો) એન્ડ મિસેલેનિયસ પ્રોવિઝન અધિનિયમ, ૧૯૫૫ ની કલમ ૯(૧) ને અબંધારણીય ઠરવાનું ટાળવા માટે તેનો વધુ વ્યાપક અર્થ આપ્યો હતો. ધ વર્કિંગ જર્નાલિસ્ટ્સ ૧૦૨ જસ્ટિસ જી.પી. સિંહ, જી.પી. સિંહ: પ્રિન્સિપલ્સ ઑફ સ્ટેટ્યુટરી ઈન્ટરપ્રિટેશન, (લેક્સિસનેક્સિસ, ૨૦૧૬), પૃષ્ઠ ૪૮ ૫૨; સી.આઈ.ટી. વિ. એસ. તેજા સિંહ, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૯ એસ.સી. ૩૫૨; એમ. પેન્ટૈયા વિ. વીરમલ્લપ્પા મુદ્દલ,

૧૯૬૧ (૨) એસ.સી.આર. ૨૯૫; તિનસુખિયા ઈલેક્ટ્રિક સપ્લાય કો. લિ. વિ. સ્ટેટ ઑફ આસામ, (૧૯૮૯) ૩ એસ.સી.સી. ૭૦૯

૧૦૩ કે.પી. વર્ગીઝ વિ. આઈટીઓ, (૧૯૮૧) ૪ એસસીસી ૧૭૩; એમ.એલ. કામરા વિ. ચેરમેન–કમ–મેનેજિંગ ડિરેક્ટર, ન્યૂ ઈન્ડિયા એશ્યોરન્સ કો. લિ., ૧૯૯૨ એસસીઆર(૧) ૨૨૦

૧૦૪ ૧૯૫૯ એસસીઆર ૧૨, એઆઈઆર ૧૯૫૮ એસસી ૫૭૮

૧૦૫ "વર્કિંગ જર્નાલિસ્ટ્સ અધિનિયમ"

અધિનિયમ વેતનદરની નિર્ધારણા માટે સંબંધિત માપદંડોની જોગવાઈ કરે છે. તે કેસમાં અરજદારો દલીલ કરી હતી કે વર્કિંગ જર્નાલિસ્ટ્સ અધિનિયમે વ્યવસાય ચલાવવાની સ્વતંત્રતા પર અયોગ્ય પ્રતિબંધો મૂક્યા હતા, અન્ય બાબતો ઉપરાંત આ આધારે કે વેતન બોર્ડ દ્વારા વેતનની નિર્ધારણા કરતી વખતે ઉદ્યોગની ચુકવણી કરવાની ક્ષમતા માપદંડોમાંથી એક તરીકે નિર્ધારિત કરવામાં આવી નહોતી. આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે ઉદ્યોગની ચુકવણી કરવાની ક્ષમતા એ આવશ્યક પરિસ્થિતિઓમાંની એક હતી, જેને ન્યૂનતમ અથવા માત્ર જીવનનિર્વાહ પૂરતા વેતન કરતાં વધુ વેતનદરની નિર્ધારણા માટે ધ્યાનમાં લેવવી જોઈએ.

૧૨૦. ગીથા હરિહરણ વિ. રિઝર્વ બેંક ઑફ ઈન્ડિયા ,૧૦૬ માં આ સર્વોચ્ચ અદાલતની ત્રણ–ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠને હિંદુ અલ્પવયતા અને

સંરક્ષકતા અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૬(એ) માં આવેલ "તેના પછી" શબ્દસમૂહનું અર્થઘટન કરવાનું હતું, જેમાં જોગવાઈ છે કે હિંદુ અલ્પવયસ્કનો સ્વાભાવિક સંરક્ષક, છોકરાના અથવા અવિવાહિત છોકરીના મામલે, "પિતા અને તેના પછી માતા" છે. આ સર્વોચ્ચ અદાલતે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને અનુચ્છેદ ૧૫ માં પ્રતિબિંબિત લિંગ સમાનતાના બંધારણીય હુકમને આગળ ધપાવવા માટે "તેના પછી" નો અર્થ "ગેરહાજરીમાં" એવો કર્યો હતો. આ સર્વોચ્ચ અદાલતે જણાવ્યું હતું કે આ શબ્દસમૂહનું સંકુચિત અર્થઘટન કરીને, પિતાના જીવનકાળ દરમિયાન માતાને સંરક્ષક તરીકે કાર્ય કરવા માટે અયોગ્ય ઠેરવવાનો અર્થ કરવામાં આવ્યો હોત, તો તે કલમને લિંગના આધાર પર ભેદભાવ વિરુદ્ધના બંધારણીય પ્રતિબંધના ઉલ્લંઘન બદલ અસંવિધાનિક બનાવી નાખત.

૧૨૧. એમ.ટી.પી. અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) ને નિયમ ૩બી સાથે વાંચતાં તેનો હેતુ સ્ત્રીઓની પરિસ્થિતિમાં આવેલા મહત્વપૂર્ણ બદલાવના કારણે અનિચ્છનીય બનેલા ગર્ભ માટે વીસથી ચોવીસ અઠવાડિયાં વચ્ચે ગર્ભપાતની જોગવાઈ કરવાનો છે. આ હેતુને ધ્યાનમાં લેતાં, પરિસ્થિતિમાં એવો બદલાવ ભોગવતી અવિવાહિત અથવા એકલ સ્ત્રીઓને નિયમ ૩બીના વ્યાપમાંથી બહાર રાખવા માટે કોઈ યુક્તિપૂર્ણ આધાર નથી. નિયમ ૩બીનું સંકુચિત અર્થઘટન, જે માત્ર વિવાહિત સ્ત્રીઓ સુધી મર્યાદિત હોય, તે જોગવાઈને અવિવાહિત સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ભેદભાવપૂર્ણ બનાવશે અને બંધારણના

અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન ગણાશે. અનુચ્છેદ ૧૪ રાજ્યને કોઈપણ વ્યક્તિને કાયદા સમક્ષ સમાનતા અથવા કાયદાઓના સમાન સંરક્ષણથી વંચિત રાખવાથી અટકવાનું ફરજિયાત બનાવે છે. અવિવાહિત અથવા એકલ ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને (જેઓનો ગર્ભકાળ વીસથી ચોવીસ અઠવાડિયાં વચ્ચે છે) ગર્ભપાત મેળવવાથી રોકી દેવું, જ્યારે સમાન અવધિ દરમિયાન વિવાહિત સ્ત્રીઓને તેની મંજૂરી આપવામાં આવે, ત્યારે તે અનુચ્છેદ ૧૪ને માર્ગદર્શિત કરતી ભાવનાના વિરોધમાં જશે. કાયદાએ "મંજુરપાત્ર યૌન સંબંધ" શું છે તે અંગેના સંકુચિત પિતૃસત્તાત્મક સિદ્ધાંતોના આધારે કોઈ અધિનિયમના લાભાર્થીઓ નક્કી ન કરવા જોઈએ, કારણ કે તે અનિચ્છનીય વર્ગીકરણો ઊભાં કરે છે અને સમૂહોને તેમના ૧૦૬ (૧૯૯૯) ૨ એસ.સી.સી. ૨૨૮ ના આધારે બહાર રાખે છે

વ્યક્તિગત પરિસ્થિતિઓ. અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ પ્રજનન સ્વાયત્તતા, ગૌરવ અને ગોપનીયતાના અધિકારો અવિવાહિત સ્ત્રીને સંતાન ધારણ કરવું કે ન કરવું તે અંગે પસંદગી કરવાનો અધિકાર આપે છે, અને તે અધિકાર વિવાહિત સ્ત્રીના સમકક્ષ ધોરણે છે.

૧૨૨. નિયમ ૩બીને અપાયેલ હેતુલક્ષી અર્થઘટનને ધ્યાનમાં લેતા, તેની બંધારણીય માન્યતા અંગે અમને નિરાકરણ આપવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

એચ. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા હેઠળ ભારતની ફરજો

૧૨૩. બંધારણનો અનુચ્છેદ ૫૧ રાજ્યને એકબીજા સાથેના સંગઠિત લોકોના વ્યવહારોમાં આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા તથા સંધિજન્ય બાધ્યતાઓ પ્રત્યે માન જળવાઈ રહે તે પ્રોત્સાહિત કરવાની માંગ કરે છે. માનવ અધિકારોનું સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૯૩ આંતરરાષ્ટ્રીય કન્વેન્શન અને સંધિઓને ભારતીય માનવ અધિકાર કાયદાના ભાગરૂપે માન્યતા આપે છે અને તેમાં સમાવે છે.૧૦૭ ભારત દ્વારા અનુમોદિત સંધિઓ અને કરારોમાં સમાવિષ્ટ આંતરરાષ્ટ્રીય માનવ અધિકારના ધોરણો, જ્યાં સુધી તેઓ બંધારણ દ્વારા ખાતરી આપવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારોને સ્પષ્ટ કરે છે અને અમલમાં લાવે છે, ત્યાં સુધી રાજ્ય પર બંધનકારક છે.૧૦૮

૧૨૪. નાગરિક અને રાજકીય અધિકારો અંગેના આંતરરાષ્ટ્રીય કરારનો અનુચ્છેદ ૬ તમામ માનવીઓના જીવનના સહજ અધિકારને માન્યતા આપે છે અને તેનું રક્ષણ કરે છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર માનવ અધિકાર સમિતિએ નોંધ્યું છે કે, અનુચ્છેદ ૬ના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, રાજ્ય પક્ષો પર ગર્ભપાત માટે સુરક્ષિત, કાયદેસર અને અસરકારક પહોંચ ઉપલબ્ધ કરાવવાની જવાબદારી છે.૧૦૯ વધુમાં, એવી સૂચના આપવામાં આવી હતી કે ગર્ભપાત ઇચ્છતી સ્ત્રીઓ અને કિશોરીઓના કલંકીકરણને રોકવા માટે રાજ્ય પક્ષોએ જાતીય અને પ્રજનન આરોગ્ય વિષે ગુણવત્તાસભર અને પુરાવા આધારિત માહિતી તથા શિક્ષણનું પ્રસારણ કરવું જોઈએ.

૧૨૫. ભારતે આર્થિક, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક અધિકારો અંગેના આંતરરાષ્ટ્રીય કરાર, ૧૧૦ ને પણ અનુમોદિત કર્યો છે, જેમાં માનસિક અને શારીરિક આરોગ્યના અધિકારનું વિગતવાર નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. આઇસીઈએસસીઆર ના કલમ ૧૨ અંગેની પોતાની ટિપ્પણીમાં આર્થિક, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક અધિકારો સમિતિએ અવલોકન કર્યું છે કે યૌન અને પ્રજનન આરોગ્યનો અધિકાર, પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવા સર્વોચ્ચ શારીરિક અને માનસિક આરોગ્યના અધિકારનો અભિન્ન ભાગ છે. ૧૧૧

૧૦૭ કલમ ૨(૧)(ડી), માનવ અધિકારોના સંરક્ષણ અધિનિયમ ૧૯૯૩

૧૦૮ પીપલ્સ યુનિયન ઑફ સિવિલ લિબર્ટીઝ વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા, (૧૯૯૭) ૩ એસસીસી ૪૩૩

૧૦૯ માનવ અધિકાર સમિતિ, જીવનના અધિકાર અંગેના નાગરિક અને રાજકીય અધિકારો અંગેના આંતરરાષ્ટ્રીય કરારની કલમ ૬ પર સામાન્ય ટિપ્પણી નં. ૩૬ (૨૦૧૮), સી.સી.પી.આર./સી/જી.સી./ ૩૬ (૩૦ ઓક્ટોબર ૨૦૧૮)

૧૧૦ “આઈસીઈએસસીઆર”

૧૧૧ આર્થિક અને સામાજિક પરિષદ, સામાન્ય ટિપ્પણી નં. ૨૨ (૨૦૧૬) જાતીય અને પ્રજનન આરોગ્યના અધિકાર અંગે (આર્થિક, સામાજિક

અને સાંસ્કૃતિક અધિકારો અંગેના આંતરરાષ્ટ્રીય કરારના અનુચ્છેદ ૧૨), ઇ/સી.૧૨/જીસી/૨૨ (૨ મે ૨૦૧૬)

૧૨૬. ભારતે મહિલાઓ વિરુદ્ધના ભેદભાવના તમામ સ્વરૂપોના ઉચ્ચેદ અંગેના કન્વેન્શનને અનુમોદન આપ્યું છે.૧૧૨ સીડૉની કલમ ૧૨ મુજબ રાજ્ય પક્ષકારોએ પરિવાર નિયોજન, ગર્ભાવસ્થા, પ્રસવ તથા પ્રસવોત્તર અવધિ સાથે સંબંધિત આરોગ્યસેવા ક્ષેત્રમાં મહિલાઓ વિરુદ્ધના ભેદભાવને દૂર કરવા યોગ્ય પગલાં લેવા ફરજિયાત છે. તેવી જ રીતે, કલમ ૧૬ રાજ્ય પક્ષકારોને મહિલાઓ વિરુદ્ધના તમામ સ્વરૂપોના ભેદભાવને દૂર કરવા અને તેમને સંતાનોની સંખ્યા તથા તેમની વચ્ચેનું અંતર વિષે સ્વતંત્રપણે અને જવાબદારીપૂર્વક નિર્ણય લેવાનો સમાન અધિકાર તેમજ આ અધિકારોનો અસરકારક ઉપયોગ કરી શકે તે માટે સંબંધિત માહિતી પ્રાપ્ત થાય તેની ખાતરી કરવા અનુરોધ કરે છે.

૧૨૭. સ્ત્રીઓ સામેના ભેદભાવના ઉન્મૂલનનાબૂદી અંગેની યુએન સમિતિએ ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે રાજ્ય પક્ષોએ આરોગ્ય–સંભાળ સેવાઓ સુધી સ્ત્રીઓની પહોંચમાં રહેલા ભેદભાવને દૂર કરવા માટે યોગ્ય પગલાં લેવા જોઈએ, ખાસ કરીને પરિવાર નિયોજન, ગર્ભાવસ્થા અને પ્રસૂતિ, તેમજ પ્રસૂતિપશ્ચાત અવધિના ક્ષેત્રોમાં.૧૧૩ એ પણ અનુરોધ કરવામાં આવ્યો હતો કે રાજ્ય પક્ષોએ આરોગ્યસંભાળ, જેમાં પ્રજનન આરોગ્યસંભાળનો પણ સમાવેશ થાય છે, સુધી પહોંચવાના પોતાના અધિકારનો ઉપયોગ કરવા ઇચ્છતી સ્ત્રીઓ પર અવરોધો લાદવાથી નિવૃત રહેવું જોઈએ.

૧૨૮. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા હેઠળ ભારતની જવાબદારીઓ રાજ્યને એમ.ટી.પી. અધિનિયમને ઉલ્લેખિત જવાબદારીઓ સાથે સુસંગત બનાવવાની માંગ કરે છે. મહિલાઓના પ્રજનન અધિકારોનું સંવિધાન હેઠળ નિર્ધારિત કરાયેલા સિદ્ધાંતો તેમજ ભારત દ્વારા અનુમોદિત વિવિધ આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદોમાં સંહિતાબદ્ધ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં સુસંગતીકરણ કરવું આવશ્યક છે. એમ.ટી.પી. અધિનિયમ અને એમ.ટી.પી. નિયમોની અમારી વ્યાખ્યા આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા હેઠળ ભારતની જવાબદારીઓને આગળ ધપાવે છે. તેમ છતાં, આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા હેઠળ દેશે સ્વીકારેલી જવાબદારીઓના અનુસંધાને, ભારતમાં મહિલાઓ તેમના પ્રજનન આરોગ્ય અને આરોગ્યસેવાના અધિકારને વાસ્તવમાં સાકાર કરી શકે તે સુનિશ્ચિત કરવા રાજ્યએ સક્રિયપણે પગલાં લેવા જોઈએ.

૧. રાજ્યની સકારાત્મક ફરજોને પુનરોચ્ચાર કરતા

૧૨૯. પ્રજનન સ્વાયત્તતાની સાચી સાકારતા ત્યારે જ શક્ય બને છે જ્યારે વ્યક્તિઓ, ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ, જે સામાજિક પરિપ્રેક્ષ્યોમાં સ્થિત છે તે પરિપ્રેક્ષ્યોની અંદરના પ્રશ્નોને સંબોધવામાં આવે. માત્ર સામાજિક કલંક જ સ્ત્રીઓને આરોગ્યના હકની સાકારતા કરવામાં અવરોધરૂપ નથી, પરંતુ જાતિ અને આર્થિક ૧૧૨ “સીડૉ”

૧૧૩ સ્ત્રીઓ વિરુદ્ધ ભેદભાવના ઉચ્છેદનાબૂદી અંગેની સમિતિ, સામાન્ય ભલામણ નં. ૨૪: કન્વેન્શનનો કલમ ૧૨ (સ્ત્રીઓ અને આરોગ્ય), એ/૫૪/૩૮/ રેવ.૧, પ્રકરણ ૧ (૧૯૯૯)

સ્થળ. ખાનગી હોસ્પિટલમાં ગર્ભપાત કરાવવાનો ખર્ચ એવા લોકો માટે નિષેધાત્મક બની શકે છે જેમના માસિક વેતન તે ખર્ચના માત્ર એક અંશ જેટલા હોય છે. ગ્રામ્ય વિસ્તારોની સરકારી હોસ્પિટલો ઘણી વખત એવા પ્રકારની અને ગુણવત્તાની આરોગ્યસેવા પૂરી પાડવા માટે આવશ્યક સાધનો અને સંસાધનોથી સજ્જ હોતી નથી, જે નિઃશુલ્ક અથવા અત્યંત અનુદાનિત દરે પૂરી પાડવી જોઈએ. સરકારી હોસ્પિટલો દ્વારા ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવતા સંસાધનો અંગે જાગૃતિના અભાવ સાથે ઘણા આરોગ્યસેવા પ્રદાતાઓના ભેદભાવપૂર્ણ વલણો જોડાતા, આ સમસ્યા વધુ ગંભીર બનતી જાય છે.

૧૩૦. એમટીપી અધિનિયમ દરેક ગર્ભવતી સ્ત્રીની પોતાની ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત કરવા માટે વૈદ્યકીય હસ્તક્ષેપ પસંદ કરવાની પ્રજનન સ્વાયત્તતાને માન્યતા આપે છે. નિહિત અર્થમાં, આ અધિકાર ગર્ભવતી સ્ત્રીને યૌન અને પ્રજનન આરોગ્યના સર્વોચ્ચ ધોરણને પ્રાપ્ત કરવા માટે આરોગ્યસંભાળ સુવિધાઓ સુધી પહોંચવાના અધિકાર સુધી પણ વિસ્તરે છે. પૂર્વ અધિકારના અભાવે પછીના અધિકારની વાત કરવી નિરર્થક છે. પ્રજનન આરોગ્યનો અર્થ એ થાય છે કે સ્ત્રીઓને પરિવાર નિયોજનની સુરક્ષિત, અસરકારક અને સસ્તી

પદ્ધતિઓ ઉપલબ્ધ હોવી જોઈએ અને જો તેઓ એમ પસંદ કરે, તો તેમને સુરક્ષિત ગર્ભાવસ્થા પસાર કરવાની સગવડ મળવી જોઈએ.

૧૩૧. બંધારણના ભાગ ૪ માં રાજ્યની નીતિના નિર્દેશક તત્ત્વોમાં દેશના શાસનમાં મૂળભૂત સિદ્ધાંતો નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા છે અને રાજ્યને કાયદા બનાવતી વખતે તેમનો અમલ કરવા માટે ભારપૂર્વક જણાવ્યું છે. બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૮(૨) મુજબ રાજ્યએ લોકોના કલ્યાણને પ્રોત્સાહિત કરવું અને તકોમાં રહેલી અસમાનતાઓ દૂર કરવી આવશ્યક છે:

"અનુચ્છેદ ૩૮. રાજ્યએ લોકોના કલ્યાણના પ્રોત્સાહન માટે સામાજિક વ્યવસ્થાની સુનિશ્ચિતતા કરવી – ***

(૨) રાજ્ય ખાસ કરીને આવકમાં રહેલી અસમાનતાઓને શક્ય તેટલી ઓછી કરવા પ્રયત્નશીલ રહેશે, અને માત્ર વ્યક્તિઓ વચ્ચે જ નહીં પરંતુ જુદા જુદા વિસ્તારોમાં નિવાસ કરતાં અથવા જુદા જુદા વ્યવસાયોમાં સંલગ્ન લોકોના જૂથો વચ્ચે પણ સ્થિતિ, સુવિધાઓ અને તકોની અસમાનતાઓ દૂર કરવા પ્રયત્ન કરશે."

૧૩૨. બંધારણનો અનુચ્છેદ ૪૭ રાજ્યને જાહેર આરોગ્યમાં સુધારો કરવા માટેનું આહ્વાન સમાવે છે:

૪૭. પોષણના સ્તર અને જીવનસ્તર ઊંચું લાવવા તથા જાહેર આરોગ્યમાં સુધારો કરવા અંગે રાજ્યની ફરજ – રાજ્ય પોતાના લોકોના પોષણના સ્તર અને

જીવનસ્તર ઊંચું લાવવાનું તથા જાહેર આરોગ્યમાં સુધારો કરવાનું પોતાની પ્રાથમિક ફરજોમાંનું એક માનીને ચાલશે અને, વિશેષરૂપે, રાજ્ય ઔષધીય હેતુઓ સિવાય આરોગ્યને હાનિકારક એવા માદક પદાર્થવાળા પેયો અને દવાઓના સેવન પર પ્રતિબંધ લાવવા પ્રયત્નશીલ રહેશે.

૧૩૩. દેવિકા બિસ્વાસ વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા ,૧૧૪ માં અરજદારો દ્વારા સરકારે અત્યંત અસ્વચ્છ પરિસ્થિતિઓમાં અમલમાં મૂકેલા સામૂહિક બંધ્યાકરણ કાર્યક્રમને પડકારવામાં આવ્યો હતો. આ અદાલતે આંતરરાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર કાયદામાં દર્શાવ્યા મુજબ પ્રજનન આરોગ્યના વિવિધ પાસાઓનો માન રાખવાની અને તેમની રક્ષા કરવાની આવશ્યકતા માન્ય કરી હતી. અદાલતે નોંધ્યું હતું કે પ્રજનન સ્વાતંત્ર્યોને અસર કરતી સરકારી નીતિઓનો હેતુ સમાજમાં પ્રહાલના પ્રણાલ◌ીગત ભેદભાવનું નિવારણ કરવો અને તાત્વિક સમાનતા સુનિશ્ચિત કરવો હોવો જોઈએ. પશ્ચિમ બંગ ખેડ મજૂર સમિતિ વિ. સ્ટેટ ઑફ વેસ્ટ બેંગાલ ,૧૧૫ માં આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૨૧ રાજ્ય પર દરેક વ્યક્તિના આરોગ્યના અધિકાર અને જીવનના અધિકારનું સંરક્ષણ કરવાની ફરજ લાદે છે. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે આ બંધારણીય ફરજ રાજ્યને લોકોને પર્યાપ્ત તબીબી સેવાઓ પ્રદાન કરવા અને દરેકને સમયસર તબીબી સારવાર સુનિશ્ચિત કરવા પ્રેરિત કરે છે. ઉપરોક્ત કેસોના સમીક્ષાત્મક સારથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ રાજ્ય પર આરોગ્યના અધિકાર અને વિશેષ કરીને વ્યક્તિઓના પ્રજનન આરોગ્યના

અધિકારનું સંરક્ષણ કરવાની સકારાત્મક ફરજ છે. પ્રજનન અધિકારો અને સ્વાયત્તતાના સંદર્ભમાં, આરોગ્યસેવા સુધીની પહોંચમાં વધારો થાય તે માટે રાજ્યએ સક્રિય પગલાં લેવા પડે, જેમાં ગર્ભપાત જેવી પ્રજનન આરોગ્યસેવાનો પણ સમાવેશ થાય છે.

૧૩૪. રાજ્યએ એ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે પ્રજનન તથા સુરક્ષિત યૌન આચરણ અંગેની માહિતી જનસમૂહના તમામ વર્ગો સુધી પ્રસારિત થાય. વધુમાં, તેને એ પણ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે સમાજના તમામ વર્ગોને અનિચ્છિત ગર્ભધારણ ટાળવા અને પરિવારનું આયોજન કરવા માટે ગર્ભનિરોધક સાધનો ઉપલબ્ધ થઈ શકે. દરેક જિલ્લામાં વૈદ્યકીય સુવિધાઓ અને આર.એમ.પી. ઉપલબ્ધ હોવા જોઈએ અને તે સૌ માટે વહનક્ષમ હોવી જોઈએ. સરકારે એ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે આર.એમ.પી. બધા દર્દીઓ સાથે સમાનતા અને સંવેદનશીલતાપૂર્વક વ્યવહાર કરે. કોઈ વ્યક્તિની જાતિના આધારે અથવા અન્ય સામાજિક કે આર્થિક પરિબળોના કારણે સારવાર નકારવામાં આવવી જોઈએ નહીં. માત્ર ત્યારે જ, જ્યારે આ ભલામણો હકીકતમાં રૂપાંતરિત થશે, ત્યારે આપણે કહી શકીશું કે શારીરિક સ્વાયત્તતાનો અધિકાર અને ગૌરવનો અધિકાર સાકાર થવા સક્ષમ છે.

૧૩૫. અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે આ ચુકાદામાં કશું પણ પ્રી–કન્સેપ્શન એન્ડ પ્રી–નેટલ ડાયગ્નોસ્ટિક ટેકનિક્સ (લિંગ પસંદગીના પ્રતિબંધ) અધિનિયમ ૧૯૯૪ ની જોગવાઈઓને શિથિલ કરતું હોવાનું અર્થઘટન કરવું નહીં.

૧૧૪ (૨૦૧૬) ૧૦ એસસીસી ૭૨૬

૧૧૫ (૧૯૯૬) ૪એસસીસી ૩૭

૧૩૬. ઉપર દર્શાવેલા કારણોને આધારે અમે હાલના અપીલનો નિકાલ કરીએ છીએ. તે અનુસાર, વડી અદાલત સમક્ષની રિટ અરજીનો પણ નિકાલ થયેલ ગણાશે.

૧૩૭. બાકી રહેલ અરજીઓ, જો કોઈ હોય, તો તેનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

અપીલનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો.

The translation of this judgment has been provided by M/s Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.